

Technická univerzita v Liberci
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: dějepis

Studijní program: 2. stupeň

Kombinace: Dějepis – Německý jazyk

Tovární čtvrť „Liebiegovo město“ v Liberci
1850 - 1923

Factory Quarter „Liebiegovo město“ in Liberec
1850 - 1923

Diplomová práce: 2007-FP-KAD-167

Autor:

Martin Pivoda

Podpis:

.....

Adresa:

Seifertova 902

460 06, Liberec 6

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Melanová

Konzultant:

Počet

stran	slov	pramenů	příloh
131	35481	34	17

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

V Liberci dne: 14. 5. 2007

Martin Pivoda

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych velmi rád poděkoval všem, díky kterým jsem mohl tuto práci dokončit. Především velmi děkuji PhDr. Miloslavě Melanové, vedoucí mé práce, zejména za velkou dávku trpělivosti, za cenné a podnětné rady a její čas, který této práci věnovala. Dále děkuji Mgr. Petře Šternové z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci za zpřístupnění materiálů týkajících se výstavby „Liebiegova města“ i její odborné poradenství ve věcech stavebně-architektonických. Moje poděkování patří také Jiřímu Bockovi ze Státního okresního archivu v Liberci za jeho pomoc a ochotu.

TOVÁRNÍ ČTVRŤ „LIEBIEGOVO MĚSTO“ **V LIBERCI 1850 - 1923**

Resumé

Diplomová práce sleduje celou historii výstavby tovární čtvrti firmy „Johann Liebieg und Comp.“ v Liberci. Zabývá se okolnostmi vzniku a výstavbou jednotlivých fází, u nichž poskytuje podrobný popis jednotlivých nejvýznačnějších či charakteristických objektů. Mapuje také péči o zaměstnance, která vedla ve velké míře k jejich závislosti na firmě. Práce je zároveň příspěvkem k obrazu obytné výstavby v Liberci od poloviny 19. století a na začátku 20. století.

FACTORY QUARTER „LIEBIEGOVO MĚSTO“ **IN LIBEREC 1850 – 1923**

Summary

The degree work follows the history of "Johann Liebieg und Comp" industrial area development. It investigates the circumstances of it's growth and particular stages development. The work in detail describes particular significant and characteristic buildings. It also maps the care for employees which lead to the employees' dependence on the company. At the same time the work is a contribution to the image of the housing construction in Liberec from the middle of the 19th century to the beginning of the 20th century.

FABRIKVIERTEL „LIEBIEGOVO MĚSTO“ IN LIBEREC 1850 – 1923

Zusammenfassung

Die Diplomarbeit verfolgt die ganze Geschichte des Fabrikviertelaufbaus von der Firma „Johann Liebieg und Comp.“ in Liberec. Sie beschäftigt sich mit den Entstehungsverhältnissen und dem Aufbau der Einzelnetapen, bei denen die detaillierte Beschreibung der einzelnen bedeutendsten oder typischsten Objekten anbietet. Sie mappiert auch die Pflege um die Angestellte, die im großen Maß zur Abhängigkeit an der Firma führt. Die Arbeit ist zugleich ein Beitrag zur Abbildung des Wohnungsaufbaus in Liberec seit der Hälfte des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts.

OBSAH

1	Úvod.....	9
2	Rozbor pramenů a literatury.....	10
	2.1 - Prameny	10
	2.2 - Literatura	12
3	Johann Liebieg a jeho společnost	15
	3.1 - Franz Liebieg (bratr Johanna Liebiega).....	21
4	Johann Liebieg a jeho pokračovatelé	23
	4.1 - Synové (Johann ml., Heinrich a Theodor nejst.).....	23
	4.2 – Vnuci (Theodor st., dr. Gisbert).....	25
5	„Liebiegovo město“.....	28
	5.1 - 1. fáze výstavby (1853–1861) – „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici.....	30
	5.2 - Období mezi 1. a 2. fází výstavby (1862-1898).....	36
	5.2.1 - Počátek výstavby sociálního zabezpečení „Liebiegova města“ - „Dětský azyl a škola sv. Josefa“.....	37
	5.2.2 - Kostel sv. Vincence.....	39
	5.2.3 – „Ubytovna řádových sester sv. Vincence z Pauly“.....	41
	5.2.4 - „Vincentinum“.....	42
	5.2.5 - Obecná škola.....	43
	5.3 - 2. fáze výstavby (1898 – 1920).....	44
	5.3.1 - Dům č. p. 427/IV.	48
	5.3.2 - Dům č. p. 446/IV.	51
	5.3.3 - Dětské jesle.....	53
	5.3.4 - „Hasičská zbrojnice“	55
	5.3.5 - „Dům s branou“.....	57
	5.3.6 - Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“.....	60
	5.3.7 - Rekonstrukce „Dělnického domu“ v roce 1910.....	63
	5.3.8 - „Zahradní města“.....	68
	5.4 - „Domovina“	71
	5.5 - 3. fáze výstavby (1921-1923).....	74
	5.5.1 - „Domov pro mladé dívky“.....	78

6	Typologie objektů „Liebiegova města“.....	86
	6.1 - Obytné domy	87
	6.1.1 - Domy izolované, dvojdomy a trojdomy – č. p. 427/IV a 446/IV.....	87
	6.1.2 - Domy patrové - „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici a „Dům s branou“.....	88
	6.2 - Jednouúčelové objekty	89
	6.2.1 - Obytné - „Domov pro mladé dívky“.....	90
	6.2.2 - Sloužící jinému účelu než k obývání - Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“....	90
7	Architekti a stavitelé.....	92
8	Život v péči Liebiegovy firmy (aneb vztahy mezi majiteli továrny a jeho zaměstnanci).....	105
9	Novodobá snaha o rozšíření městské památkové zóny historického středu města Liberce i na oblast „Liebiegova města“.....	110
10	Závěr.....	112
11	Seznam použitých pramenů a literatury.....	114
	11.1 - Prameny	114
	11.2 - Literatura	117
12	Seznam obrazové přílohy.....	121
13	Obrazové přílohy.....	123

1. ÚVOD

Ve své diplomové práci se zabývám výstavbou libereckého zaměstnaneckého sídliště zvaného „Liebiegovo město“, a to celou dobou jeho postupného budování. Jeho realizace byla výhradně soukromým projektem firmy „Johann Liebieg und Comp.“, jenž si kladl za hlavní cíl poskytnout v blízkosti zdejší továrny adekvátní ubytování co možná nejvyššímu počtu zaměstnanců firmy.

V rámci celé práce se pokouším především o naplnění hlavního cíle této studie: o vytvoření uceleného obrazu budování tovární čtvrti firmy „Johann Liebieg und Comp.“. Práce se nejprve snaží sledovat úvodní okruh výzkumu, tedy jak vývoj samotné společnosti, tak všechny osobnosti tří generací rodiny Johanna Liebiega, kteří tento podnik postupně vedli.

Dalším úkolem bylo přiblížit podmínky vzniku a výstavby jednotlivých fází. Tyto okolnosti můžeme pozorovat jak na líčení vztahu značného nárůstu počtu obyvatel a s tím související nejen bytovou výstavbu ve městě Liberci, tak i na popisu péče o zaměstnance, která vedla ve velké míře k jejich závislosti na firmě.

Vlastním jádrem diplomové práce je potom analýza mnohých dobových plánových dokumentací, která nabízí podrobný popis objektů, jež byly pro jednotlivé etapy výstavby těmi nejvýznamnějšími či nejcharakterističtějšími. Tento popis pak v součinnosti se studiem celkové urbanistické koncepce navržené pro město Liberec na počátku 20. století poskytuje poznatky pro obecné závěry a přispívá k obrazu městské zástavby v průmyslovém centru od poloviny 19. století a v první čtvrtině 20. století.

Práce přináší i přehled architektů a stavitelů, kteří se na výstavbě sídliště podíleli. Díky této samostatné kapitole i studiu výše zmíněné urbanistické koncepce bychom měli získat lepší představu o architektonicko-urbanistických představách zadavatelů výstavby tovární čtvrti „Liebiegovo město“.

Závěr je věnován poslednímu úkolu této práce, tedy hlavně aktuální snaze o zařazení Liebiegova sídliště do městské památkové zóny historického středu města Liberce.

2. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY

2.1 - Prameny

Prameny, se kterými jsem pracoval, by se daly rozdělit v podstatě podle dvou hlavních kritérií. Za prvé podle místa jejich dnešního uložení a za druhé podle toho, jestli byly či nebyly vydané. Podle této kategorizace je také dělen seznam použitých pramenů a literatury na konci této práce. Pro větší přehlednost tohoto rozboru se ovšem budu držet hlavně jednotlivých kapitol samotné práce, ke kterým se k otázce pramenů (později i literatury) vyjádřím vždy odděleně.

K prvním dvěma kapitolám týkajícím se firmy Johanna Liebiega a jeho pokračatelů jsem se z nevydaných pramenů zabýval fondy Jan Liebieg a spol. 1799-1946 a Rodinným archivem Liebiegů 1821-1944, které jsou oba uloženy ve Státním okresním archivu. Pro naše potřeby je ale plně dostačující, použijeme-li pro období do roku 1867 v témže roce vydaný pramen *Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp.* Ten nás seznamuje hlavně s rozvojem firmy do roku 1867, nabízí nám mnoho podrobných tabulek vypovídajících o činnosti firmy a v nečíslované obrazové příloze nám poskytuje několik zajímavých dobových fotografií.

Pro období pozdější jsem pak využil předválečné německé literatury, které se ale budu věnovat až v pozdějším rozboru literatury. Pro osobu Franze Liebiega (bratra Johanna Liebiega) je potom nejvhodnější využít vydanou publikaci *Franz Liebieg* a to konkrétně III. oddíl knihy *Eigene Unternehmungen*. Ten přibližuje nejen profesní život Franze Liebiega po roce 1831, kdy odešel ze společného podnikání se svým bratrem Johannem.

V dalších kapitolách věnujících se kompletní výstavbě „Liebiegova města“ i typologii objektů zaměstnaneckého sídliště jsem nejhojněji využíval nevydaných pramenů v podobě dobové plánové dokumentace. Ta je uložena převážně ve Stavebním archivu magistrátu města Liberce (dokumentace k objektům, které doposud stojí) a to podle č. p., popř. ve Státním okresním archivu (dokumentace k objektům, které jsou již po demolici), konkrétně v Archivu města Liberce, stavební dokumentaci – archivně nezpracované části fondu.

Mimo dobové plánové dokumentace mi byla velmi podstatným podkladem i dobová průvodní zpráva k urbanistické studii Camilla Sitteho, Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg, která mi pomohla k pochopení širších souvislostí urbanistického plánování. V této zprávě se autor věnuje návrhům na plánovanou přestavbu Liberce i palčivým sociálním otázkám ubytování dělníků. Tyto údaje jsem pak doplňoval informacemi získanými z pramenů vydaných a to např. z adresářů města Liberce (první vyšel v roce 1858 a poslední v roce 1938), z již zmiňovaného pramenu Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., z některých plánů města Liberce a dalších. Doplňkově i z detailního soupisu obytných domů v majetku firmy, jenž sloužil jako podklad pro pojištění majetku Johanna Liebiega v roce 1940 od Artura Corazzy (v soukromém držení Ivana Rouse dokumentátora oddělení dokumentace a informatiky Severočeského muzea v Liberci).

Informace ke kapitole věnující se architektům a stavitelům jsem mezi nevydanými prameny hledal znovu ve Státním okresním archivu, zejména ve fondu Obchodní a živnostenská komora Liberec 1841-1949, konkrétně ve firemním rejstříku, kde jsou evidováni veškeří živnostníci profesně aktivní v regionu, jenž spadl do působnosti zdejší obchodní a živnostenské komory. Dále pak v Archivu města Liberec IV. (nové evidenci obyvatelstva) 1900-1938, kde je uložena evidence nejen původních obyvatel města, ale i lidí do Liberce nově příchozích.

Z vydaných pramenů jsem znovu využil adresářů města Liberce z různých období, kde je ovšem možné nalézt pouze adresy jednotlivých architektů či stavitelů, ale pouze v případě, že tu bydleli či zde měli sídlo firmy. Dále jsem použil knihu Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, která se na základě tematických okruhů jako např. bytové poměry, hospodářství aj. věnuje období největšího rozmachu našeho města .

V části věnující se životu v péči Liebiegovy firmy jsem používal znovu výše jmenovaného vydaného pramene Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp. a článku z tehdy nejrozšířenějšího libereckého periodika Reichenberger Zeitung. Periodika jsou dalším vydaným pramenem, který nám může poskytnout velmi cenné informace. K této práci jsem ale našel dostatek informací i jinde a tak bych periodika doporučoval spíše k dokreslení již z ostatních zdrojů získaných informací.

V závěrečné kapitole se pak odkazují na dvě odborné studie Program regenerace městské památkové zóny Liberec, 3. aktualizace pro období let 2006-2008 a Program

regenerace městské památkové zóny, aktualizace do roku 2005, jež jsou uloženy na Stavebním úřadu Magistrátu města Liberec. Tyto studie nás mimo jiné informují o zařazení či nezařazení návrhu na rozšíření památkové zóny v Liberci o komplex „Liebiegova města“.

2.2 - Literatura

Obdobně jako jsem rozdělil prameny rozdělím i literaturu. Zde považuji stejně jako u pramenů za důležité kritérium skutečnost, jestli se jedná o publikaci vydanou či nevydanou, a také to, zda se jedná o literaturu vydanou před a nebo až po druhé světové válce. K rozboru literatury musím připojit i rozbor webových stránek, jež mi byly také poměrně bohatým zdrojem informací a které postupem času nabývají na významu i ve vědecké práci.

K prvním dvěma kapitolám věnujícím se firmě Johanna Liebiega a jeho pokračovatelům je pro naše potřeby bezesporu stěžejním dílem album vydané k výročí 100 let existence Liebiegovy firmy 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen, které patří mezi předválečnou vydanou literaturu. Toto album se zabývá vývojem a nejdůležitějšími aktivitami firmy, rodinou Johanna Liebiega i jeho následovníky a nakonec i firemní péčí o zaměstnance až do roku 1928.

Mimo tohoto alba mi byli cennými podklady i novodobé příspěvky Miloslavy Melanové, Zrod a vzestup libereckých podnikatelů – Liebiegové z přednáškového cyklu Osobnosti v dějinách regionu Jana Šťovíčka, Uhlí v počátcích báňského podnikání Liebiegů 1872-1914 ve Sborníku severočeského muzea. Pro doplnění některých informací je možné využít nevydanou literaturu v podobě diplomových prací Miloše Kadlece, Průmyslové podnikání Johanna Liebiega, u které již sám název vypovídá o obsahu této studie, a Věry Pabištové, Průmyslník Johann Liebig, která se ve své práci obdobně jako Miloš Kadlec věnuje podnikání hlavně zakladatele Johanna Liebiega.

V následující kapitole věnující se výstavbě a typologii objektů zaměstnaneckého sídliště jsou stěžejní literaturou německy psané publikace vydané v předválečném období. Je to kupř. čtvrtý svazek Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen od Viktora Luga, který se zabývá hlavně oblastí tehdejšího Liberce a je rozdělen do tematických bloků jako např. obyvatelstvo, školství atd. Dále pak mohu jmenovat dílo Karla Kerla, Reichenberg, které předkládá ucelenou historii města až do dvacátých let minulého století.

Jedna z kapitol je zde věnovaná i bytové otázce a dělnickým sídlištím vůbec a přímo popisuje „Liebiegovo město“.

Poválečnými vydanými materiály, jež se nám pro potřeby této práce nabízejí, jsou hlavně mnohé publikace od Svatopluka Technika (Liberecké domy hovoří I.-IV., Liberecká náměstí atd.), který je snad vůbec největším poválečným odborníkem na libereckou výstavbu.

Velmi užitečným zdrojem mi bylo v současné době rozhodně nejobsáhlejší dílo věnující se našemu městu ze všech možných úhlů pohledu, Kniha o Liberci.

Mimo vydaných děl jsou nám v současné době k dispozici i dvě novodobé nevydané studie, které se zabývají přímo zaměstnaneckým sídlištěm „Liebiegovo město“. Obě jsou uloženy v Národním památkovém ústavu, ú. o. p. v Liberci. Jedná se o dílo Jiřího Technika, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, které bylo zpracováno pro účely podání žádosti o rozšíření památkové zóny historického středu města Liberce. Se zaměstnaneckým sídlištěm zabývá hlavně ze stavebně architektonického hlediska a stručně i jeho historií. Druhým projektem je studie Petry Šternové, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století – Liebiegovo město I. a II. V postatě se jedná o katalog, jehož hlavní cílem je velmi podrobný popis jednotlivých objektů „Liebiegova města“ hlavně z architektonicko-památkového pohledu.

Informace ke kapitole věnující se architektům a stavitelům jsem hledal pouze v literatuře vydané, protože literatura nevydaná např. diplomové práce nepřináší v tomto ohledu žádné nové poznatky. Ve vydané předválečné literatuře jsem našel poměrně dost informací ve čtvrtém svazku zmiňované publikace Viktora Luga, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen. Kniha Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900. Autor se zde zmiňuje o staviteli Antonu Holubovi a Gustavu Sachersovi.

Dalším zdrojem informací, který se pro mě stal poměrně stěžejním, byl 36-svazkový „Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler“ od Hanse Vollmera. Ten se snaží o shromáždění veškerých možných informací o umělcích výtvarného umění, mezi něž řadí mimo jiných i stavitelů a architektů od dob antiky až do poloviny 20. století.

V poválečné vydané literatuře je to pak především znovu Kniha o Liberci, která nám shrnuje v podstatě vše, co bylo o Liberci, jeho památkách evtl. architektech či stavitelích v poválečném období napsáno. Další novodobou publikací je kniha Pavla Vlčka

„Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách“, která se, jak je již z jejího názvu patrné, pokouší o shromáždění veškerých možných informací o architektech, stavitelích..., ale v tomto případě pouze o těch, kteří byli aktivní v Čechách.

Zajímavým zdrojem informací se mi v této části práce staly také webové stránky <http://www.architektenlexikon.at>. Jedná se o webový portál, jenž se snaží shromáždit informace o architektech studujících ve Vídni v období od roku 1880 do roku 1945. Cílem tohoto digitálního lexikonu je také převedení informací z již dříve vyšlých obsáhlých lexikonů (jako např. výše zmíněný „Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler“ aj.) do digitální podoby, jejich aktualizaci a opravu případných chyb.

Dalšími webovými stránkami, jež nám ale poskytují informace pouze k osobě Jacoba Schmeissnera nalezneme na adrese <http://www.baukunst-nuernberg.de>. Tyto webové stránky se věnují architektuře města Norimberka v průřezu celé její historie.

V části věnující se životu v péči Liebiegovy firmy jsem používal znovu předválečné album 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen. Z poválečné tvorby potom výše jmenovanou diplomovou práci Miloše Kadlece, Průmyslové podnikání Johanna Liebiega, a vydané publikace Jiřího Kořalky, Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku, a Marie Karausové, Svárovská stávka. Obě vydané publikace se mimo jiného věnují i sociálnímu postavení zaměstnanců Liebiegovy textilní továrny. V závěrečné kapitole se pak odkazují pouze na nevydanou studii Jiřího Technika Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, evtl. na článek Rozšíření památkové zóny o Liebiegovo městečko v časopise Krkonoše, jenž má svou obdobu i na webových stránkách <http://www.krkonoše.krnap.cz>.

3. JOHANN LIEBIG A JEHO SPOLEČNOST („JOHANN LIEBIG UND COMP.“)

Liberec odedávna patřil k významným centrům textilní výroby u nás. Díky velice prudkému rozvoji soukenictví v průběhu 17. a 18. století se zařadil mezi přední soukenická střediska v rakouské monarchii. Na počátku 19. století došlo k silnému otřesení pozic cechovní organizace začínající mechanizací výroby. Na Liberecku se v této době vytvořily velice dobré podmínky ke vzniku továren. Existovalo zde proto několik rozhodujících faktorů, které vyvolaly příznivé ovzduší, v němž se mohl velmi úspěšně rozvíjet kapitalismus. Tento nový hospodářský systém, založený na svobodném soukromém podnikání, na tržním hospodářství, uvedli v opravdový život až továrníci Liebigova typu. Ti, zhruba do poloviny 19. století, zaplnili město svými průmyslovými podniky. V nich potom postupně zaváděli do výroby parní stroje, které postupně nahrazovaly sílu vodního živlu, jenž byl do té doby při pohánění strojů v továrnách jejich předchůdcem. Na počátku 50. let¹ byla zřízena obchodní a živnostenská komora, liberecká spořitelna a město Liberec bylo prohlášeno za město se zvláštním statutem jako Praha. To vše vedlo k industrializačnímu a podnikatelskému „boomu“, a to nejen přímo v našem městě, ale i v jeho blízkém okolí.

Johann Liebig (nar. 7. 6. 1802 - Broumov, zemřel 16. 7. 1870 - Liberec) - Zakladatel někdejší nejznámější liberecké firmy přišel do Liberce roku 1818.² Otec libereckých Liebigů, měšťan a soukenický mistr v Broumově ve východních Čechách, Adam Franz Thomas Liebig byl dostatečně movitý, aby poskytl svým potomkům na tehdejší poměry adekvátní vzdělání a rozhled. Nejstarší ze sedmi dětí Franz byl vyslán do Prahy, kde se v kupecké firmě příbuzného vyučil obchodníkem. O tři roky mladší Johann vyrůstal v otcově firmě, kde slyšel klapání stavu a od dětství pronikal do tajů výroby sukna. Zároveň získával vzdělání na broumovské hlavní škole. Jeho životní dráha byla poznamenána předčasným úmrtím otce, který v roce 1811 podlehl tuberkulóze a který si výslovně přál, aby se Johann stal soukeníkem. Po ukončení školy tedy Johann odešel do učení k jednomu z místních soukenických mistrů (známému jeho otce) Kasparu Wernerovi.³ Zde složil v nezvykle krátké

¹ 12. 11. 1851- Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 8.

² Státní okresní archiv Liberec, fond evid. č. 115 Rodinný archiv rodu Liebigů 1821-1944, Inventář, 1962, s. 1-3.

³ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 10.

době dvou let v roce 1816 tovaryšské zkoušky a jak bylo tehdy u tovaryšů obvyklé, vydal se poté v 16 letech na cestu po centrech soukenické výroby. Z východních Čech putoval do Brna, Vídně, pak do Lince (kde se od jednoho nešetného zákazníka dozvěděl o smrti své matky), odtud do Českých Budějovic a poté do Prahy, kde se setkal s bratrem Franzem.⁴

Na podzim roku 1818 zamířil do soukenického centra Liberce, známého tehdy především pod německým názvem Reichenberg. Textilní výroba v tomto městě byla po předchozích napoleonských válkách na vzestupu a takřka desetitisícové město podnikavé muže přímo lákalo.⁵ Jeho cesta vedla od soukenického tovaryše přes podomního obchodníka s galanterním zbožím, obchodníka se střížním zbožím, faktora až k továrnímu podnikateli. V roce 1822 získává společně s bratrem Franzem koncesi k obchodování se střížním zbožím. Jejich malý podnik nesl název „Gebrüder Liebieg“ („Bratři Liebiegové“), nacházel se na Staroměstském náměstí č. p. 10 (tehdy „Altstädter Ring“) a pracovala v něm i jejich sestra Pauline.⁶ Takto se z Johanna Liebiega, i jeho bratra, postupně začal stávat vážený podnikatel v oblasti textilního průmyslu.

Johann Liebieg (v prvopočátcích se svým bratrem) začal podnikat v hospodářsky příznivé době, v období průmyslové revoluce. Pronikající stroje vytlačovaly z výroby mnoho domácích výrobců, kteří nemohli soutěžit s tovární velkovýrobou, a proto museli pracovat v továrnách i za velice nízké mzdy. Nově vznikající podniky nestačily zaměstnávat všechny ty, jimž vzaly možnost uplatnění. Toho Johann Liebieg plně využil vytvořením rozsáhlého faktorského systému,⁷ který dlouho převyšoval výrobu v jeho vlastních dílnách. Faktorství a obchod byly Johannu Liebiegovi zdrojem počáteční akumulace jeho kapitálu.

Johann Liebieg podnikal mnoho obchodních cest. Zpočátku byl pravidelným účastníkem trhů nejen v Lipsku, Brně, České Lípě, ale i např. ve Varnsdorfu, jenž byl tehdy jedním z největších průmyslových center celé monarchie. S místními podnikateli začal brzy

⁴ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 12.

⁵ Melanová Miloslava, Zrod a vzestup libereckých podnikatelů - Liebiegové, In: Osobnosti v dějinách regionu, 1. přednáškový cyklus, Liberec – Technická univerzita 2004, s. 66.

⁶ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 15-16.

⁷ Systém, kdy firma rozděluje práci domácím dělníkům (externím subdodavatelům), kteří nepracují v továrně, ale doma ve vlastní dílně. Tj. původním textilním řemeslníkům.

obchodovat a prodávat jejich zboží, které šlo velmi dobře na odbyt a na němž vydělal poměrně velké množství peněz. V roce 1825 podnikl také dvě cesty do Anglie a Francie, aby zde poznal nejvyspělejší textilní výrobu na světě. To uspíšilo jeho přechod od obchodování se zbožím jiných výrobců k samostatnému podnikání a vlastní výrobě. Po návratu z první cesty roku 1826 založil společně s bratrem Franzem v Liberci v pronajatých prostorách malou dílnu nejprve s pěti ručními stavy, ale již záhy se počet těchto stavů zdvojnásobil. Začal s výrobou speciálních čistě vlněných nevalchovaných látek, zejména tzv. tibetových a saténových šatových látek, které anglické továrny uváděly na trh jako novinky.⁸ Zde se bezesporu naplno projevil jeho podnikatelský talent. I když přišel do střediska vyspělé soukenické výroby a ač byl sám soukeník, nezůstal u soukenictví a ani se v něm nepokoušel o samostatnou výrobu, ale dal se jiným směrem. Dobře rozpoznal směr vývoje textilní výroby, nutný ústup sukna před moderními vzorovanými látkami. Cítil, že výroba modrého sukna, které bylo neobyčejně trvanlivé, není typická pro rozvinutou strojovou velkovýrobu, které spíše odpovídal rychlý pohyb a výměna.⁹

Pro uskutečnění svých záměrů, a to založit vlastní textilní továrnu, však Liebiegové potřebovali větší objekt. Důležitou roli při výběru lokality hrála i výhodná poloha u vodního zdroje, jehož síla byla tehdy využívána pro pohon strojního vybavení. Možnost koupě objektu, který by splňoval obě tato kritéria se naskytla po návratu z druhé cesty do Anglie roku 1828, kdy bratři Liebiegové získali v Josefinině údolí (tehdy také Josefinino údolí, „Josefinenthal“) na Harcovském potoce u Liberce bývalou Clam-Gallasovu manufakturu. Tu za poměrně krátkou dobu přeměnili v obrovský tovární komplex.¹⁰

Roku 1831 vystoupil ze společného podnikání bratr Franz a společná firma obou bratrů byla přejmenována z „Gebrüder Liebieg“ („Bratři Liebiegové“) na „Johann Liebieg und Comp.“ („Johann Liebieg a společnost“).¹¹ Johann Liebieg se tedy musel poohlédnout po jiném společníkovi a jeho volba padla na manžela jeho sestry Pauliny na Wenzela Dworzaka, který ač mladý se stává roku 1833 jeho společníkem. To, jakého obrovského úspěchu firma za

⁸ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 18.

⁹ Kadlec Miloš, Průmyslové podnikání Johanna Liebiega, Diplomová práce, Praha FF KU 1984, s. 151, uloženo v SOkA Liberec.

¹⁰ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 24.

¹¹ O tom blíže v kapitole věnované Franzovi Liebiegovi samotnému.

krátkou dobu dosáhla, dokazuje např. skutečnost, že v roce 1833 tehdy už samostatná firma „Johann Liebig und Comp“ zaměstnávala 300 zaměstnanců. Zde musím zdůraznit, že toto číslo je však pouze počtem zaměstnanců ve vlastní továrně a nezahrnuje ostatní na firmě závislé externí zaměstnance, kteří pro firmu pracovali v rámci faktorského systému a své výrobky podniku prodávali. Dále pak i skutečnost, že roku 1835 byly k původnímu komplexu přídeleny přistavěny dvě nové tovární budovy barvírny a tkalcovny a roku 1838 byly již všechny budovy firmy vytápěné parou.¹² Původní vodní pohon, jenž zde byl používán v době Glam-Gallasova podnikání, byl brzy nahrazen již zmiňovaným parním pohonem a v roce 1925 firma definitivně přešla na pohon elektrický. Pohon pracovních strojů zde zajišťovalo 252 elektromotorů a firma zde k osvětlení nechala nainstalovat 3500 elektrických žárovek.¹³

Johann začal záhy budovat závody i mimo Liberec. S pomocí svého faktora Josefa Pochmanna založil v letech 1844 až 1845 přádelnu ve Svárově u Tanvaldu a s faktorem Antonem Richterem přádelnu česané příze a tkalcovnu v Luhu u Raspenavy roku 1851. Aby mohl snadněji zásobovat trh ve Vídni, založil roku 1845 úpravnu v Nussdorfu v Horních Rakousích. Roku 1855 postavil přádelnu a niťárnu v Haraticích, kde zakoupil i mlýn, v němž pekl chléb pro své dělníky i pro veřejný prodej. V letech 1856 až 1865 věnoval mnoho tisíc zlatých na stavbu textilky v Železném Brodě.¹⁴

Jak už jsem se zmínil, liberecký komplex nebyl jediným podnikem, který Johann Liebig vlastnil. Pro představu uvedu jen některé z nich. Liebigově firmě patřila sklárna v sedmihradském Schwarzwaldu a šumavském Alžbětíně, doly a hutě na měď v dnešní Rokytnici nad Jizerou a v rakouském Guttensteinu, vápenka ve Smrčí u Železného Brodu, pila a pivovar ve Smiřicích, k nimž ještě v roce 1867 přibyl cukrovar atd. Liebigovy podniky by se v pozdější době daly obecně rozdělit do 4 skupin průmyslu: a) textilní, b) stavebních hmot, c) potravinářské, d) těžkého průmyslu. Před smrtí Johanna Liebiga patřilo společnosti 15 dalších podniků různé výroby či zpracování.¹⁵

¹² 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 25, 32.

¹³ Tamtéž, s. 35.

¹⁴ Tamtéž, s. 39-41.

¹⁵ Pabištová Věra, Průmyslník Johann Liebig, Diplomová práce, Praha PF KU 1982, s. 78, uloženo v SOkA Liberec.

V roce 1867 zaměstnávala firma „Johann Liebieg und Comp.“ celkem 5 271 dělníků, kterým vyplatila za mzdy 1 000 000 zlatých. Největší počet zaměstnanců pracoval samozřejmě v liberecké textilce. Zde pracovalo v tom samém roce 565 mužů, 1 036 žen a 345 dětí ve věku do 14 let.¹⁶ Toto je zajímavou sociální statistikou a z dnešního pohledu i zajímavou sondou do tehdejšího myšlení. Z této statistiky je zřejmé, že v profesním poměru (zaměstnaneckém vztahu) nebyli jednotlivci ve věku 15-ti let a více považováni za děti. Zde musíme upozornit na to, že při posuzování toho, kdo je ještě dítětem a kdo již dospělým, existoval „dvojí metr“. Obecně byli totiž jednotlivci ve věku kolem 15-ti let i nadále považováni za děti, ovšem s tím rozdílem, že požadavky na ně, i když stále jako na děti, byly od dnešní doby trochu odlišné. Tehdy bylo zcela běžné, že děti chodily do práce, aby tím finančně pomáhaly své rodině, což také vedlo k tomu, že ve statistikách firem byly kategorizováni již jako dospělí. Tato klasifikace platila ale pouze a jen ve vztahu pracovním. Pracovní doba v továrnách byla 12–14 hodin denně a za tuto dobu si dělníci vydělali 30 krejcarů až 2 zlaté.¹⁷

Johann Liebieg se také pustil do vášnivého boje za získání železnice pro Liberec. Nebyl ale sám. Bylo to snahou všech zdejších průmyslníků, protože s nárůstem průmyslové výroby a s přechodem strojů v továrnách na parní pohon se stalo nutností zajistit výrobu pravidelný a levný přísun paliva v dostatečném množství. Možnosti byly prakticky dvě. Buď někde v nejbližším okolí objevit dostatečně bohaté ložisko kvalitního uhlí, nebo ho dovážet odjinud.

Z toho důvodu byl v roce 1833 založen spolek „Reichenberger Kohlenbau-Verein“, jehož cílem bylo objevení a využití uhelných ložisek v okolí Liberce. Založení spolku zpočátku iniciovali hlavně Karel a Josef Herzigové,¹⁸ kteří byli podporováni ostatními podnikateli Liberecka zejména Johannem Liebiegem. Ten také později veškerou iniciativu ve spolku přebírá a v průběhu času začíná celému spolku jednoznačně udávat směr. Spolku se sice ložisko nalézt podařilo, ale u Hartavy na Žitavsku, která se již nacházela na území Lužice

¹⁶ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, s. 17, tab. č. 1.

¹⁷ Tamtéž, s. 17, tab. č. 1.

¹⁸ Otec a syn Herzigové byli na Liberecku 40. let 19. století snad ještě významnějšími podnikateli v textilním průmyslu než Johann Liebieg, který v té době s podnikáním v podstatě začínal.

náležící Sasku. Přesto se zde již v roce 1833 uhlí začíná těžit. Při zachování tehdejšího neekonomického způsobu dopravy formanskými vozy byla ale těžba nerentabilní, a tak bylo nutné zasadit se o vybudování železnice. Protože se ale ložisko nacházelo na území Saska, začalo se jednat o vybudování železnice s napojením nejen na rakouskou železniční síť, ale i na síť německých železnic. Důvodem k jednání o „Liberecko-Žitavské“ dráze byla také skutečnost, že s německými zeměmi probíhal čilý obchod. Již ve 50. letech se však ukázalo, že zásoby i kvalita uhlí na Žitavsku nejsou uspokojivé. Proto začíná Liberecká obchodní a živnostenská komora,¹⁹ zastoupená svým prvním předsedou Johanem Liebiegem, jednat s vládou o prodloužení spojení Žitavy a Liberce až do Pardubic, kde by se tato dráha napojila na rakouskou železniční síť. Není bez zajímavosti, že byl zároveň předložen návrh na železniční spojení Liberce s Ústím nad Labem tj. se severočeskou hnědouhelnou pánví.²⁰

Vláda oba návrhy podpořila a vydala koncesi na výstavbu trati. Samotná výstavba trati do Pardubic však již byla záležitostí soukromou, které se ujalo konsorcium Johann Liebieg-Vojtěch Lanna a bratři Kleinové. Vojtěch Lanna a bratři Kleinové byli podnikatelé specializovaní na stavbu železnic, ale samotnou výstavbu financoval z převážné části Johann Liebieg. V době jednání o koncesi se rozvíjela těžba kamenného uhlí v malém žacléřsko-svatoňovickém revíru v severovýchodních Čechách,²¹ které se vyznačovalo dobrou kvalitou. Johann Liebieg si proto prosadil odbočku z Josefova do Svatoňovic k tamním dolům.²² Liebiegovou snahou bylo i přímé napojení na císařskou Vídeň a pruský Berlín, což mu později přinášelo nemalé obchodní výhody. V roce 1859 byla tedy dobudována trať z Pardubic do Liberce a to i s návazností do Žitavy, ležící v tehdejší Sasku. Johann Liebieg se hospodářsky soustředil nejen na Prahu, hlavní město českého království, ale orientoval se rovnou na Vídeň, hlavní město monarchie, které mu bylo nyní díky nově vybudované železnici velmi dobře dopravně dostupné.

¹⁹ Reichenberger Handels- und Gewerbekammer, orgán tlumočící zájmy libereckých průmyslníků.

²⁰ Šťovíček Jan, Uhlí v počátcích báňského podnikání Liebiegů 1872-1914, In: Sborník severočeského muzea – Historia 7, Liberec 1984, s. 79-80.

²¹ Polack Otto, Mineralogisch-Geognostische Mittheilungen: aus den Reichenberger Kammerbezirke, Tetschen 1873, s. 12.

²² Šťovíček Jan, Uhlí v počátcích báňského podnikání Liebiegů 1872-1914, In: Sborník Severočeského muzea – Historia 7, Liberec 1984, s. 82.

Johann Liebieg dovedl riskovat, investovat velké částky do inovace svých výrobků, modernizace výroby i výrobních postupů a vždy dokázal správně vycítit, jakým směrem se bude trh v budoucnosti ubírat. Vždy se dokázal vyrovnat s konkurencí. Vývoj jeho firmy je příkladnou ukázkou růstu moderního podnikatele. Ve šlépějích zakladatele firmy, Johanna Liebiega, šli jeho synové, kteří samostatně vedli firmu od roku 1866. V poslední čtvrtině 19. století se z firmy „Johann Liebieg und Comp.“ utvořil rozsáhlý rodinný koncern, který patřil k největším v celé habsburské monarchii. Za svého života byl Johann Liebieg st. císařem mnohokrát vyznamenán, povýšen na rytíře a v roce 1868 i na svobodného pána. Byl také zástupcem městské rady, kterou mimo jiné zastupoval na jednáních říšské rady ve Vídni, byl delegátem na jednání spolkového parlamentu ve Frankfurtu nad Mohanem, prezidentem Liberecko-pardubické železnice, prvním zvoleným prezidentem Obchodní a živnostenské komory v Liberci atd.²³

3.1 – Franz Liebieg (bratr Johanna Liebiega, nar. 6. 1. 1799, zemřel 13. 9. 1878)

V úvodu jsem se zmínil o tom, že Johann Liebieg zakládal svou firmu nejprve se svým bratrem Franzem Liebiegem. I Franz byl velmi úspěšným podnikatelem v textilní výrobě na Liberecku. Zpočátku tedy podnikali oba bratři spolu, ale v roce 1831 Franz ze společnosti kvůli své dlouhotrvající nemoci (zahubila i jejich otce),²⁴ kterou si přivodil vyčerpáním vystoupil. Jako důvod jejich rozchodu je v životopisech uváděno Franzovo dlouhodobé léčení v cizině. Jsou zde ale zmíněny i rozdíly v podnikatelské etice, které zřejmě mírnějšího Franze přivedly k rozhodnutí odloučit se od dravého a příliš riskujícího Johanna. Firma „Gebrüder Liebieg“ se tedy, jak už bylo zmíněno, proměnila v podnik „Johann Liebieg und Comp.“, jehož spolujednatel se stal vedle Johanna i jeho švagr Wenzel Dworzak.²⁵ Franz získal při dělení obchod s metrovým zbožím. Ten ale kvůli jeho plně 3 roky trvající nemoci vlastně vedla jeho žena Theresia Czörnig, pocházející z rodiny úředníků clamm gallasovských

²³ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 30.

²⁴ Melanová Miloslava, Zrod a vzestup libereckých podnikatelů - Liebiegové, In: Osobnosti v dějinách regionu, 1. přednáškový cyklus, Liberec – Technická univerzita 2004, s. 67.

²⁵ Tamtéž, s. 67.

panství Czoernigů z Černous na Frýdlantsku, a to tak dobře, že obchodní výsledky měly dokonce vzestupnou tendenci.²⁶

Franzovi se zdraví postupně lepšilo a začal s „fabrikanstvím“ znovu od počátku. Nejprve podnikal v domě Stefana Altmanna v Liberci, kde potiskoval sukno z ovčí vlny. Tento obchodní tah se mu vyplatil a začal z něho brzy profitovat. Díky obchodním úspěchům brzy zakoupil dům č. p. 40 ve Vesci u Liberce (tehdejším Dörfelu) s přádelnou a vodním mlýnem (pohonem). Jeho nejúspěšnějším výrobním artiklem se staly potištěné ubrusy a ložní prádlo. Podnikl dvě cesty do Paříže a později i do Hamburku, kde získal kolekce těch nejkrásnějších a nejvíce umělecky zdařilých vzorníků potisků. Právě toto na rakouském trhu doposud scházelo. S úspěchem prodeje přicházela i postupná modernizace jeho závodu ve Vesci. Jednoho dne se setkal se šéfem firmy „Carl Gruner“, která se nabídla, že bude Franzovu firmu zastupovat v Mexiku, kde bude jeho zboží prodávat ve svých tamějších obchodech. V roce 1860 kupuje Franz Liebieg v Boleslavi (tehdejším Bunzendorfu) – část dnešních Černous u Frýdlantu v Čechách – další nemovitost s vodním kolem na řece Smědé (tehdy Wittig), kde zřizuje přádelnu a přádelnu. V roce 1864 zřizuje ve Vesci mechanickou tkalcovnu. Jeho nejmladší podnikatelskou strategií bylo od roku 1863 zpracování tzv. umělé vlny, jež vznikala zpracováním vlněných odpadů. Touto metodou se vlna v rakouské monarchii zpracovávala do roku 1863 pouze v Salzburgu a tímto postupem konkuroval Franz i německým a dokonce i anglickým výrobcům.²⁷

V 70. letech 19. století zaměstnávala jeho firma 2500 zaměstnanců, ve Vesci už se používaly k pohonu mimo vodního kola i dva parní stroje a firma vlastnila sklady ve Vídni, Praze i Pešti. Franz byl od založení Obchodní a živnostenské komory v Liberci (1851) jejím členem, byl censorem pobočky rakouské národní banky (Österreichische Nationalbank), za své výrobky získal mnoho ocenění na výstavách v Lipsku, Paříži i Londýně a v roce 1872 byl císařem povýšen do rytířského stavu.²⁸

²⁶ III. Eigene Unternehmungen, In: Franz Liebieg, Wien 1873, nestr.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

4. JOHANN LIEBIG A JEHO POKRAČOVATELÉ

Rod Liebigů patřil mezi přední liberecké továrnícké rody, jejichž význam přesahoval hranice města i našeho státu. V jejich majetku nebyla pouze jedna továrna, ale v pozdější době celý komplex, neváhal bych říci obchodní impérium, několika továren s různými zaměřenými a rozmístěním po celé tehdejší monarchii. Aktivita této rodiny byly tedy významné nejen v rámci našeho regionu, ale i v měřítku celé říše. Od poloviny 19. století potom nejen hospodářsky, ale i společensky. Je proto vhodné připomenout si i osobnosti, které firmu vedly po celou dobu postupné výstavby „Liebigova města“. Výstavba města souvisí i s výstavbou továrního areálu, dopravní dostupností zaměstnanců firmy a s tím jsou zase spojeny jejich sociální podmínky atd. Není ale nutné zabývat se na těchto místech dějinami celého tohoto rodu na Liberecku, a proto se omezíme jen na ty příslušníky rodu, jejichž význam je nějakým způsobem blízký našemu tématu. Jedná se o rod Liebigů libereckých, linii Johanna Liebiga. Jeho zakladatelem se stal Johann Liebig.

Johann Liebig měl ze dvou manželství celkem 15 dětí, z nichž se ve vedení podniku vystřídal synové z prvního manželství Johann, Heinrich a Theodor nejstarší a jeho vnuk Theodor st. svou první ženu Marii Theresii Münzberg (zemřela 28. srpna 1848) pocházející z továrnícké rodiny z Jiřetína pod Jedlovou (tehdy „St. Georgenthal“) si vzal roku 1832. S Marií měl postupně čtyři syny Ludwiga Antona (ve stáří 5 měsíců ale zemřel) Johanna ml., Heinricha a Theodora (označovaného jako nejst.) a sedm dcer Marii Paulinu, Adeline Idu, Hermine Theresu, Idu Josefu, Leontinu Wilhelminu, Gabrielu Emilii a Bertu Emilii. Se svou druhou ženou Marií Louise Carolinou Jungnickel (o 28 let mladší), jež byla taktéž dcerou továrníka a pocházela ze stejné obce jako jeho první žena, se oženil v roce 1853. Jeho druhá žena mu dala taktéž čtyři syny a to Alfreda Adolfa, Oskara Johanna (také zemřel jako kojeneček ve stáří 8 měsíců), Otto Antona a Carla Johanna.²⁹

4.1 – Synové (Johann ml., Heinrich a Theodor nejst.)

²⁹ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, Stammtafel der Familie Liebig-s. 81.

V roce 1860 přijal Johann Liebieg do své firmy postupně své tři nejstarší syny (Johanna ml., Heinricha a Theodora) a svého zeťe Josefa Mallmanna. V roce 1863 dostali všichni mimo Josefa Mallmanna plnou moc a v roce 1866 změnila firma svůj statut a stala se z ní veřejná obchodní společnost. Po smrti Johanna Liebiega (16. 7. 1870) převzali společnost jeho synové. Nejstarší syn Johann ml. si vzal společně s Josefem Mallmannem na starost vedení obchodních záležitostí ve Vídni a jeho bratři Heinrich a Theodor nejst. převzali vedení továren. V roce 1888 však Johann Liebieg a dědici Josefa Mallmanna z firmy vystoupili a firma tak zůstala v držení pouze Heinricha a Theodora nejst. Kvůli špatnému Heinrichovu zdraví by se ale dalo říci, že celou firmu prakticky vedl Theodor nejst.³⁰

Johann Liebieg ml. (nar. 11. 8. 1836, zemřel 28. 5. 1917) byl znám jako poslanec zemského sněmu a kurátor Severočeského průmyslového muzea v Liberci. Ve vedení firmy pracoval v letech 1856–1887. Patřil mu i objekt dnešního paláce Oblastní galerie, který po něm po jeho smrti zdědila i s dalšími dětmi dcera Gabriela, provdaná za hraběte Radeckého.³¹

Heinrich Liebieg (bratr Johanna Liebiega ml., nar. 29. 8. 1839, zemřel 5. 4. 1904) ve vedení firmy pracoval v letech 1856–1902. Pobýval velice často v zahraničí a byl často nemocen,³² ale pokud to bylo jen trochu možné, tak se věnoval spolu s bratrem vedení firmy. Byl znám jako mecenáš umění a majitel velké obrazové sbírky. Že byl opravdu mecenášem umění v pravém slova smyslu, dokazuje i to, že své soukromé sbírky umění odkázal po smrti liberecké veřejnosti. Sbírkou užitého umění přímo Severočeskému muzeu a obrazovou sbírku i s finančním obnosem 600 000 rakouských korun městu. Tyto sbírky výtvarného umění, byly poté uloženy také v Severočeském muzeu (nyní je najdeme v Oblastní galerii, kam se přesunuly po jejím založení v roce 1953). Liebiegova obrazová sbírka obsahovala více než dvě stě děl německých, rakouských a především francouzských umělců 19. století, jako byli např. J. Millet, Th. Rousseau, N. Diaz, L. Richet a E. Baudin. Peněz Liebiegovy nadace bylo použito k nákupům. Např. v roce 1918 byla zakoupena sbírka jabloneckého lékaře Mudr. Antonína Rady a v roce 1927 cenná sbírka bratrů Ferdinanda a Alexandra Blochových z Prahy.³³

³⁰ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 44.

³¹ Státní okresní archiv Liberec, fond evid. č. 115 Rodinný archiv rodu Liebiegů 1821-1944, Inventář, 1962, s. 2.

³² Velice rád prodléval ve své vile ve Frankfurtu nad Mohanem.

³³ <http://www.ogl.cz>.

Nad Libercem, v místech dnešní Wolkerovy ulice, si nechal vystavět zámeček zvaný „Lesní vila“ a na vrcholku vyvýšeniny „Kovadlina“ si nechal postavit v letech 1900–1901 restauraci ve slohu gotického hrádku tzv. „Hohenhabsburg“, dnes „Liberecká výšina“. Pro tuto romantickou stavbu použil architekt prof. Josef Schmitz³⁴ pro docílení co nejvěrnějšího napodobení některých stavebních materiálů získaných ze zbouraných středověkých objektů v Norimberku.³⁵

Theodor Liebieg nejst. – (nar. 5. 12. 1840, zemřel 8. 9. 1891) ve vedení firmy pracoval v letech 1856–1891 a dalo by se říci, že hlavní odpovědnost za chod Liebiegových podniků byla právě na něm. Jeho nejvýznamnějším podnikatelským úspěchem bylo pravděpodobně zbudování přádelny bavlny v Železném Brodě (1861). Mimo jiné byl ale i viceprezidentem Ústecko-Teplické železnice o jejíž založení se firma „Johann Liebieg und Comp.“ značnou měrou zasloužila. Roku 1871 se oženil s dcerou německého bankéře Angelikou Clemensovou a vyženil mimo jiné kapitál i velkostatek Gondorf nad Moselou, kde také velmi rád pobýval. Jeho manželka mu dala postupně tři syny Theodora (st.), Gisberta (dr.) a Lea (zemřel již 4. 3. 1922) a dvě dcery Rizzu a Adelinu. V roce 1889 přijal do firmy svého nejstaršího syna Theodora st.,³⁶ čímž ho připravil na tehdy rozhodně nepředpokládané brzké převzetí hlavní tíhy vedení firmy. Potomci tohoto Liebiega žili v Liberci až do odsunu sudetských Němců roku 1945.

4.2 – Vnuci (Theodor st., dr. Gisbert)

Hlavou rodu v novém století nejprve v habsburské monarchii a později za „první republiky“ Československé se stal syn Theodora nejst., Theodor st. – (nar. 15. 6. 1872, zemřel 24. 5. 1939). Ve vedení firmy pracoval v letech 1891–1939 ještě spolu s bratrem dr. Gisbertem Liebiegem a se strýci Leo a Gisbertem Clemensovými.³⁷ Skutečným a jediným představitelem firmy „Johann Liebieg und Comp.“ byl ale pouze a jen Theodor st. Po brzké smrti svého otce se musel jako 18-letý mladík velmi rychle vyrovnat se všemi nástrahami

³⁴ Autor projektů k oběma stavbám.

³⁵ Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří I., Liberec 1992, s. 50 – zde také více o této pozoruhodné stavbě.

³⁶ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 48.

³⁷ Tamtéž, s. 53.

podnikání. V tom mu měli být nápomocni hlavně jeho strýcové z matčiny strany Leo a Gisbert Clemensové, kteří ve vedení firmy pracovali již delší dobu. Byla tu ještě jedna osoba, která mu v této těžké době mohla být nápomocná, a tou byl jeho strýc z otcovy strany Heinrich Liebieg. Jak už ale bylo zmíněno, tak Theodorův strýc Heinrich se již v době svého produktivního věku vedení firmy tolik nevěnoval a to proto, že mu to prostě jeho zdravotní stav nedovoľoval. Na sklonku jeho života by už to tedy ani od něho nikdo očekávat nemohl. Za těchto okolností byli tedy jeho strýcové Leo a Gisbert bezesporu těmi nejpovolanějšími.

Theodor st. proslul v mládí jako nadšený automobilový propagátor. Pověstný je jeho výjezd automobilem na Ještěd a propagace automobilové dopravy cestou do Mannheimu a zpět, aby dokázal, jak spolehlivým a výborným služebníkem může automobil být. V letech 1929–1939 vykonával funkci prezidenta liberecké Obchodní a živnostenské komory, byl zvolen prezidentem správní rady Böhmische Union-Bank a v roce 1915 byl dokonce povolán do Vídně, aby zde na ministerstvu války vedl „Wollzentrale“ (volným překladem „vlněná centrála“), čímž měl pod svou kontrolou celý textilní průmysl tehdejšího mocnářství atd.³⁸ V roce 1901 si vzal za manželku Marii Idu Blaschku z Českého Dubu (tehdy Böhmische Aicha), jež byla dcerou tamnějšího ředitele firmy „Franz Schmitt“ Conrada Blaschka.³⁹

Za jeho vedení dosáhla firma „Johann Liebieg und Comp.“ vybudováním sesterských podniků v Uhrách (Maďarsku), Rumunsku (část dnešního Rumunska byla součástí Rakousko–Uherské říše), Rakousku i jinde velkého rozmachu. I když už Theodor st. velký majetek převzal od svých předchůdců, dokázal on sám firmu rozšířit na takovou úroveň, kterou neměla nikdy předtím ani potom. Firmou byly nakoupeny velkostatky v Haliči i v Čechách a mnoho akcií různých firem tuzemských i zahraničních. Došlo i ke spolupráci s hlavními českými a rakouskými bankami. Firma sama vlastnila bankovní dům ve Vídni, který financoval sesterské podniky. Kapitálově se v něm účastnily Německo, Anglie a USA. Tento bankovní dům se však dostal ve třicátých letech do krize a jeho pasiva byla kryta prodejem části Liebiegova majetku. V době ohrožení ČSR podporoval Theodor Liebieg st. SdP (Sudetendeutsche Partei – Sudetoněmecká strana) i Sudetendeutschen Freikorps (sudetoněmecké polovojenské oddíly) a nadšeně pozdravil příjezd říšské armády do Liberce

³⁸ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 64–66.

³⁹ Tamtéž, s. 58, 59.

v říjnu 1938 i Adolfa Hitlera v prosinci téhož roku. Jeho pohřeb v květnu 1939 se stal záminkou pro nacistickou oslavu.⁴⁰

dr. Gisbert Liebieg – (nar. 9. 12. 1874, zemřel 3. 6. 1941) vystudoval práva v Heidelbergu. Po roce působení v Liberci přesunul svou působnost do Vídně, kde se staral o tamní zájmy firmy „Johann Liebieg und Comp.“ Po svém strýci Heinrichovi zdědil lásku k umění a díky svým bohatým sbírkám založil ve svém paláci ve Vídni museum. Byl také velkým milovníkem přírody a ve svém osobním životě se rád věnoval lovu.⁴¹

Mohlo by se zdát, že záležitosti kolem rodiny a firmy Liebiegů by nás při hlubší analýze „Liebiegova města“ nemusely vůbec zajímat. Považuji ale za velmi důležité v první řadě se seznámit s historií firmy, podotýkám rodinné firmy, jejími strategiemi, podnikatelskými úspěchy atd. Myslím si také, že je důležité poskytnout vhled do rozvoje, možností, ale i záměrů firmy a rodiny, která ji vlastnila. Musíme se totiž snažit dopátrat se všech možných důvodů a podmínek toho či onoho historického činu. Jedná se o aspekty hospodářské, sociální, konkrétní rodinné vztahy atd. Firma, potažmo majitel firmy, kterému na výstavbu města jeho firma vydělala peníze, pro jejíž potřeby bylo vlastně „Liebiegovo město“ vybudováno, je proto nedílnou součástí našeho vyprávění o městské části přilehlé právě továrním budovám.

⁴⁰ Státní okresní archiv Liberec, fond evid. č. 115, Rodinný archiv rodu Liebiegů 1821 -1944 - Inventář, 1962, s. 1-3.

⁴¹ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 57.

5. „LIEBIEGOVO MĚSTO“⁶⁶

Rychle rostoucí průmysl způsobil v průběhu 19. století kromě jiného i značný přesun obyvatelstva z vesnic do měst. Zpočátku to bylo většinou pouze na pracovní týden a jednalo se o tzv. „nocležníky“. „Nocležníci“ byli lidé, kteří pracovali ve městě, kde si přes týden platili pouze za nocleh u obyvatel města, jimž tímto zároveň přispívali na živobytí. Rodiny „nocležníků“ zůstávaly naproti tomu přes týden doma na venkově. Později se tito lidé většinou do města přestěhovali natrvalo i s celou svou rodinou. To ale vyžadovalo udržet si pracovní místo a po čase si najít „něco pro sebe“. Tito lidé zde hledali živobytí, a to ať již v nově vznikajících továrnách či řemeslnických dílnách, kterých se tu stále ještě nacházelo dost, a nebo v oblasti služeb, která se k průmyslové činnosti postupně přidružovala. V souvislosti s tímto jevem se ovšem do popředí stále více dostávala otázka bydlení.

Ještě ve 40. letech 19. století nebyla výstavba nových ubytovacích prostor pro příchozí dělníky v Liberci⁴² nijak programově řešena, a tak se nám z tohoto období nabízí velmi zajímavá statistika, která vypovídá o ubytovacích kapacitách tehdejšího města. V roce 1829, kdy mělo město Liberec 10 968 obyvatel, bychom v katastru města našli 1 370 domů, což odpovídalo zhruba 8 obyvatelům na jeden dům. Ovšem jen o deset let později v roce 1839 mělo město Liberec již 18 834 obyvatel, tedy takřka dvojnásobek, přičemž se ale počet domů nijak nezměnil a zůstal na počtu 1 370, čímž na jeden dům připadalo již 13 obyvatel.⁴³ V Liberci stavební ruch rozhodně neutichal, pouze se zatím řešily jiné stavební úkoly. Za prvé se město vypořádávalo s přestavbou, kdy byly původní většinou přízemní dřevěné domky v centru města nahrazovány novými zděnými podlažními domy a za další byl ráz města výrazně poznamenán stále nově a nově vznikajícími průmyslovými podniky s vysokými komíny vně i uvnitř katastru města.

Jak už jsem se zmínil, tak přestavba obytných domů byla v Liberci v plném proudu. Problém byl ale v tom, že při tehdejším uplatňovaném způsobu výstavby, byly byty v této

⁴² Město Liberec se až do roku 1850 sestávalo pouze ze čtyřech vzájemně se prolínajících čtvrtí. Teprve až v roce 1850 byla k městu Liberec připojena do té doby samostatná obec Kristiánov, která se tak stala pátou městskou čtvrtí. Další čtvrti i přes trvalou snahu zastupitelů města Liberec, kteří se již dříve zasazovali o vytvoření tzv. „velkého Liberce“ byly k městu připojeny až v roce 1939, kdy jim to bylo říšskými zástupci nařízeno.

⁴³ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 134.

zástavbě pro nově příchozí, v drtivé většině málo majetné dělníky cenově nedostupné. Nedostatečná či spíše žádná výstavba nových obytných domů s cenově dostupnými byty i rychlý přírůstek obyvatel způsobily zvyšování nájemného a využívání všech volných místností k bydlení – bez jakéhokoli ohledu na hygienické a sociální podmínky. Vysoká úmrtnost, zejména mládeže,⁴⁴ velké rozšíření tehdy ještě neléčitelných nemocí, především tuberkulózy, a manželské rozvraty byly pak přímými důsledky tohoto neutěšeného stavu.

Špatné ubytování dělnictva bylo tedy možné řešit jedině výstavbou malých, ale levných bytů. Jedním z možných řešení byla výstavba podle tzv. „Kasernensystem“ (volným překladem „kasárenského systému“). Byla to vždy velká několika patrová budova, kde se nacházelo mnoho malých bytů, ve kterých byly ale právě díky jejich malé velikosti nízké nájem. Výhodou tohoto způsobu výstavby byla úspora ve využívání společných prostor jako např. prádelen, toalet atd. Hlavní předností oproti vilovému způsobu výstavby byla ovšem úspora pozemků,⁴⁵ a s tím i související nižší pořizovací cena takového bytu. Samozřejmě, že tento způsob výstavby měl i svá úskalí, ale těm se budeme věnovat až v následujících fázích výstavby „Liebiegova města“, kdy už byla situace ve městě trochu odlišná a požadavky na bydlení se také pozvolna měnily.

Jedním z takových prvních pokusů o řešení bytové otázky byla aktivita Johanna Liebiega. Ta však byla zaměřená hlavně na nepostradatelné odborné síly⁴⁶ firmy „Liebieg und Comp.“ a ani kapacitně nemohla tento obecný problém nejen jeho firmy, ale i města Liberce a obecně té doby řešit. Rozhodně se tu ale dá mluvit o vůbec první soukromé bytové výstavbě jakékoliv liberecké firmy, což poukazuje na nesporný význam tohoto Liebiegova projektu.

Od roku 1853 začala tedy Liebiegova firma stavět byty pro dělníky, i když zatím pouze pro své odborníky. Zde se inspirovala příkladem Anglie, kde se otázka bydlení dělnictva již nějaký čas řešila. Pro dělníky se zde stavěly činžovní domy o minimálních

⁴⁴ V letech 1842-1851 zemřelo v Liberci 5 595 osob, z toho 62,77 % ve věku do 20 let! Bonté Gustav Adolf, Jahresbericht über die Wirksamkeit des Stephanhospitals zu Reichenberg: nebst einer medizinisch-topographischen Skizze dieser Stadt, Reichenberg 1852, s. 45 tab.

⁴⁵ Tobisch Eduard, Die Wohnungsfrage in Bezug auf Reichenberg, Friedland 1871, s. 16-17.

⁴⁶ Jinak tomu být ani nemohlo, protože pouze liberecká továrna Johanna Liebiega zaměstnávala v té době již kolem 2 000 zaměstnanců a objekt „Dělnického domu“ mohl pojmout zhruba něco přes 400 nájemníků.

rozměrech bytů, tzv. kotáže.⁴⁷ Johann Liebieg se zařadil mezi první na evropské pevnině, kteří tento anglický „vynález“, napodobili. Jednalo se tedy o tzv. kotážový systém výstavby, který posiloval závislost dělníků na zaměstnavateli a pro podnikatele se stával i dalším zdrojem zisků za vybíraný nájem. Liebiegovy domy pro dělníky byly i v budoucnu budovány v co nejtěsnější blízkosti továrny, čímž šetřily námahu spojenou s dalekou cestou domů. Na rozdíl od anglických dělnických „kasáren“ umožňovaly, díky své poloze na kraji města v blízkosti přírody i rodinný život.⁴⁸ Liebieg ke stavbě dělnických domů využíval vždy ty pozemky, které se již nehodily k dalšímu rozšiřování jeho továren.

Sídliště se ve své konečné podobě z dvacátých let 20. století rozprostírá především na území městské čtvrti Perštýn s přesahem do čtvrtí Kristiánov a Rochlice. Bylo vybudováno na severním svahu Hrnčířského vrchu, bezprostředně u Liebiegových závodů v Liberci, které se nacházely v prostoru Josefinina údolí. Severním směrem od továrny, taktéž ještě v oblasti Josefinina údolí, vyrostla přibližně ve stejném období zástavba technického zázemí továrny, jako byl např. objekt zahradnictví apod. Iniciátorem a investorem zaměstnaneckého sídliště byli postupně zakladatel firmy Johann Liebieg st. a jeho následovníci a to především jeho syn Theodor nejst. a vnuk Theodor st. K výstavbě mnoha budov sociálního vybavení „Liebiegova města“ („dětský azyl a škola sv. Josefa“, Obecná škola atd.) přispěla i dcera zakladatele Johanna Liebiega st. Marie Paulina.

5.1 - 1. fáze výstavby (1853–1861) – „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici

Jak už bylo řečeno, rok 1853 můžeme stanovit jako počátek podnikové bytové výstavby firmy Johann Liebieg und Comp. Tehdy nechal Johann Liebieg postavit pro dělníky své továrny řadový dům na někdejším Šibeničním vrchu (v dnešní Svatoplukově ulici). Tento dům se nacházel nedaleko od továrny a stal se základem pro další výstavbu sídliště, dnes nazývaného „Liebiegovo město“.

O tom, kdo byl autorem projektu, nebo o tom, kdo se postaral o samotnou výstavbu „Dělnického domu“, mlčí nejen literatura, ale i prameny. Jediné vodítko, které nám tedy

⁴⁷ Podle almanachu „cottage“, jehož přívrženci byli zastánci výstavby izolovaných dělnických čtvrtí s domy pro mnoho rodin. Byty v těchto domech byly malého půdorysu, obvykle pouze o jedné či dvou místnostech.

⁴⁸ Pisling Theophil, Nationsökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen, Prag 1856, s. 46-47.

zůstává, je to, že pod jedinou zachovalou součástí původní plánové dokumentace k domům č. p. 343 – 351 je podepsán Josef Gotschy.⁴⁹ Ten ale nebyl v pravém slova smyslu ani architektem ani stavitelem. Nevlastnil, ani nevedl žádnou stavební firmu či projekční kancelář, nýbrž byl zaměstnancem - inženýrem II. třídy, oblastního stavebního úřadu (K.k. Bezirksbauamt).⁵⁰ Nejsem si tedy proto zcela jist, jestli by firma „Johann Liebieg und Comp.“ oslovila právě jeho, aby pro ní postavil prvních devět sekcí (č. p. 343-351) „Dělnického domu“.⁵¹ Vzhledem k výše zmíněnému, bych spíše tipoval, že Josef Gotschy z titulu své funkce spíše zastupoval svůj úřad ve věcech konzultací či doporučení (a proto zde figuruje jeho podpis) a autorem byl někdo z renomovaných libereckých stavitelů. Osobně soudím, že prvních devět sekcí, ale i ta poslední část „Dělnického domu“, měla společného autora a to libereckého stavitele Antona Holuba.

Jak již bylo naznačeno, tak celý objekt „Dělnického domu“ se skládal nejprve z devíti (č. p. 343 – 351) vzájemně spojených zděných dvoupodlažních domů, vytvářejících jednolitý patrový dům se sedlovou střechou, ke kterému byl až později přistaven desátý dům č. p. 352/IV. Stavební povolení k prvním devíti domům bylo vydáno roku 1853.⁵² Zde, s výjimkou práce Mgr. Šternové,⁵³ jež se pravděpodobně jako jediná zabývala přímo stavební dokumentací, dochází v ostatní literatuře k pouhému citování původních prací Svatopluka Technika, který datuje dostavbu všech 10 domů k jednomu roku a to 1855. Nicméně analýza stavební dokumentace dokazuje, že stavební povolení k domu č. p. 352/IV.,⁵⁴ který je právě oním desátým, posledním domem celého komplexu „Dělnického domu“, bylo vydáno až roku 1861. O osm let později tedy doplnil řadovou zástavbu dům č.p. 352/IV. Autorem projektu tohoto posledního domu navazujícího na předchozích devět a uzavírajícího ze západní strany

⁴⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, situační plán z roku 1853.

⁵⁰ Anschiringer Anton, Adress Buch der Stadt Reichenberg, SOKA Liberec, 1858, s. 53.

⁵¹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, situační plán z roku 1853.

⁵² Tamtéž, stavební povolení z roku 1853.

⁵³ Tímto děkuji Petře Šternové za zpřístupnění materiálů týkajících se výstavby „Liebiegova města“ i její odborné poradenství ve věcech stavebně-architektonických. – Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci 2006, nevydaný katalog č. 22, karta č. p. 343, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

⁵⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, stavební povolení z roku 1861.

celý komplex „Dělnického domova“ se stal prokazatelně již jmenovaný liberecký stavitel Anton Holub.⁵⁵

Na rozdíl od ostatních, již dříve postavených objektů, které byly takřka čtvercové podstavy, byl tento dům postaven na půdorysu obdélníku. Kvůli svažitosti terénu byl doplněn o vyvýšený suterén, který ale nebyl obytný a využíval se jako skladovací prostor. Také ztvárnění fasád mělo být dle plánové dokumentace poněkud členitější a zdobnější. Dispozičně však byl stejně jako sousední domy vybaven byty sestávajícími pouze z jedné místnosti, avšak vzhledem k jeho šířce jich zde bylo šest.⁵⁶

Z pohledu z ulice se jednalo o velmi strohý, nijak architektonicky nečleněný dům. Fasáda byla dělená pouze ze strany směřující do dvora a to čistě z důvodů půdorysné dispozice záchodových rizalitů.⁵⁷ Dvůr byl doplněn souvislou řadou dřevěných kůlen, ke kterým bylo vydáno stavební povolení v roce 1854⁵⁸, ve stejné délce jako kotážový dům. V každém z těchto domů pak bylo osm bytů (po čtyřech v každém poschodí) o jedné místnosti, jež byla opatřena kamny. K tomuto bytu náležel sklep, půda, spíží skříň na chodbě, společný záchod vždy pro čtyři byty v jednom podlaží, umístěný za schodištěm na podestě, a kůlna na dvoře. Obytné místnosti byly takřka stejné velikosti, jejichž rozměry se lišily v toleranci max. 30 centimetrů na délku a na šířku dokonce pouze o 6 centimetrů. V průměru byly dlouhé 5,3 m, široké 4,65 m a jejich užitná plocha byla takřka 25 m².⁵⁹

Budování i tak malých bytů pro dělníky bylo tehdy, jak již bylo řečeno, nesporně významným sociálním činem. Svízelná bytová situace skoro dvou tisíc (1 946)⁶⁰

⁵⁵ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, situační plán z roku 1861.

⁵⁶ Tamtéž, kompletní plánová dokumentace z roku 1861.

⁵⁷ Rizalit: předsunutá část průčelí stavby, Mgr. Šternová, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 22, karta č. p. 343, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

⁵⁸ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, stavební povolení k výstavbě kůlen z roku 1854.

⁵⁹ Tamtéž, půdorys druhého patra z roku 1910 – Zde je nutné odkázat se na dokumentaci z roku 1910 a to hlavně proto, že u plánové dokumentace z roku 1853 nám chybí jakékoliv kóty místností i celého objektu. Porovnáme-li ale plánovou dokumentaci z roku 1853 evtl. 1861 s tou z roku 1910, je z ní jasně patrné, že půdorysná dispozice dělicích příček se při rekonstrukci nijak nezměnila a proto ji můžeme bez obav použít.

⁶⁰ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, tab. 1.

„Liebiegových“ dělníků, kteří byli v té době v liberecké továrně Johanna Liebiega zaměstnání, se tím však nevyřešila. Do zmíněných nově postavených osmdesáti bytů se nenastěhovali řadoví dělníci, ale dostali se tam pouze ti zaměstnanci, na nichž měl podnik zájem a které se k sobě snažil co nejpevněji připoutat. Jimi byly především odborné síly. Dům byl umístěn na jediné relativně vodorovné ploše dosti svažitého terénu a opticky ukončoval dlouho nezastavěný svah bez zeleně. Do budoucna se potom stal jakýmsi základním kamenem celého urbanistického komplexu „Liebiegova města“.⁶¹

Tyto byty byly na tehdejší poměry nadstandardní, protože v nich měli možnost bydlet pouze vybraní zaměstnanci Liebiegovy firmy. Co se týká vybavení bytu nějakým nábytkem, tak o něčem takovém, co by to potvrdzovalo, se mi nikde nepodařilo najít žádnou zmínku. Považuji ale za velice nepravděpodobné, že by byly byty před nastěhováním nájemníků předem nějak vybaveny. Všimněme si tedy nejdříve toho, jak onen samostatný byt vlastně vypadal. V měřítku dnešních požadavků by rozhodně obstát nemohl, protože k ubytování celé rodiny sloužila pouze jedna místnost. Zároveň se zde vařilo⁶², spalo atd. a to už by dnes bylo nemyslitelné a hygienicky nepřijatelné. Na tehdejší poměry zde ale nájemníci mohli užívat mnoha sociálních i hygienických vymožeností. V každém bytě byla například minimálně dvě okna⁶³, což příjemně prosvětlovalo a zpříjemnilo bydlení ve všech bytech. V době, kdy byla bytová situace ve velkých městech natolik špatná, že se přespávalo či přebývalo ve velmi nuzných podmínkách, častokrát i v tmavých místnostech bez jediného okna, ani ne určených k bydlení, byl tento faktor také velmi důležitým. Přispívalo to mimo jiné i k dobrému zdraví nájemníků, protože nejen světlo, ale i čerstvý vzduch blahodárně působí na lidské zdraví.

Další vymožeností, čímž už se dostáváme od samotného bytu k příslušenství, které k bytu přináleželo, byly např. spízní komory umístěné na chodbě před vstupy do jednotlivých bytů. Umístění potravin mimo samotný byt bylo hygienicky určitě velmi přínosné, protože jídlo bylo takto skladováno na tmavém a hlavně vždy chladnějším místě, kterým chodba oproti vytápěnému bytu bezesporu byla. Když už mluvíme o chodbě, pak se musíme zmínit o sice společných, ale v té době rozhodně ne samozřejmých toaletách. Ty však nebyly umístěny

⁶¹ Technik Svatopluk, Ruda Vladimír, Liberec minulosti a budoucnosti, Liberec 1961, s. 108-109.

⁶² Pravděpodobně se vařilo na kamnech, které byly v každé místnosti, protože kuchyně, ať už třeba společná někde na patře či nějaký kuchyňský kout, nejsou v plánech zakresleny.

⁶³ V krajních bytech krajních domů č. p. 343 a 352 dokonce okna čtyři.

přímo na chodbě, což je z pohledu hygieny také velmi pozitivní rys, ale vstupovalo se do nich právě z chodby a nacházely se mimo vlastní půdorys domu v tzv. rizalitu za schodištěm. Pro každé patro, pro čtyři byty, tu byly k dispozici záchody dva, což bylo na tehdejší poměry skutečně nadstandardní. Za další faktor, který zpříjemňoval bydlení, zdravotní a hygienické podmínky, se dá považovat skutečnost, že k bytu patřila i část půdního prostoru. To neredukovalo samotný bytový prostor případným sušením prádla a ani tím vytvářená vlhkost vzduchu nemohla negativně ovlivňovat zdraví nájemníků. Výhodné bylo rozhodně i to, že nájemníci mohli využívat sklepů v domě, čímž se jim nezmenšovala obytná plocha oné jedné místnosti, jednoho bytu, skladováním předmětů ne tak často používaných. Nakonec můžeme jako další nesporné pozitivum jmenovat i na dvoře umístěné kůlny. Ty byly pravděpodobně využívány k různým účelům, ale přes zimu by se dalo předpokládat, že sloužily hlavně k uskladnění dřeva či uhlí k topení v kamnech jednotlivých bytů. K tomuto účelu byly ostatně architektem zamýšlené, protože v plánové dokumentaci jsou popisovány jako „Holz und Kohlenschuppen“, což je v překladu kůlna na dřevo a uhlí.⁶⁴

Ve 2. fázi budování sídliště se pak dům dočkal částečné přestavby a modernizace, o čemž podrobněji informuje kapitola věnující se tomuto období výstavby. V současné době už bohužel nemáme možnost seznámit se s „Dělnickým domem“ v jeho celkové původní podobě, protože byl v 90. letech 20. století s výjimkou dvou krajních domů (č. p. 343 a 352), zbourán. V srpnu roku 1994 bylo na základě projektu Pavla Švancery vydáno stavební povolení a na místě těchto osmi domů byla postavena novostavba.⁶⁵

Z mého, i když laického pohledu, se mi zdá toto architektonické řešení jako velmi nešťastné a násilné včlenění moderních budov do komplexu budov historických považuji za velmi nevkusné. Nemluvě již o škodách historických. Na příkladu „Dělnického domu“ se dá snad nejlépe demonstrovat význam snah Jiřího Technika o zařazení celého komplexu „Liebiegova města“ do rozšířené památkové zóny v Liberci, který by tento soubor historicky a architektonicky bezesporu významných budov uchránil před podobnými neodbornými zásahy. Zde je také velmi důležité, uvědomit si, že při znehodnocení či dokonce demolici budovy jedné dochází k devalvaci hodnot celého komplexu, který má svůj význam hlavně jako celek.

⁶⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, půdorys přízemního patra.

⁶⁵ Stavební úřad Magistrátu města Liberec č. p. 646-652.

Do dnešní doby nám tedy z celého komplexu zůstaly zachovány pouze dva krajní domy a to ještě ty, které prodělaly ve 2. fázi výstavby „Liebiegova města“ největší stavební úpravy. Dům č. p. 343 nebyl tolik poznamenán novodobými necitlivými stavebními zásahy a oproti domu č. p. 352, zde zůstala zachována dokonce i prádelna za domem. Obě prádelny byly vybudovány při rekonstrukci datující se do 2. fáze výstavby „Liebiegova města“ a staly se nedílnou součástí vybavení domu. Prádelna za domem č. p. 343 se nám do dnešních časů zachovala ve velmi původním stavu. Nejzachovalejší však zůstal interiér domu. Zde se nám dochovala řada původních konstrukcí a prvků, jako jsou klenby, dveře do jednotlivých bytů apod.⁶⁶ Tyto opravdu původní konstrukce v interiérech bych pak považoval za nevhodnější, a to hlavně pro svou schopnost autenticky přiblížit dobu výstavby poloviny 19. století. Dům č. p. 352 již takové štěstí neměl a je poznamenán mnoha pozdějšími rekonstrukcemi.⁶⁷ Kvůli nim byla původní stavba změněna natolik, že se po historické stránce z budovy nedochovalo, mimo celkové dispozice, bohužel téměř nic.

Kromě těchto deseti jednoposchodových domů v Liberci postavil Johann Liebieg ještě dalších osm ve Svárově, tři v Haraticích, dva v Železném Brodě a šestnáct v Sedmihradsku (území tehdejšího Uherska) ve Schwarzwald. Do každého domu investovala firma 4 800 až 5 000 zlatých.⁶⁸ Nájemníci platili roční činži ve výši dvaceti až třiceti zlatých, přičemž Liebieg sám platil za celý dům činžovní daň ve výši 7 zlatých 24 krejcarů. Platba nájemného za používání bytu probíhala u všech bytů patřících Liebiegovi stejně a to tak, že nájem byl zaměstnancům strháván přímo ze mzdy.⁶⁹

Na závěr této části považuji za nutné zmínit, že tento projekt dělnické výstavby v Liberci bohužel nebyl v této době nikým z řad ostatních libereckých průmyslníků následován. Odezvu našel až v roce 1871, kdy se obdobného projektu ujala Liberecká

⁶⁶ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 22, karta č. p. 343, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

⁶⁷ Dřevěná okna byla vyměněna za plastová, původní střešní krytina z pálených tašek byla nahrazena asfaltovou atd.

⁶⁸ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, s. 17.

⁶⁹ Barák Josef, *Milionář Liebieg a novomódní otrokářství*, In: Svoboda. Politický časopis roč. 4, č. 13, 1870, s. 292.

stavební společnost (Reichenberger Baugesellschaft). Ta v dnešní Slunečné ulici (tehdy Sluneční vrch, Sonnenberg) zakoupila od města stavební pozemek a postavila zde 140 bytů ve dvou řadách třípodlažních domů. Rozdíl oproti „Dělnickému domu“ spočíval v tom, že 93 z těchto bytů sestávalo z jednoho pokoje (i když o trochu menšího než v případě „Dělnického domu“) a kuchyně. Zbývajících 47 se jich tak jako v „Dělnickém domě“ sestávalo pouze z jedné místnosti. V celém tomto komplexu pak bydlelo 526 osob⁷⁰ oproti, již zmíněným, zhruba čtyřem stovkám nájemníků v „Dělnickém domě“. I zde byl dvůr byl doplněn několika dřevěnými kůlnami.

5.2 - Období mezi 1. a 2. fází výstavby (1862-1898)

Tato etapa je svým způsobem specifická, a proto ji označuji pouze jako „Období mezi 1. a 2. fází výstavby“. Nedá se totiž říci, že se jedná o samostatnou fázi výstavby „Liebiegova města“. Toto období je spíše časem, kdy byly postaveny objekty, jež doplňovaly zástavbu, která již předtím stála, nebo měly za úkol zlepšit sociální zázemí zaměstnanců Liebiegovy firmy. V této fázi tedy nedochází k rozšíření Liebiegova sídliště jakožto komplexu sloužícího hlavně k bydlení a v tom se od ostatních fází zásadně liší.

Důvodů proč nedocházelo k další obytné výstavbě mohlo být více. Hlavní příčina spočívala ale pravděpodobně v tom, že firma „Johann Liebieg und Comp.“ stavbou „Dělnického domu“ nejspíše pokryla nejnutnější ubytovací potřeby hlavně svých odborných zaměstnanců. V období 2. poloviny 19. století se pak Liebiegové mohli soustředit spíše na péči, která dávala všem zaměstnancům továrny např. možnost bezplatně se postarat o jejich děti v době, kdy byli v zaměstnání. Skutečnost, že bylo o jejich děti dobře postaráno, pak dávala zaměstnancům firmy na oplátku více času pro práci v továrnách. Firma poskytovala dětem svých zaměstnanců i kvalitní bezplatné vzdělání, čímž se zasloužila mimo jiné i o to, že si tak vychovávala budoucí vzdělané zaměstnance, kteří snad mohli v budoucnu cítit k zaměstnavateli svých rodičů i určitou loajalitu.

Hlavní vlna migrace venkovského obyvatelstva do měst se v této fázi výstavby oproti první polovině 19. století trochu ustálila. Zatímco totiž počet obyvatel Liberce za pouhých deset let mezi lety 1829 (10 968 obyvatel) a 1839 (18 834 obyvatel) narostl téměř na

⁷⁰ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 136.

dvojnásobek, tak za dalších šedesát let (v roce 1900 měl Liberec 34 099 obyvatel)⁷¹ tomu bylo zrovna tak a nárůst byl taktéž zhruba stoprocentní. Tím, že počet obyvatel nerostl tak závratně rychle, se ale podmínky bydlení v Liberci nijak zásadně nezlepšily. Problém byl totiž pořád stejný – výstavba nových domů s dostatečně levnými byty byla stále neuspokojivá.

Obyvatelé „Dělnického domu“ a ostatní zaměstnanci továrny tehdy potřebovali nějaké občansko-sociální vybavení, a proto zde dochází k výstavbě objektů, které sloužily ke spokojenému životu zaměstnanců firmy Johann Liebieg und Comp. Firma tím tedy svým pracovníkům, jak již bylo zmíněno, zajišťovala nejenom nadstandardní zaměstnanecké podmínky např. tím, že jim v pracovní době bezplatně zajistila péči o jejich děti, ale zajistila tím do budoucna i síť objektů, jež pak sloužily jako zázemí celému později vybudovanému „Liebiegovu městu“. „Liebiegovo město“ totiž není název nahodilý, nýbrž má svůj smysl. Odráží totiž skutečnost, že čtvrt' nad Liebiegovou továrnou byla později opravdu soběstačným městem se všemi potřebnými zařízeními jako jsou jesle, mateřská škola, obecná škola, ale i např. kostel.

5.2.1 Počátek výstavby sociálního zabezpečení „Liebiegova města“ – „Dětský azyl a škola sv. Josefa“ č. p. 587/IV. (v dnešní ulici „U Janského kamene“)

Prvním objektem tohoto občansko-sociálního vybavení se stala na samém vrcholku „Janského kamene“ budova č. p. 587. Zajímavostí je, že ve složce k domu č. p. 587 najdeme pouze nerealizovanou plánovou dokumentaci k výstavbě vily pro Johanna Liebiega z roku 1863, jejímž autorem je Gustav Sachers.⁷² Tato vila měla stát na stejném místě jako právě o tři roky později postavené budovy „dětského azylu a školy sv. Josefa“. Z toho tedy vyplývá, že Johann Liebieg nějaký čas uvažoval o výstavbě svého rodinného sídla v nejtěsnější blízkosti svých zaměstnanců, kteří bydleli v „Dělnickém domě“ hned pod vrcholkem „Janského kamene“.

To se ale nestalo a až do té doby, než si v letech 1897-1898 nechal jeho vnuk Theodor von Liebieg postavit na místě dvou starších domů na opačné straně Liebiegovy továrny nad údolím Harcovského potoka reprezentativní rodinné sídlo, bydleli členové rodiny

⁷¹ Sitte Camillo, Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 4 tab.

⁷² Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 587, kompletní plánová dokumentace,

Liebiegů na mnoha místech. Každý z členů rodiny totiž vlastnil několik domů, a tak to nebyl problém. Všichni ovšem bydleli v nejtěsnější blízkosti liberecké továrny a to např. v dnešních ulicích Jablonecké, Mlýnské, Josefinině údolí aj.⁷³ Obyvatelé Liberce pak toto pozdější Theodorovo sídlo překřtili jednoduše na „Liebiegovu vilu“. Výstavba tohoto velmi zajímavého objektu, který zná snad každý obyvatel Liberce (je např. jedním z oddacích míst města Liberec, alespoň jednou ročně se zde koná den otevřených dveří atd.), probíhala ve třech etapách v rozmezí let 1897 až 1912. Na jeho výstavbě se podíleli postupně liberecký architekt a stavitel Adolf Bürger, vídeňský architekt Hubert Walcher von Moltheim a nakonec i Jacob Schmeissner původem z Norimberka. Adolf Bürger i Jacob Schmeissner působili současně i v „Liebiegově městě“.⁷⁴

Pozdější plánová dokumentace k samotné budově č. p. 587 (dětskému azylu) se nám sice dochovala⁷⁵, ale není z ní jasně patrné, kdo byl autorem projektu, kdo se ujal samotné výstavby a kdy se tomu tak stalo. Proto se můžeme odkázat pouze na vydané prameny, které datují dostavbu budovy na 22. května roku 1866.⁷⁶ Jejím projektem a výstavbou byl pověřen liberecký stavitel Ferdinand Scholze.⁷⁷ Toto zařízení vzniklo z popudu Marie Pauliny Liebiegové - dcery Johanna Liebiega, která se také stala jeho první předsedkyní.⁷⁸

Na vrcholku „Jánského kamene“ v domě č. p. 587 byla tedy v roce 1866 zřízena soukromá mateřská škola (dětský azyl), která si kladla za cíl opatrovat děti zaměstnanců továrny Johann Liebieg und Comp., jež musí přes den odcházet do zaměstnání. Děti byly přijímány ve věku od tří do šesti let a jejich přijetí a opatrování bylo bezplatné. Náklady tohoto zařízení byly hrazeny firmou Johann Liebieg a Comp. a baronkou Marií Paulinou von Liebieg.⁷⁹ Ačkoliv je toto spíše záležitostí kapitoly týkající se soužití s Liebiegovou továrnou, pak si na tomto místě dovolím vyzdvihnout a upozornit na fakt, že za péči v tomto zařízení se

⁷³ Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1895, Reichenberg 1894, s. 59.

⁷⁴ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 259.

⁷⁵ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867.

⁷⁶ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 88.

⁷⁷ Tamtéž, s. 88.

⁷⁸ Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 43.

⁷⁹ Tamtéž, s. 43.

nic neplatilo, což mimo jiné i při počtu dětí asi nebylo zrovna levnou záležitostí. Všechny tyto náklady pak hradila firma Johann Liebieg und Comp. a baronka Marie Paulina, což bylo tehdy, popravdě řečeno i dnes, něčím ne zrovna obvyklým.

V budově se také nacházela ubytovna pro řádové sestry Společnosti Dcer křesťanské lásky svatého Vincence z Pauly, které se o děti staraly. Další škola, a to obecná (výuka trvala čtyři roky) „škola sv. Josefa“ pro starší děti, byla zde v téže budově založena v roce 1868. Byla soukromá, což znamenalo, že byla financována výhradně soukromými investory, tj. znovu rodinou Liebiegů a to konkrétně z příspěvků jejich nadace, firmy Johann Liebieg und Comp. a baronky Marie Pauliny Liebiegové.⁸⁰ Na jejím chodu se tedy nijak nepodílela ani obec či dokonce stát. Škola byla sice určena pro děti z rodin Liebiegových dělníků, ale jejími majiteli bylo umožněno přijímat i děti z okolí.⁸¹ To byl bezesporu krok nadmíru následováníhodný. Budovu školy sv. Josefa tvoří dva příčné dvoupodlažní objekty s učebnami navzájem propojené přízemní částí obsahující tělocvičnu. Průčelí objektu nese výrazné znaky novorománské architektury.⁸²

V roce 1898 dostala „škola sv. Josefa“ k dispozici novou budovu v ulici Na Perštýně (č. p. 404). To ovšem neznamenalo, že by snad činnost řádových sester na „Jánském kameni“ skončila, pouze se tím rozšířila jejich působnost. Na „Jánském kameni“ i nadále zůstala mateřská škola, přičemž v roce 1901 navštěvovalo tento ústav stále 116 dětí z čehož bylo 46 chlapců a 70 dívek.⁸³ Do nové školní budovy se tedy přesunuly děti starší, školní docházkou povinné. Nezbytným doplňkem obytného sídliště v té době byl i kostel. V letech 1884–1887 byl i zde v Liebiegově městě, přesněji na „Jánském kameni“, hned vedle budovy školy sv. Josefa, postaven kostel sv. Vincence z Pauly.

5.2.2 - Kostel sv. Vincence č. p. 576 (v dnešní ulici „U Janského kamene“)

Další budovou, která se stala součástí vybavení Liebiegova zaměstnaneckého města, byl kostel sv. Vincence z Pauly. Kostel dominuje vyvýšenině zvané „Jánský kámen“. Byl

⁸⁰ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 87-88.

⁸¹ Tamtéž, s. 88.

⁸² Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří IV., Liberec 1997, s. 22.

⁸³ Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 43.

postaven znovu na popud Marie Pauliny Liebiegové na severním svahu hřebene „Hrnčířského vrchu“, na vrchu zvaném „Jánský kámen“, a patřil mezi kostely katolické.⁸⁴ Kostel sv. Vincence byl v romantickém stylu vystavěn v letech 1884–1888, a to podle projektu vídeňských architektů Richarda Jordana a Josefa Schmalzhofera libereckým stavitelem Ferdinandem Scholzem. 8. září 1888 byl pak slavnostně vysvěcen litoměřickým biskupem Dr. Johanem Schöbelem.⁸⁵

Kostel sv. Vincence je stavba provedená z režného zdiva a z kamene v novorománském slohu. Ozdobné římsy, sokl, nároží a sloupy jsou z pískovce dovezeného z Pirny (Sasko). Hlavní vstup do kostela je poněkud zasunut a orámován bohatě profilovaným půlkruhovitě ukončeným ostěním. Zdůrazňují ho dvě štíhlé šestiboké věže ukončené zvonicí a stanovou střechou. Mezi nimi se zvedá průčelí hlavní lodi s rozetou a trojúhelníkovým štítem. Nad křížením kostela se zvedá osmiboká věž, jejíž výška až ke špičce dosahuje 27, 9 metrů. Kostel je trojlodní, s půlkruhovou apsidou na jihovýchodní straně. Za ní navazuje nízká přístavba fary. Napříč hlavní osy kostela probíhá nevýrazná příčná loď, ukončená směrem k městu štítem děleným svislými pásy. V něm je umístěn boční vstup do kostela. Interiér kostela se dělí na hlavní loď o šířce 6, 75 metrů a výšce 8, 75 metrů a dvě lodi postranní 2, 75 metrů široké a 6, 25 metrů vysoké. Původní tři zvony kostela z roku 1888 byly za první světové války sejmuty k roztavení a použity ve zbrojním průmyslu. Po válce pak byly nahrazeny zvony ze zámku „Obora“.⁸⁶ Areál kostela a bývalého kláštera doplňuje skupina starých vzrostlých stromů, které společně s věžemi kostela utváří výraznou dominantu panoramatu této části města.⁸⁷

Vnitřek kostela byl původně upraven rovněž v novorománském stylu. Nedochovaný hlavní oltář i kazatelna vznikly v dílně vídeňského dvorního kameníka Hausera. Po roce 1945 byl kostel opuštěn a až do roku 1973 objekt chátral. V té době vzala za své nejen vnitřní výzdoba a vybavení kostela, ale propadla se i klenba věže a hlavní lodi. Z původní podoby

⁸⁴ Dressler Josef Franz, *Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1901, s. 24.

⁸⁵ Lug Viktor, *Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*, Band IV., Reichenberg 1938, s. 66.

⁸⁶ Tamtéž, s. 66.

⁸⁷ Technik Jiří, *Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci*, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 11, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

zůstalo v roce 1973 prakticky pouze obvodové zdivo. Kostel byl v roce 1973 prodán členům obce Adventistů sedmého dne, kteří ho zachránili před zkázou, rekonstruovali a vybudovali zde církevní vzdělávací centrum s učebnami pro děti a mládež, byty i ubytovnou. V roce 1975 pak proběhlo slavnostní znovuootevření kostela.⁸⁸

5.2.3 – „Ubytovna řádových sester sv. Vincence z Pauly“ č. p. 384/IV. (v dnešní ulici „U Janského kamene“)

Tento objekt byl postaven v roce 1894 na „Jánském kameni“ hned za budovou „dětského azylu a školy sv. Josefa“ a sloužil řádovým sestrám Společnosti Dcer křesťanské lásky svatého Vincence z Pauly jako ubytovna. S výstavbou nedalekého kostela sv. Vincence se totiž počet řádových sester, které zde zajišťovaly i provoz „dětského azylu a školy sv. Josefa“ rozrostl natolik, že už jim i nadále nemohly postačovat prostory původního kláštera umístěného přímo v budově „dětského azylu a školy sv. Josefa“. Zadavatelem této stavby byla Marie Paulina von Liebieg, která zadala jak projekt, tak i výstavbu libereckému staviteli Ferdinandu Scholzemu.⁸⁹

Jedná se o velmi strohý patrový nepodsklepený objekt půdorysného tvaru písmene „L“, jenž je krytý sedlovou střechou. Dispozičně bychom mohli tento objekt rozdělit na víceméně užitkovou část v přízemí a v prvním nadzemním podlaží, pak na část určenou k odpočinku. V přízemí bychom našli chodbu, ze které se vcházelo do tří obytných pokojů, kuchyně, prádelny a také do dvou záchodových kabin. Do patra se vcházelo ze schodiště nad záchody. V prvním nadzemním podlaží se nacházelo pět obytných místností. Zajímavostí je, že tyto obytné pokoje neměly (až na první z nich) samostatný vchod a vstup do zadních pokojů byl možný pouze po projití ostatními předními pokoji.⁹⁰ Z toho vyplývá, že řádové sestry zde asi neměly mnoho soukromí. V dnešní době je objekt neobydlen a kvůli absenci jakékoliv péče se nachází ve velmi špatném technickém stavu. Z původních stavebních doplňků se zde zachovaly snad pouze původní dveře hlavního vstupu, jinak je vše zdevastováno.

⁸⁸ <http://www.kostelnaperstýne.info>.

⁸⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 384/IV., kompletní plánová dokumentace.

⁹⁰ Tamtéž, kompletní plánová dokumentace.

5.2.4 - „Vincentinum“ č. p. 394/IV. (v dnešní „Gollově“ ulici)

Původní označení znělo „dětský azyl Vincentova spolku“ („Kinder-Asyl des Vincenz Vereines“). Vincentinum⁹¹ bylo určeno pro chudé, školou povinné děti, aby zde trávily čas po vyučování pod dohledem řádových sester, od kterých se jim dostávalo podpory a dobré výchovy. Byla to vlastně obdoba dnešních družin. O prázdninách i ve školním roce bylo „Vincentinum s výjimkou sobot a nedělí otevřeno od 8. do 18. hodiny. Bylo zde zajištěno i stravování, kdy děti dostávaly v poledne k obědu jednoduché jídlo a odpoledne svačinu. O děti se staralo šest řádových sester z nedalekého objektu na „Jánském kameni“, které zde obstarávaly i domácí práce.⁹²

Třípodlažní (dvě patra a zvýšený suterén) izolovaně stojící budovu z režného cihelného zdiva nalezneme v místě křížení „Gollové“ ulice s ulicí „Skřivánčí Kámen“. Budova v novorománském slohu byla postavena v letech 1892–1893 podle návrhu libereckého stavitele Adolfa Bürgera stavitelem Ferdinandem Scholzem. Zde je záhodno zmínit se i tom, že „Vincentinum“ jako organizace byla činná již před tím, než byla vystavěna budova č. p. 394 v dnešní Gollově ulici. Tato organizace začala se svou aktivitou v sociální sféře již v roce 1887, kdy otevřela nejdříve pouze jen chlapecký azyl. Ten byl ovšem ještě v pronajatých prostorách v tehdejší „Töpferberggasse“, což je dnes již zaniklá ulice zhruba v oblasti dnešní ulice „Na Perštýně“.⁹³

V nově vystaveném objektu to byl již azyl jak pro chlapce, tak i pro dívky. Od roku 1894 byl v objektu zřízen i domov pro studenty-internát. Dispozičně je budova řešena jako dvou-trakt s učebnami orientovanými na severní stranu. Výstavba samotného objektu stála tehdy 100 000 Korun a dalších 114 000 Korun bylo investováno do jejího vnitřního vybavení.⁹⁴ Původní plánová dokumentace se nám bohužel ani k tomuto objektu nedochovala, a proto se musíme spolehnout na vydané prameny. Ta uvádí, že v suterénu byly jídelny pro

⁹¹ Tato organizace na území našeho státu i nadále existuje a stále plní své původní poslání. - <http://www.vincentinum.cz>.

⁹² Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 44.

⁹³ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 143.

⁹⁴ Tamtéž, s. 44.

děti i sestry, kuchyně a sklep se dřevem a zeleninou. V patře se potom nacházely pokoje pro děti a studenty. Ve druhém podlaží pak dvě ložnice a jedna šatna pro studenty, tři pokoje pro řádové sestry a jedna kaple.⁹⁵ V současnosti slouží budova „Vincentina“ jako zvláštní škola.

5.2.5 - Obecná škola č. p. 404/IV. (v dnešní ulici „Na Perštýně“)

V rámci Liebiegova města, také jako součást vybavení sídliště byla postavena nová budova školy Sv. Josefa pro děti zaměstnanců továrny a to proto, že budova školy sv. Josefa na „Jánském kameni“ již dále nemohla stoupajícimu zájmu kapacitně stačit. Původně byla soukromá, později s právem veřejnosti, což znamenalo, že její správu převzal stát a měla sloužit i ostatním dětem této části Liberce. Vlastní novou budovu č. p. 404 s jednoduchou novorenesanční fasádou v ulici „Na Perštýně“ dostala v roce 1898.⁹⁶ Výstavbou školy byl pověřen stavitel Ferdinand Scholze. Je to budova dvoupodlažní, ale kvůli silné svažitosti terénu má na severní straně o jedno podlaží více. Budova má sedlovou střechou, střed východního a severního průčelí pak zdůrazňuje trojúhelníkový štít ve střeše. Vyučovalo se zde v jazyce německém, tak jako ostatně v drtivé většině zdejších škol. To bylo zapříčiněno hlavně praktickými důvody, protože kupř. v roce 1900 žilo v Liberci 30 498 obyvatel německé národnosti a pouze 2 505 obyvatel hlásících se k národnosti české.⁹⁷ Výuka na této škole byla čtyřletá.⁹⁸

Ještě před výstavbou školní budovy v ulici „Na Perštýně“ dala Marie Paulina von Liebieg postavit v jejím sousedství v roce 1880 přízemní obytný domek č. p. 378, který v roce 1910 převzala nadace sv. Vincence z Pauly a stal se součástí školy. Po druhé světové válce byla v budově č. p. 404 otevřena česká Obecná škola. Později došlo k velkým přestavbám, takže dnešní budova je již jiného vzezření než ta původní. Budova sloužila po celou dobu své existence jako budova školní, a to až do dnešní doby (1898-2007). Dnes užívá základní škola

⁹⁵ Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 44.

⁹⁶ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 517.

⁹⁷ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 53 tab.

⁹⁸ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 40.

„Na Perštýně“ stále tři objekty: hlavní budovu č. p. 404, objekt č. p. 687 na „Janském kameni“, původní budovu mateřské školy a kláštera z roku 1865 a domek č. p. 378.⁹⁹

5.3 - 2. fáze výstavby (1898 – 1920)

V průběhu 19. století došlo ke značné proměně panoramatu města. Novými libereckými dominantami se staly místo tradičních dřívějších věží kostelů, radnice a zámku vysoké tovární komíny, které symbolizovaly nové časy – nový průmyslový Liberec. Na začátku 20. století došlo k dokončení přestavby města, které tak zcela ztratilo ráz původního starého chudého podhorského městečka s dřevěnými domky a stalo se z něj bohaté moderní město průmyslu a technického pokroku. Prudká přestavba města, jeho velký růst i obtížné přírodní a dopravní poměry přinášely ale potíže pro novou výstavbu, kterou nebylo možno jako doposud řešit pouze dílčími regulačními plány, jež stejně v mnoha případech nebyly dodržovány.

Stále se rozpínající město potřebovalo ke své výstavbě i sousední volné plochy, z čehož vyplývala nutnost připojení sousedních obcí a konkrétního územního plánování katastru celého města. Jednání o připojení obcí sousedících s Libercem probíhala již v 19. století a pokračovala neustále až do již dříve zmíněného roku 1939, kdy bylo sloučení všech obcí do tzv. „velkého Liberce“ říšskými zástupci prostě nařízeno. Sousední obce se tomuto spojení dlouho bránily a to z čistě pragmatických důvodů. Jakožto skutečné satelity města se totiž mohly podílet na jeho veškerém vyšším vybavení a díky stálému odlivu obyvatel z Liberce, způsobeném vysokými nájemnými a nedostatkem bytů, stále rostly a přitom nemusely přispívat do městské pokladny.¹⁰⁰

Velikým pokrokem pro plánování města se mělo stát rozhodnutí městských zastupitelů z roku 1893, aby byl vypracován celoplošný upravovací plán pro celé katastrální území všech dosavadních pěti městských čtvrtí. Tímto velmi složitým úkolem, vzhledem ke jmenovaným obtížným přírodním a dopravním poměrům, byl pověřen tehdy velmi uznávaný vídeňský

⁹⁹ Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří IV., Liberec 1997, s. 22.

¹⁰⁰ Technik Svatopluk, Ruda Vladimír, Liberec minulosti a současnosti 2. přeprac. vyd., Ústí nad Labem 1980, s. 86.

urbanista Camillo Sitte. Ten tedy v letech 1899–1901 vypracoval územní plán města Liberce. Z tohoto Sitteho územního plánu se do dnešní doby zachovala bohužel pouze jeho pozoruhodná průvodní zpráva „Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg“. Zde je ovšem nutné zmínit, že tento jeho návrh sice nedošel realizace v rámci celého města Liberec, ale jeho představy a mnoho myšlenek již v průvodní zprávě vyslovených se uplatnilo právě v projektu „Liebiegova města“. Osobou Camilla Sitteho se podrobně zabývám v kapitole „architekti a stavitelé“, a proto si v této části nastíníme hlavně jeho urbanistické teze a doporučení.

Ve své průvodní zprávě se Sitte mimo jiné zabývá otázkou bydlení a to zejména dělníků. Staví se proti výstavbě dělnických čtvrtí podle kotážového systému a proti vytváření jakýchkoliv dělnických kasáren (viz „Dělnický dům“), jak je také ve své zprávě nazývá. Podle jeho slov je způsob výstavby dělnických čtvrtí na základě kotážového systému životaschopný pouze v případě, že jej uskuteční v první řadě štedrý a cílevědomý fabrikant. V žádném případě se potom nedá zobecnit na každý situační plán – obecný model nelze bez konkrétních specifikací využívat v jakýchkoliv podmínkách.¹⁰¹ Jeho odpůrcem je nejen z důvodů sociálních, ale i politických. Rozhodně varuje před striktním dělením na čtvrti pro bohaté a chudé. Obává se totiž pocitu ostrčení a méněcennosti „chudinských čtvrtí“, z čehož by mohly v budoucnu vznikat nepokoje. Doslová říká, že lidé rozdílného sociálního postavení mají bydlet pospolu „Menschen unter Menschen“,¹⁰² čímž zdůrazňuje fakt, že dělníci jsou rovnoprávními občany a zaslouží si tak odpovídající bydlení.

S tím také souvisí i to, že odsuzuje, jak je on sám nazývá, „středověké bydlení“ pouze v jedné místnosti, ve které se zároveň vařilo, pracovalo... a k tomu zde ještě společně s rodinou bydleli „nocležníci, studenti atd. Vychází zde z předpokladu, že lidé budou i nadále pronajímat své už beztak jim nedostačující byty, ovšem jako protiopatření navrhuje do budoucna budování bytů o více místnostech. V těch by pak mohli mít nájemníci vlastní místnost a rodina by si mohla žít alespoň zčásti svým životem. Pro liberecký členitý terén také doporučuje spíše výstavbu izolovaných domů a komunikace vedené nenásilně, o přibližně stejném spádu a zakřivení jako vrstevnice aj.¹⁰³

¹⁰¹ Sitte Camillo, Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 5.

¹⁰² Tamtéž, s. 6.

¹⁰³ Tamtéž, s. 5-6.

Za rozhodující prvek záchrany města před „naším matematickým stoletím“ považoval Sitte náměstí. Náměstí pro něj znamenalo poklidný uzavřený prostor, jenž v minulosti vyjadřoval ideál společenství. Příhodně zvolený tvar náměstí by pak podle něho mohl duši moderního člověka zbavit prokletí městské osamělosti a strachu z rozlehlé prázdnoty. Anonymní prostor je domy, které náměstí ohraničují, přetvořen v divadlo lidského života a nekonečná městská rozlehlost v malý pokojíček. Podle Sitteho slov není náměstí pouze nezastavěnou plochou, ale prostorem uzavřeným stěnami jako místnost pod širým nebem, jenž slouží jako jeviště veřejného dění.¹⁰⁴ Obecně by se o urbanistickém uvažování Camilla Sitteho dalo říci asi tolik, že ve svých teoretických pracích a urbanistických studiích kladl důraz hlavně na vytváření příjemného životního prostředí, jeho malebnost a zajímavost upozorňující na vliv zeleně ve stavbě měst.

Ze všech těchto Sitteho doporučení a s ohledem na fakt, že byl opravdu evropsky uznávaným urbanistou a jeho studie byly tím pádem po celé Evropě běžně dostupné, je více než jasné, že se s nimi mohl zevrubně obeznámit i norimberský architekt Jacob Schmeissner. Ten pro Liebiegy projektoval většinu objektů od roku 1900 až do dvacátých let. Z jeho bohatého působení zde v Liberci je bezesporu prvořadou záležitostí výstavba „Liebiegova města“, typické ukázky secesní architektury, kde projektoval i většinu domů. Podle dnešní podoby „Liebiegova města“ je více než jasné, že se Jacob Schmeissner k těmto Sitteho zásadám a k myšlence zahradních měst stavěl určitě kladně. „Liebiegovo město“ je totiž při podrobnějším studiu budováno opravdu na základě Sitteho mnohých doporučení a splňuje i Sittem vyřknutá prioritní kritéria na estetiku.

Ještě před vypuknutím první světové války se tedy začalo s dalším budováním, realizací druhé fáze mnohem rozsáhlejší výstavby, která dala „Liebiegovu městu“ již dnešní podobu. Tuto novou stavební činnost pro zaměstnance své továrny už inicioval Theodor Liebieg st. Tzv. „Liebiegovo město“ bylo situováno nad Liebiegovu továrnu a územně navazovalo na předcházející, starší stavební akce na „Jánském kameni“ a v jeho nejbližším okolí. Výstavbu druhé fáze můžeme prakticky rozdělit na objekty, které byly postaveny před příchodem Jacoba Schmeissnera a na objekty, které vznikly až na základě jeho plánů, jež by se daly datovat zhruba k období po roce 1911.

¹⁰⁴ Carl Schorske, Vídeň na přelomu století, Brno 2000, s. 70.

První etapa obytné výstavby započala vlastně v roce 1898, a to postavením domu pro úředníky Liebiegovy firmy, který se nacházel přímo nad areálem tehdejší továrny v dnešní Hašlerově ulici. Autorem tohoto objektu se stal liberecký stavitel a architekt Adolf Bürger. Na dataci výstavby tohoto domu je více než zřejmé, že striktní dělení výstavby na jednotlivé etapy je věcí přinejmenším osobního pohledu a roli zde hraje nejen chronologie, ale stejně důležitým faktorem je i účel budov. Ve stejném roce byla totiž také postavena již zmiňovaná Obecná škola v dnešní ulici Na Perštýně, která ovšem neplnila funkci obytnou, nýbrž doplňkovou a proto ji řadím do předešlé fáze výstavby. Dalšími objekty, které projektoval někdo jiný než Jacob Schmeissner, bylo v rozmezí let 1906-1908 několik obytných domů v dnešní Gollově ulici a Dětské jesle v dnešní Klicperově ulici. Autorem všech těchto objektů se stal další liberecký stavitel a architekt Ernst Schäfer. Po již zmíněném roce 1911 bylo veškeré plánování pouze v rukách architekta Jacoba Schmeissnera a veškerá výstavba na bedrech stavitele Richarda Wojatschka.

Hlavní páteř sídliště tedy tvoří již zmíněná Klicperova ulice spojující továrnu s náměstím „Pod branou“ a s ulicí Plátenickou probíhající na hřebeni svahu. Zde bychom se mohli zmínit i o tom, že dnešní náměstí „Pod branou“ se původně až do skončení druhé světové války jmenovalo podle hlavního iniciátora výstavby, v tu dobu nejvýznačnějšího představitele firmy „Johann Liebieg und Comp.“, Theodora Liebiega někdy s přídomkem st. Náměstí se nazývalo „Theodorovo náměstí“ (tehdy Theodorplatz). Z Klicperovy ulice pak paprskovitě odbočují další ulice k jednotlivým domům. Sídlíště se skládá většinou z izolovaně umístěných rodinných přízemních či patrových nepravidelně řešených domků a z několika řadových patrových domů s mansardovými střechami¹⁰⁵ opatřenými vikýři a štíty ochraničujícími prostor náměstí „Pod Branou“ a z něj vybíhajících ulic.

Druhá fáze výstavby „Liebiegova města“ byla ve své době stále ještě projektem veskrze ojedinělým. Nutno podotknout, že na začátku druhého desetiletí 20. století již začala vznikat některá soukromá stavební družstva, která si vytyčila, že se budou zabývat řešením bytové otázky pro méně majetné. Se skutečnou stavební činností začala ale až po skončení první světové války, která ovšem, nutno dodat, ochromila výstavbu v celé monarchii a až na

¹⁰⁵ Varianta střechy sedlové, kdy každá její polovina mezi hřebenem a okapem se skládá ze dvou střešních rovin odlišného sklonu. Vnitřní prostor pod touto střechou se nazývá mansarda-obytné podkroví. - <http://cs.wikipedia.org>.

vyjímky i v našem městě. Jejich aktivitou se tedy budeme zabývat až v následující poslední třetí fázi výstavby „Liebiegova města“. Skutečnost, že začala vznikat stavební družstva, která měla za řešit otázku ubytování dělníků, dokladuje fakt, že situace na trhu s levnými byty se bohužel nezlepšila ani v období začátku minulého století. S příchodem první světové války se pak ještě, jak již bylo naznačeno, situace na trhu s byty výrazně zhoršila. Rodina Liebiegů si ovšem i s tímto fenoménem v podobě válečného konfliktu dokázala částečně poradit a díky svému projektu vybudování tzv. „Domoviny“, jež sloužila navrátilivším se zraněným vojákům, dokázala být stavebně činná i v době trvání první světové války.

Nyní se budeme podrobně zabývat několika objekty, jež byly postaveny v této fázi a které považuji za nejtransparentnější představitele dané výstavby. V této etapě už docházelo ke stavbě různých objektů s rozdílným cílovým zaměřením. Najdeme tu proto jak domy pro dělníky, tak domy určené úředníkům, tedy lidem odlišného postavení v hierarchii Liebiegovy firmy. Od toho se samozřejmě odvíjela jejich nestejná velikost, půdorysná dispozice atd. Kvůli již výše zmiňované Sitteho kritice kotážového systému a středověkému způsobu bydlení v těchto domech, popisují i rekonstrukci „Dělnického domu“ v roce 1910. Nutno podotknout, že s těmito názory se Jacob Schmeissner, autor rekonstrukce, velmi pravděpodobně ztotožňoval. Rekonstrukce „Dělnického domu“ pak přímo korespondovala nejen se Sitteho potažmo Schmeissnerovými názory, ale hlavně s obecnou změnou pohledu na způsob bydlení mezi lety 1850 a 1910. Mimo těchto objektů, jež byly určeny výhradně k bydlení, zde byla i nadále doplňována a vylepšována infrastruktura celého „Liebiegova města“. V Liebiegově zaměstnaneckém sídlišti tedy vznikali i nadále budovy s jasně doplňkovou funkcí občansko-sociálního vybavení. Těmi byly Dětské jesle, Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“ a „Hasičská zbrojnice“. Rozhodně nesmíme opomenout podrobný popis pro „Liebiegovo město“ snad vůbec nejcharakterističtějšího objektu, jímž se stal „Dům s branou“ a nakonec si povíme něco i o „zahradních městech“, mezi něž se „Liebiegovo město“ bezesporu řadí a jak ho také označovali i aktéři jeho výstavby.¹⁰⁶

5.3.1 – Dům č. p. 427/IV. (v dnešní Gollově ulici)

¹⁰⁶ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 69.

Objekt byl učen pro dělníky, což vyplývá již z jeho původního německého označení „Arbeiter Wohnhaus für vier Familien für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“ („Čtyřem rodinám určený dělnický dům pro firmu Liebieg a spol.“). Nachází se v dnešní Gollově ulici, v zahradách naproti původní výstavbě „Dělnického domu“ z poloviny 19. století. Postaven byl v roce 1911, navrhl ho architekt Jakob Schmeissner¹⁰⁷ a jeho realizací byl pověřen pravděpodobně Richard Wojatschek. To, že byl stavitelem nejspíše Richard Wojatschek, je možno usuzovat na základě skutečnosti, že při výstavbě ostatních objektů Liebiegova sídliště spolupracoval se Schmeissnerem jedině on. Tento dům vznikl propojením dvou částí a tvoří půdorys písmene „Z“. Obě tyto části domu pak mají každá vlastní samostatný vchod. Objekt je plně podsklepený a skládá se z přízemí a podkroví (první nadzemní podlaží), které je také obytné. Střechy obou částí budovy jsou mansardové, u jižní části se štítý a s polovalbou,¹⁰⁸ u severní části potom pouze se štítý. Střechy jsou dodnes kryté pro celé tehdejší „Liebiegovo město“ tolik charakteristickou krytou pálenou taškou bobrovkou a prosvětlené „volskými oky“,¹⁰⁹ ve spodní části mansardy pak vikýřem.¹¹⁰

Jak už bylo řečeno, dům se skládá v podstatě ze dvou víceméně samostatných částí. V každé z obou těchto částí bychom našli dvě samostatné bytové jednotky. Byty na jižní straně domu se však počtem místností lišily od bytů na straně severní. Oproti tomu byty v přízemí a podkroví (prvním nadzemním podlaží) jednotlivých částí domu jsou naprosto identické. Dalo by se říci, že se jedná o standardizované bytové jednotky dvou kategorií. Do obou bytů v severní části domu se tedy vcházelo ze schodiště přímo do předsíně bytu. Z této předsíně pak byla přístupná obytná kuchyň, záchod a velký obytný pokoj, z něž bylo možno vstoupit dále do komory, která byla taktéž součástí bytu. Zrovna tak do obou bytů na straně jižní se vcházelo také ze schodiště přímo do předsíně bytu. Z této předsíně se také vcházelo do obytné kuchyně, na záchod a obytného pokoje. Všechny tyto místnosti byly půdorysně stejně umístěné, ale ona odlišnost spočívala v tom, že obytný pokoj nebyl tak velký a ani se vedle

¹⁰⁷ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 427/IV., plánová dokumentace, úvodní list plánové dokumentace a situace.

¹⁰⁸ Sklonitá střešní plocha nad štítem - <http://cs.wikipedia.org>.

¹⁰⁹ Zvláštní druh vikýře, jehož čelní strana nemá svislé boční stěny a svým tvarem připomíná volské oko. - <http://cs.wikipedia.org>

¹¹⁰ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 13, karta č. p. 427/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

něj neobjevovala komora. Tyto byty byly tedy menší. I když je první nadzemní podlaží vlastně obytným podkrovím, tak se nad ním nachází ještě jedno patro, jež by se dalo nazvat podkrovím neobytným a pravděpodobně sloužilo jako většina těchto prostor k uskladňování všeho možného a za špatného počasí k sušení prádla. Ke skladování všeho možného, v zimě nejspíše paliva, se také využívalo sklepů. Ty byly přístupné po schodišti a v každé části domu se nacházely dvě velké sklepní místnosti.¹¹¹

Z různých velikostí bytů je tedy patrné, že i zde v domech (bytech) určených pro dělnictvo, musela existovat přece jen jistá diferenciaci v tom, kdo bude jednotlivé byty využívat. Dá se usuzovat, že byt větší asi využíval dělník, který byl pro firmu důležitější, s čímž souvisí i to, že vydělával více peněz, a byt menší naopak dělník, který se v hierarchii firmy i výši svých příjmů nacházel na jiné pozici než onen předešlý dělník. V obou modelech bytů se vyskytuje obytná kuchyň, což vypovídá něco málo o této době. Tato místnost tedy sloužila dvěma účelům. Na jedné straně právě tak jako dnes k přípravě pokrmů a jejich následné konzumaci, ale na straně druhé měla oproti dnešku tehdejší kuchyň ještě další poslání. Byla obytná, protože mohla být využívána buď k tomu, že rodina obývající tento byt si chtěla přivydělat a v obytné kuchyni spala sama a další pokoj byl pronajímán. Další možností je, že zde znovu přespávali samotní členové rodiny, ale jen proto, že jich snad bylo hodně, kvůli soukromí či z jiných dalších důvodů.

Další samozřejmostí, která tehdy nebyla zcela běžnou je i to, že každý byt měl svůj vlastní záchod. Z plánové dokumentace se bohužel nedá vyčíst, zda byly splachovací, ale dle půdorysného umístění sousedícího s kuchyní se dá předpokládat, že tomu tak skutečně bylo. Předpokládám totiž, že jak hlavní kanalizace, tak vodovodní rozvody, dnes bychom obojí nazvali souhrnně „stoupačky“, (ani jedno není součástí plánové dokumentace) vedly jako dnes v jednom místě domu. Další výhodou bylo bezesporu i to, že nad prvním nadzemním podlažím, obytným podkrovím, se nacházelo ještě jedno podkroví, které mohlo být využíváno k čemukoliv a rozšiřovalo tak svým způsobem nájemníky využitelnou plochu.

Objekt je dochovaný v docela autentické podobě (až na nevhodný barevný nátěr fasády) a je reprezentantem hlavní etapy výstavby Liebiegova zaměstnaneckého sídliště. Zahradu s novodobou garáží v její jižní části ohraničuje oplocení v původním řešení

¹¹¹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 427/IV., půdorysy všech podlaží.

s laťovým plotem mezi vyzděnými půlkruhově ukončenými sloupky. Plot je zde umístěn na typické kamenné podezdívce. Oplocení je předsazena původní vyzděná brána s kamennými pilíři krytými bobrovkami, umožňující přístup i k sousednímu domu č.p. 428/IV..¹¹²

5.3.2 – Dům č. p. 446/IV. (v dnešní Klicperově ulici)

Objekt byl určen pro úředníky, což vyplývá znovu z jeho původního německého označení „Beamtenhaus des Herrn Baron Theodor von Liebieg in Reichenberg“ (Dům pro úředníky pana barona Theodora von Liebieg v Liberci“). Našli bychom ho na vyvýšeném terénu při západní straně Klicperovy ulice vedoucí k továrnám firmy Liebieg und Comp.. Postaven byl roku 1914, projektem byl pověřen liberecký architekt Oskar Rössler a jeho realizací byl pověřen Richard Wojatschek.¹¹³ Tento dům se nachází na půdorysu přibližného čtverce. Dům je díky poměrně velké svažitosti terénu částečně podsklepený, je přízemní s obytným podkrovím (prvním nadzemním podlažím), nad nímž se nachází ještě jedno podkrovní podlaží, které už je ovšem neobytné. Střecha je i v tomto případě pokryta tolik pro „Liebiegova město“ charakteristickými pálenými taškami.

Dispozičně byl objekt v podstatě rozdělen na část denní (užitnou) v přízemí a noční (odpočinkovou) v prvním nadzemním podlaží-obytném podkroví. V přízemí se tedy vcházelo nejprve do vstupní haly a teprve z té pak do vestibulu s centrálním schodištěm vedoucím do dalších poschodí. Z vestibulu se vstupovalo do všech ostatních místností umístěných v tomto poschodí. Byla zde kuchyň a záchod, o kterém už podle plánové dokumentace můžeme s jistotou prohlásit, že byl splachovací, spižírna a dva velké obytné pokoje. Jeden z těchto dvou pokojů sloužil určitě jako reprezentativní místnost, kde byly přijímány návštěvy, kde se odehrávaly slavnostní akce rodiny atd. Byla to vlastně obdoba dnešních obývacích pokojů. Zřizování těchto místností, dnes už zcela běžných, můžeme datovat právě na konec 19. století a začátek století 20. Další místnost pak mohla být třeba pracovnou či pokojem pro hosty. Po centrálním schodišti bychom se dostali jak do suterénu, kde byla umístěna prádelna a sklep, tak i do prvního nadzemního podlaží. Toto patro bylo určeno k relaxaci, čemuž odpovídá i využití zde umístěných místností. Byly zde dva velké obytné pokoje, jenž mohly být možná

¹¹² Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 13, karta č. p. 427/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹¹³ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 446/IV., kompletní plánová dokumentace.

využívány jako dětský pokoj nebo ložnice rodičů. Dále pak dvě komory umístěné pod štítem střechy, které nemohly být kvůli sklonu střechy využívány jako plnohodnotné místnosti, a tak sloužily patrně k uskladňování věcí ne zrovna denního používání. V tomto patře se také nacházela koupelna a místnost pro služebnou, která je v plánové dokumentaci označena jako „Magd“.¹¹⁴ Nad tím vším se nacházelo ještě jedno patro,¹¹⁵ které už však bylo neobytné a sloužilo asi k účelům běžným v takovýchto prostorách viz. skladovací prostory a sušení prádla.

Rozdíly mezi domy určenými pro dělníky a těmito pro zaměstnance vyšší kvalifikace jsou jasně patrné. V těchto domech pro úředníky již není možno dále hovořit o bytech určených pro jednotlivé rodiny, ale o domech, které celé obývala pouze jedna jediná rodina. Porovnáme-li fakt, že v domech pro dělníky jsme se setkali s obytnou kuchyní, připomínám, že tyto objekty, jsou ze stejné doby a dům pro úředníky je řešen tak, že dům je dělen na část užitkovou (denní) a odpočinkovou (noční), pak myslím, že představu o způsobu života v tom či onom domě si udělá každý sám. U tohoto domu se poprvé setkáváme s plánovanou koupelnou, zhruba v takové podobě, v jaké si ji představujeme dnes. To byla věc revoluční.

Dále je určitě zajímavé zmínit se o skutečnosti, že v tomto domě již nebylo třeba dbát tolik na praktické využití sebemenšího prostoru, ale naopak důraz zde byl kladen i na reprezentativnost domu, která měla odrážet sociální postavení jejího obyvatele. To dokládá například vestibul s centrálním schodištěm, který je jasným příkladem reprezentace nikoliv však praktické využitelnosti nabídnutého prostoru. Dalším takovým příkladem by mohla být v tomto domě umístěná kachlová kamna, se kterými bychom se v domě určeném pro dělníky asi těžko setkali. Na závěr je toho pak jistě jasným dokladem v přízemí bezesporu umístěvaný reprezentativní pokoj, který byl využíván pouze příležitostně. Asi nejtransparentnějším příkladem rozdílnosti obou kategorií je počet místností a vůbec obytného prostoru, který mohla využívat jedna rodina, který se u obou domů diametrálně liší.

¹¹⁴ Toto označení popisuje dobový slovník jako „Mägde“, což znamená v překladu „dívka“, „dívčina“, „děvečka“, „služebná“. - Rank Josef, Allgemeines Handwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache, Prag 1920, s. 375.

¹¹⁵ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 446/IV., půdorysy všech podlaží.

Interiér je poměrně velmi dobře dochován a to i včetně původního teraca,¹¹⁶ prkenných podlah, dveří s kováním, kachlových kamen, schodiště atd. Dochováno je také původní oplocení z ulice tvořené jednoduchým plotem z dřevěných latí mezi vyzděnými omítanými sloupky se sedlovými taškovými stříškami na žulové podezdívce. Také přístupová cesta k domu se nám zachovala v původní podobě. Vede skrze vstupní branku po žulovém schodišti, nad kterým je terén před hlavním vstupem zpevněn kamennými kostkami.¹¹⁷

5.3.3 – Dětské jesle č. p. 414 (v dnešní Klicperově ulici)

Dům č.p. 414, původním německým názvem „Kinderkrippe für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“¹¹⁸ (v překladu „Dětské jesle firmy Johann Liebieg a spol. v Liberci“), byly někdy také označovány jako „Marienkrippe“¹¹⁹ (v překladu „Mariiny jesle“) podle dcery Johanna Liebiega baronky Marie Pauliny, která se ve výstavbě také tohoto sociálního zařízení velmi angažovala. Ústav pečoval o děti ve věku již od tří měsíců do stáří tří let. Starší děti pak přecházely do nedalekého dětského azylu-mateřské školy na „Janském kameni“. To se od roku 1925 změnilo a byla vytvořena tři oddělení od kojenců až po mateřskou školku. I zde v dětských jeslích i pozdější mateřské škole se o děti staraly řádové sestry od „svatého Vincence“.¹²⁰

Jesle byly postaveny na vyvýšeném terénu ve styku ulic „Klicperovy“ a Mlýnské“. Původní plánová dokumentace se bohužel nedochovala, ale vydané prameny datují výstavbu objektu k roku 1906 a praví, že jak projektem tak i výstavbou byl pověřen Ernst Schäfer.¹²¹ Není bez zajímavosti, že tento objekt nikdy nezměnil účel, pro který byl na začátku století vystavěn, a prakticky celé jedno století až do roku 2004¹²² sloužil výhradně dětem. Do roku

¹¹⁶ Litá zbroušená podlahovina bez spár z kamenné drtě v cementové maltě. - <http://www.slovník-cizich-slov.cz>.

¹¹⁷ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 37, fotodokumentace, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹¹⁸ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 228.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 272.

¹²⁰ Tamtéž, s. 272.

¹²¹ Tamtéž, s. 228.

¹²² V tuto dobu totiž ukončila svou existenci firma „Textilana“. Tak byly po druhé světové válce přejmenovány Liebiegovy textilní podniky, jejímž zaměstnancům mateřská škola sloužila. - <http://www.uiv.cz>.

2004 zde totiž fungovala mateřská školka, což bylo ve své podstatě pokračování původního záměru, kdy jak jesle tak mateřská škola pečují o děti předškolního věku, i když s tím drobným rozdílem, že mateřská škola se věnuje dětem o trochu starším.

Objekt je podsklepený a díky svažitosti terénu vystupuje suterén částečně nad úroveň okolní zahrady. Zastřešení je řešeno sedlovými na sebe vzájemně kolmými ne rovnoramennými střechami. Podkroví zde bylo částečně obytné. Na jižní straně je potom střecha protažena až k přízemí, kde je na ní osazen výrazný hrázděný vikýř s pěti okny. K hlavnímu traktu objektu je přidružena patrová přístavba, jenž zasahuje část severní a východní fasády, ze které vyrůstá schodišťový rizalit patra. Na východní fasádě je v přístavku umístěno zádveří¹²³ hlavního vstupu přístupné po kamenném schodišti s kovovým zábradlím, na severní fasádě vstup do suterénu. Nedílnou součástí fasády jsou okenní mříže objevující se v několika tvarových variantách, jenž jsou velmi zdobně vyvedené. Dveře, které zůstaly zachovány, především ty vstupní mají vysokou uměleckou úroveň s bohatou reliéfní řezbou. Dispoziční řešení je poplatné zvyklostem doby vzniku stavby. Důraz je kladen především na vstupní schodišťovou halu, sklenutou křížovými klenbami na středový pilíř. Vstup do jednotlivých místností je zajištěn právě z centrální schodišťové haly. Z původního vybavení zůstala v přízemí dochována dlažba v umývárkách, vestavěná skříň a kuchyně se spížemi s dobovým obkladem stěn. První patro s klenutou halou je přístupné po dřevěném schodišti. Dispozičně bylo řešeno v obdobném duchu jako přízemí. V patře a podkroví jsou zachovány původní dveře včetně zárubní.¹²⁴

V zahradě plné starých mohutných stromů se na jižní straně nachází torzo patrně hospodářského objektu a žulové zídky vyrovnávající rychle stoupající terén za objektem. Při severozápadní hranici pozemku je drobná kamenná stavbička, patrně grotta.¹²⁵ Východní část dochovaného oplocení na žulové podezdívce se skládá ze železných geometricky pojatých

¹²³ Prostor před vchodovými dveřmi chrání před nepříznivými povětrnostními podmínkami, který ovšem není opatřen pevnými dveřmi, nýbrž pouze vstupním výklenkem. - Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, katalog č. 7, karta č. p. 414.

¹²⁴ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 7, karta č. p. 414/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹²⁵ Přírodní nebo v renesančních a barokních zahradách umělá jeskyně: tak praví slovník. Pro naše potřeby postačí vysvětlení, že se jedná o v zahradě umístěnou umělou jeskyni. - <http://www.slovník-cizích-slov.cz>

polí, jenž jsou zavěšeny mezi zděnými sloupky. Jak už bylo řečeno, provoz mateřské školy přetrval až do roku 2004, ale nutno podotknout, že účelové stavební úpravy druhé poloviny 20. století naštěstí nijak zásadně nenarušily dobový stavební ráz domu. Mají totiž spíše povahu lehce odstranitelných rekonstrukcí. Objekt je v současnosti bez využití, což se také odráží na jeho pozvolném chátrání.¹²⁶

5.3.4 - „Hasičská zbrojnice“ č. p. 224/IV

Osamoceně stojící objekt bývalé hasičské zbrojnice č.p. 224 byl vystavěn na části půdorysu zbořené plynárny, jenž zde byla zbudována v roce 1851.¹²⁷ Bývalá plynárna sloužila hlavně potřebám továrny. Tato skutečnost se dá odvodit již z pouhé datace výstavby tohoto objektu. Jestliže totiž bylo nutné plynárnu vystavět už v roce 1851, pak je více než zřejmé, že musela být postavena pouze a jen pro potřeby Liebiegovy firmy. V této době totiž nestál zatím ani jeden objekt z budoucího „Liebiegova sídliště“, a ani se poblíž nenacházel jiný objekt, o kterém by se dalo hovořit jako o budově sloužící jinému účelu, nežli pouze pro potřeby továrny. Předpoklad, že by Johann Liebieg prodával plyn ze své plynárny do objektů mimo jeho vlastnictví se sice vyloučit nedá, ale rozhodně by to pak nebylo hlavním motivem výstavby tohoto zařízení. I kdyby tomu tak ale přeci bylo, tak by byl odběr neporovnatelně menší než objem spotřebovávaného plynu v továrně. Z těchto důvodů bych tedy objekt plynárny řadil spíše do výzkumu zabývajícího se mapováním rozvoje továrny a pro naše potřeby ho zmiňuji pouze s ohledem na to, že se nacházel v prostoru „Liebiegova sídliště“.

Budova „Hasičské zbrojnice“ je tedy stavbou ve tvaru půdorysu písmene U a je vsunuta do zadní části parcely, jež se nachází na západní straně Klicperovy ulice takřka u objektu samotné Liebiegovy továrny. Plánová dokumentace je datována do roku 1928, přičemž výstavba byla dokončena roku 1929.¹²⁸ Zdá se, že jak projektem tak i výstavbou byl pověřen Richard Wojatschek, který je jako jediný společně se zástupci firmy na plánové

¹²⁶ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 7, karta č. p. 414/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹²⁷ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 224/IV., plánová dokumentace k výstavbě plynárny z roku 1851.

¹²⁸ Tamtéž, úvodní list k plánové dokumentaci z roku 1928.

dokumentaci podepsaný.¹²⁹ Stavba byla jako jedna z mála v „Liebiegově sídlišti“ určena kombinaci, která v sobě slučovala funkci jak občanské vybavenosti – „Hasičská zbrojnice“, tak funkci obytnou – v patrech umístěné malometrážní byty několika kategorií. Tento fakt v sobě zahrnuje i německé označení objektu: „Feuerwehrzentrale mit Wohnungen für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“, v překladu „Hasičská centrála s byty pro firmu Johann Liebieg a spol. v Liberci“. Z důvodů délky názvu užívám pouze jeho část a to „Hasičská zbrojnice“.

Budova je ve své podstatě nepodsklepená, jen v zadní části domu, díky prudké svažitosti terénu, jsou malé prostory označeny jako sklep. Částečně se totiž nacházejí již pod úrovní terénu. Na tomto místě si neodpustím zmínit, i když se jedná o stav až z konce roku 1944, že ve svahu za domem byl toho data plánován protiletecký kryt pro cca 600 lidí.¹³⁰ Tento projekt byl také realizován a i dnes je možné na pravé a levé straně za domem vidět z ulice oba vstupy do tohoto bývalého krytu. Dům je jednopatrový s částečně obytným podkrovím, kde se nacházel jeden dvoupokojový byt se samostatnou kuchyní, předsíní a již dle označení WC (water closet) prokazatelně splachovacím záchodem.¹³¹ Zbývající část podkroví pak byla využita jako neobytná a to pravděpodobně k různým účelům, jak už to tak ostatně u půdních neobytných prostor bývá běžné. Střechy jsou strmé sedlové kryté břidlicí a prosvětlené trojúhelnými vikýři.

Obytná část objektu byla přístupná pouze po vnějším z větší části otevřeným schodištěm, které se nachází na jižní straně stavby a dvou obdobných schodištích za domem. Schodiště jsou sice kryta pultovými střechami, které jsou posazeny na dřevěných opracovaných sloupcích, ale v otevřených částech jsou ze strany nechráněné před nepříznivými povětrnostními podmínkami. Přízemí se šesti dvoukřídlovými vraty bylo využíváno pro technický provoz požární zbrojnice a částečně též jako sklep a prádelna.

V prvním nadzemním podlaží bychom našli tři bytové jednotky. V prvním bytě a to největším, i když všechny byly na tu dobu velmi nadstandardní velikosti, byly dva pokoje, jedna kuchyň, předsíň, znovu splachovací záchod a kabinet. Označení kabinet se v plánové

¹²⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 224/IV, situace z roku 1928.

¹³⁰ Tamtéž, plánová dokumentace k výstavbě protileteckého krytu z roku 1944.

¹³¹ Tamtéž, půdorys podkroví z roku 1928.

dokumentaci k zástavbě „Liebiegova města“ objevuje docela často a vše naznačuje tomu, že se jednalo o běžně obytné pokoje, ale menší půdorysné plochy. Další byt byl obdobný, pouze zde chyběl onen zmiňovaný kabinet a i jednotlivé pokoje byly o trochu menší. I tak byl ale se svými více než 50 m² velmi prostorný. Poslední třetí byt byl pak znovu velmi podobný tomu předešlému, pouze s tím rozdílem, že zde byl jeden z obytných pokojů označen jako kabinet, z čehož je patrné, že tato místnost byla menší půdorysné plochy.¹³²

V interiéru se v docela hojné míře dochovaly původní výplně otvorů včetně kování, lité teraco chodeb a prkenné podlahy. Objekt, který byl přistavěn ke svažitému terénu, po stranách obklopuje zahrada, v jejíž jižní části se nachází malé hospodářské stavení v havarijním stavu. Původní oplocení pozemku je dochováno v dezolátním stavu, dochovaly se pouze sloupky na žulové podezdívce. Svah za objektem je zpevněn žulovou ohradní zídkou. Vpravo před objektem se nachází rozvalina drobné zapuštěné nádrže a prostranství před objektem je zpevněno.¹³³

5.3.5 - „Dům s branou“ č. p. 440/IV

Z domů umístěných na náměstí „Pod branou“ je bezesporu nejzajímavější dům č. p. 440/IV. Skrze něj je vedena komunikace, procházející právě tolik charakteristickou branou, která dala pozdější jméno nejen tomuto domu, ale i celému náměstí pod ním. Objekt se sice v německém jazyce původně oficiálně označoval „Arbeiter Wohnhaus für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“¹³⁴ (Dělnický obytný dům pro firmu Johann Liebieg a spol.), ale podle oné charakteristické brány došlo mezi lidmi k jeho rychlému přejmenování, protože i já používám právě toto označení. Dům byl, zrovna tak jako ostatní domy obepínající horní polovinu náměstí, dostaven roku 1912. Projektem byl pověřen „otec“ architektury Liebiegova města“ architekt Jacob Schmeissner a samotnou realizací Richard Wojatschek, jenž se svou realizací podílel dokonce na ještě více objektech než samotný Jacob Schmeissner.

¹³² Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 224/IV, půdorys prvního nadzemního podlaží z roku 1928.

¹³³ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 76, karta č. p. 224/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹³⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV., kompletní plánová dokumentace z roku 1911.

Stavba domu uzavírá z východu blok několika již zmíněných domů, umístěných na severní a jižní straně náměstí „Pod Branou“, čímž tvoří jejich přirozený vrchol. Objekt se tedy stal přirozenou dominantou náměstí a to jednak díky konfiguraci terénu i svým architektonickým řešením gradujícím věžičkou. Jedná se o podsklepený jednopatrový objekt s obytným podkrovím. Okraj brány elipsovitého tvaru lemují pískovcové kvádry s klenákem¹³⁵ v jejich vrcholu. Na tomto hlavním klenáku umístěném nad průjezdem je z východní strany zaznamenán letopočet z počátku výstavby („Anno Domini 1911“) a na protější západní straně směrem k městu nalezneme Liberecký městský znak. Vpravo od brány na straně do náměstí je na západní fasádě reliéf se svatým Jiří, jak bojuje s drakem. Postavu svatého Jiří můžeme považovat za ochránce křesťanů, tak snad i proto se zde objevuje jeho tak častý výjev zápasu s drakem. Nejspíš má za úkol zajišťovat ochranu obyvatel, rozuměj dobrých křesťanů, „Liebiegova města“. Okna v prvním patře jsou opatřena okenicemi ostatně jako u většiny staveb Liebiegova sídliště. Dům s branou je mistrně architektonicky napojen po obou stranách na sousední objekty, rovněž patrové, jež svým odstupňováním citlivě sledují svažitost terénu náměstí.¹³⁶ Střechu tohoto domu, stejně jako ostatních v sídlišti, kryjí červené pálené tašky, jež svou barvou dodávají radostného vzhledu celému městečku a jsou charakteristickým doplňkem fasád opatřených světlou hrubou stříkanou omítkou.¹³⁷

Jak už bylo řečeno, tento dům byl podsklepen, ale kvůli svažitosti terénu pouze částečně. Do sklepních prostor a vůbec všechen vertikální pohyb po všech patrech domu zajišťovala dvě schodiště po stranách domu.¹³⁸ V přízemí se po stranách průjezdu nacházely dvě bytové jednotky o takřka identické půdorysné dispozici. Vstupovalo se do nich ze schodiště a jediný rozdíl byl v tom, že v bytové jednotce na severní straně domu byly obytné pokoje dva a v protější bytové jednotce byly tyto dva pokoje spojeny v jeden veliký. Jinak byly tyto byty naprosto totožné a to i dispozičním rozmístěním jednotlivých místností. Ze schodiště se v obou případech vstupovalo do předsíně a z té pak do dalších zbývajících

¹³⁵ Klenák je cihla nebo kámen opracovaný do klínovitého tvaru, z nichž je sestavován klenební oblouk (případně z kvádrů celá klenba). Klenák ve vrcholu oblouku se nazývá hlavní klenák a bývá většinou větší a ozdobnější. - <http://cs.wikipedia.org>.

¹³⁶ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, katalog č. 28, karta č. p. 440/IV., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹³⁷ Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří II., Liberec 1993, s. 29.

¹³⁸ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV., půdorys prvního podzemního podlaží.

místností. Byl zde záchod, kuchyně a jmenované pokoje.¹³⁹ V prvním nadzemní podlaží, zde byl půdorysně využit i prostor nad branou průjezdu, se ze severní strany a to znovu od schodiště vcházelo do dvou samostatných bytů. Tyto oba byty se skládaly pouze z kuchyně a jednoho obytného pokoje. Ze schodiště na protější straně domu se vcházelo do jednoho bytu, který se skládal také z kuchyně, jednoho obytného pokoje, ale navíc i komory.¹⁴⁰ Toto německé označení „Kammer“ by se dalo v tomto případě přeložit asi jako spíž či místnost určená ke skladování. V podkroví bychom našli pouze jeden byt s dvěma obytnými pokoji, kuchyní a jednou komorou. Mimo to byly na tomto patře ještě dvě další komory přístupné od schodiště. Jedna byla v severní části domu, druhá v té jižní.¹⁴¹

Tento prostor náměstí „Pod branou“ se po svém vybudování stal centrem celého komplexu Liebiegova města“. Horní část náměstí tedy tvoří „Dům s branou“ a ostatní s ním jeden blok vytvářející domy. Optické uzavření spodní části náměstí pak tvoří budova dívčí školy. Tento objekt se sice podle adresy nachází již v Andělčině ulici, jenž přetíná spodní stranu náměstí, ale opticky tvoří ukončení náměstí „Pod branou“. ¹⁴² Na náměstí byl i původní hostinec „U města Broumova“, který se po druhé světové válce změnil na prodejnu potravin. Skupina domů obklopujících náměstí je přes svou uzavřenost a silnou svažitost terénu malebně členěna. K zajímavosti a jakési intimnosti celého prostoru náměstí přispívají také podloubí po stranách.¹⁴³

Nejčastěji realizovanou stavbou tohoto období výstavby je samostatně stojící patrový domek, který se objevuje i jako dvoj domek. Projektem jednotlivých domů i regulačním plánem celého sídliště byl pověřen již několikrát zmiňovaný norimberský architekt Jacob Schmeissner. V letech 1906–1912 bylo postaveno 80 zaměstnaneckých domků, rozmístěných s ohledem na složitost kopcovitého terénu volnějším způsobem zástavby. Tato složitost terénu přinutila vést komunikace tak, aby sledovaly průběh vrstevnic. Domky mívaly v přízemí 1

¹³⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV., půdorys přízemí.

¹⁴⁰ Tamtéž, prvního nadzemního podlaží.

¹⁴¹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV., půdorys podkroví.

¹⁴² Stadtplan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/9, Reichenberg 1939.

¹⁴³ Technik Svatopluk, Stavební památky Liberce: secese a meziválečná architektura, Liberec 1992, s. 9.

pokoj s kuchyní, příslušenstvím a byly podsklepené. V podkroví se pak nacházely další obytné pokoje. Během let došlo pouze k malým úpravám jak v exteriéru, tak interiéru.

Jak už jsem předeslal, jádro celého komplexu představuje náměstí „Pod branou“ v horní části sídliště blízko hřebene dnešní Broumovské ulice. Zde bylo také soustředěno základní vybavení sídliště včetně dívčí školy a dole u továrny již dříve postavená mateřská škola. Pozoruhodné je pečlivé provedení všech drobných staveb, především opěrných zdí a kamenných zábradlí při ulicích, terénních stupňů a různých odpočívadel, zhotovených vesměs z kamenicky opracované liberecké žuly, jež byla evidentně Schmeissnerovým oblíbeným materiálem. Zajímavá je také úprava vstupů do domů, jejichž architektura je i při zachování celkového jednotného výrazu rozmanitá a nápaditá. Všechny stavby dokonale spojuje bohatá zeleň, vysázená s urbanistickým záměrem.

Fakt, že v tom byl již tehdy nějaký urbanistický záměr, se bohužel nedá dokázat přímo na základě situačních plánů z té doby, protože se buď nedochovaly nebo se mi je nepodařilo objevit. Tato skutečnost se nám ale logicky přímo nabízí a to hned z několika důvodů. Např. proto, že dnešní dispoziční podoba zástavby z doby 2. fáze výstavby se od té původní nijak neliší. Přičemž při posouzení dnešního vzhledu architektonického komplexu se zakomponovanou zelení je jasné, že se nejedná o náhodu, ale o jasný úmysl architekta, který již při plánování zamýšlel zástavbu „Liebiegova městečka“ jako tzv. zahradního města. Dokazují to mimo jiné např. kamenné podezdívky plotů ohraničující zahrady kolem většiny domů. Je tedy nasnadě, že tyto podezdívky, které se nacházejí stále na svém původním místě ohraničovaly, jak už bylo řečeno zahrady – tzn. kultivovanou, tudíž plánovanou zeleň. Tyto zahrady pak mimo půdorysů samotných domů, ulic a náměstí, zaplňují celý zbytek půdorysné plochy sídliště. To potvrzuje tezi, že šlo rozhodně o urbanistický záměr, kde sehrála právě zeleň velmi důležitou propojující úlohu a to jak mezi jednotlivými objekty tak i mezi jednotlivými fázemi výstavby celého Liebiegova sídliště.

5.3.6 - Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“ č. p. 455/IV.

Původní označení zní: „5 Kl. Privat-Mädchenschule für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“ (Soukromá 5-třídní dívčí škola firmy Johann Liebieg a spol.). Já užívám neúplného kratšího označení s doplňujícím místním upřesněním. Považuji to totiž za účelnější zejména pro orientaci v dnešním Liebiegově sídlišti. Zařízení bylo dostaveno v roce 1914,

projektem byl pověřen znovu Jakob Schmeissner a realizací Richard Wojatschek.¹⁴⁴ Tato budova byla po druhé světové válce známá jako „Klub mladých“, jenž později sloužil jako škola, pak závodní klub podniku Textilana¹⁴⁵ a na začátku devadesátých let byl objekt poměrně neohleduplně přestavěn na disko klub „Star“. V současnosti je převážná část objektu bez odpovídajícího využití.

Dle již výše zmíněného, tento dům již není součástí náměstí „Pod branou“, i když opticky by se tomu mohlo zdát. Je to budova od náměstí přízemní, z pohledu ze zahrady za domem potom jednopatrová. Díky tomu, že je postavená do kopce, je podsklepená pouze částečně. Pod mansardovými střechami, opatřenými vikýři se nachází obytné podkroví. Hlavní střecha je opatřena štítovým trojúhelným vikýřem ve svém středu a vrcholí odvětrávací věžičkou. Trojtraktová budova s krajními příčnými loděmi vystupujícími z průčelí středního podélného traktu je nepravidelného půdorysu takřka ve tvaru „U“. V přízemí za předzahrádkou před centrální částí objektu nalezneme krytou promenádu, sloužící jako přírodní oddychový prostor k hlavnímu sálu. Z této kolonády je pak možno vstoupit přímo do sálu a to hned dvěma vchody vedle sebe. Za pozornost stojí určitě levý vstup v podobě zdobného historizujícího portálu¹⁴⁶ s andělskými figurami. Ta vpravo drží sloup a metlu, což je zednářská¹⁴⁷ symbolika, ta vlevo dnes již bohužel neidentifikovatelný předmět. V tympanonu¹⁴⁸ se nachází datum výstavby „ANNO MCMXIII“. Na soklech pilastrů¹⁴⁹ se nacházejí reliéfy představující oblíbený motiv pelikána krmícího mláďata vlastním masem (symbol rodičovské lásky) vpravo a vlevo se nachází výjev ze života Mojžíše

¹⁴⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 455/IV., všechny pohledy a řezy.

¹⁴⁵ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 18, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹⁴⁶ Architektonicky upravený vchod či vjezd.

¹⁴⁷ U nás od pol. 18. století fungující sdružení zabývající se vědecko-technickým pokrokem stojící mj. u zrodu většiny moderních vědeckých a kulturních institucí v zemi: České královské společnosti nauk, dnešního ČVUT, Národního muzea v Praze a dalších.

¹⁴⁸ Trojúhelníková nebo segmentová plocha jako výplň štítu nebo nadpraží, obvykle zdobená reliéfem. - <http://www.slovník-cizich-slov.cz>.

¹⁴⁹ Sloupovitý výstupek ze zdi s hlavicí, dříkem a patkou.

stavícího měděného hada na poušti (symbol víry v dobro či uzdravení). Portál je osazen kazetovými dveřmi dekorovanými uměleckou řezbou.¹⁵⁰

Dispoziční řešení budovy bylo uspořádáno podle požadavků provozu školy. Ve sklepním podlaží se kromě skladovacích prostor a čistě technického zázemí v podobě kotelny centrálního vytápění, prádelny a kuchyně nacházela i pracovna, místnost pro nářadí a místnost, jenž byla německy označena jako „Meisterzimmer“. Tento výraz má v německém jazyce několik významů a já bych se ze všech možných přikláněl pouze k jednomu z nich, k překladu „místnost pro domovníka“ resp. správce objektu. Dále se zde nacházela umývárna se šatnou, temná komora, jedna herna pro děti a tři splachovací záchody.¹⁵¹ Z těchto tří záchodů sloužil jeden právě domovníkovi a dva potřebám žákyň při výuce v oné v tomto podlaží umístěné učebně. Označení sklepní podlaží, vzhledem ke skutečnosti, že směrem do zahrady za objektem se vlastně jednalo o první nadzemní podlaží, je trochu zavádějící. Skutečnost, že se zde vyskytovaly prostory jako např. herna pro děti, to pak jedině potvrzuje.

V prvním nadzemním podlaží se v prostředním traktu budovy nacházel sál s jevištěm, jenž přesahoval až do druhého podlaží. V severním postranním křídle byly dvě učebny, schodiště s chodbou a čtyři splachovací záchody, které byly odděleny jak pro žáčky, tak pro učitelský personál. Dva z nich byly určeny pro děvčata a dva pro učitelky (Lehrerinnen).¹⁵² Z toho je patrné, že výuku na této škole zajišťovaly pouze ženy. To odpovídá tehdejšímu zvyklostem, kdy na školách, na kterých se objevovaly pouze dívky, vyučoval takřka beze zbytku ženský personál. V protějším jižním traktu se nacházela pouze jedna učebna, kuchyně, znovu chodba se schodištěm a jeden splachovací záchod.¹⁵³

V posledním podkrovním podlaží prostřední části domu se nalézáme ve druhém podlaží sálu nad úrovní jeviště. V tomto patře byla v místě nad již zmiňovanou promenádou nacházející se v exteriéru za předzahrádkou vystavěna galerie (balkon) pro diváky. Zásadní rozdíl oproti promenádě spočíval v tom, že se galerie nacházela již v interiéru a diváci odtud

¹⁵⁰ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 45, karta č. p. 455/IV, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

¹⁵¹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 455/IV., půdorys sklepního podlaží.

¹⁵² Tamtéž, půdorys prvního nadzemního podlaží.

¹⁵³ Tamtéž, půdorys prvního nadzemního podlaží.

mohli přímo sledovat dění v sále či na jevišti. Na střeše nad sálem přímo nad jeho středem byla již zmíněná odvětrávací věžička. Ta zde plnila funkci jak výměny vzduchu, tak odshora pomáhala prosvětlit prostor celého sálu, který byl prosvětlován hlavně velkými okny umístěnými po obou delších stranách sálu. V severním traktu objektu se nacházelo centrální schodiště, ze kterého bylo možno vejít doleva do chodby, z níž se pak vstupovalo na dívčí záchody, do koupelny a jedné učebny. Vpravo od schodiště se nacházely dvě komory a hudební pokoj. Do prvního nadzemního podlaží jižního křídla bychom se dostali také po v tomto traktu centrálním schodišti. Z něho se vstupovalo do chodby, z níž se pak vlevo vcházelo do velké místnosti (5, 65 na 9,7m), která neměla bližší určení a byla pravděpodobně využívána podle aktuálních potřeb ústavu. Přímo proti schodišti se pak nacházela místnost, jež plánová dokumentace označuje jako kabinet (v tomto případě pro školní účely) a zároveň konferenční místnost. Vedle této místnosti byl umístěn ještě jeden záchod.¹⁵⁴

Z podrobného popisu budovy vychází najevo, že zařízení bylo poměrně samostatnou institucí. To, že v areálu vyučovaly pouze ženy, bylo vyváжено tím, že zde pobýval domovník, který se staral o technický chod školy. Další skutečností, která z plánové dokumentace vychází najevo, je to, že co se týká praní prádla a možnosti hygieny dětí, tak oba tyto požadavky byly splněny v možnosti využití místností speciálně k tomu určených. Ve škole bylo pravděpodobně zajištěno i stravování, což dokazuje přítomnost dvou kuchyní v prvním nadzemním a sklepním podlaží. Všechny záchody, které zde byly umístěné, byly splachovací, což také jistě hovoří o moderním vybavení tohoto školního zařízení. Adekvátní prostornost bohatě postačující potřebám ústavu dokazuje skutečnost, že se v horním podlaží nacházela místnost, která se využívala pouze příležitostně. Fakt, že dívky byly vychovávány jak po stránce fyzické i duchovní, dokazuje např. využití sálu, kde se mohla konat umělecká představení všeho druhu, ale sál mohl být klidně využíván i jako tělocvična. Děti měly k dispozici zahradu za domem a promenádu před domem, před níž byla umístěna ještě předzahrádka. To zase dokazuje, že děti byly vzdělávány ve zdravém prostředí a byly vedeny ke vztahu k přírodě.

5.3.7 - Rekonstrukce „Dělnického domu“ v roce 1910

¹⁵⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 455/IV., půdorys horního patra.

V porovnání s výstavbou rodinných domů 2. fáze působil starý „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici svou dlouhou fasádou tak trochu jednotvárně a chudě a proto architekt Schmeissner vylepšil v roce 1910 i jeho vnější vzhled. Drobnými doplňky rozčlenil fádňi vzhled budovy a doplnil ho o secesní nástavby na obou koncích domu. Původní střechy byly tedy na obou krajních domech (č. p. 343 a 352) zbourány a byla zde přistavěna dvě nová patra. Nové mansardové střechy pak byly ve čtvrtém posledním obytném patře doplněny vikýři s plnohodnotnou velikostí oken.

Tím, že na těchto dvou domech došlo k vybudování nástaveb, získal architekt prostor pro vytvoření dalších dohromady 13 bytů v obou domech. Z těchto 13 nových bytů se jich však už 9 nesestávalo pouze z jedné místnosti, tak jak tomu bylo v původní dispozici z padesátých resp. šedesátých let 19. století, ale již z jedné místnosti obytné a kuchyně.¹⁵⁵ Ke zvětšení bytů o kuchyň došlo nejen v nových bytech ve 3. a 4. nadzemním podlaží, ale i v ostatních patrech obou krajních domů. V těchto původních (přízemí a první nadzemní) podlažích to však bylo řešeno buď spojením dvou sousedních obytných místností, z nichž jedna byla upravena na kuchyň, nebo na úkor části chodby, kde byly v původní dispozici umístěné spížní skříně. V domě č. p. 343 vznikly v přízemním podlaží místo čtyřech bytů o jedné místnosti byty dva, ale již s kuchyní. V tomto případě zůstaly navíc na chodbě zachovány všechny čtyři (šest v domě č. p. 352) původní spížní skříně. V 1. nadzemním podlaží (přízemí) pak zůstal pouze jeden byt o jedné místnosti a z ostatních původních jednopokojových bytů byly vytvořeny nově dva byty již s kuchyní. V jednom případě došlo ke spojení dvou původních jednopokojových bytů a v druhém případě byla kuchyň vytvořena přepažením části chodby, kde byly původně situovány spížní skříně, které byly tímto zrušeny. V domě č. p. 352 bylo přízemní podlaží řešeno naprosto totožně s 2. nadzemním podlažím. Na každém patře zde zůstaly vždy dva byty jednopokojové a zbývajících 4 původní jednopokojové byly propojeny do dvou nových již s kuchyní. Při tomto řešení zůstala chodba nedotčena a zde umístěné spížní skříně mohly být i nadále využívány.¹⁵⁶

Ke jmenovaným dispozičním změnám došlo prokazatelně u obou krajních domů, což také jasně dokazuje dochovaná plánová dokumentace obou domů z doby rekonstrukce roku

¹⁵⁵ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, půdorys půdních pater.

¹⁵⁶ Tamtéž, půdorys 2. nadzemního patra a přízemí.

1910.¹⁵⁷ Že tomu tak bylo i u ostatních osmi „prostředních“ domů, se nedá vyloučit, protože plánová dokumentace zbývajících „středních“ domů se z doby rekonstrukce dochovala jen velmi útržkovitě. Na základě výzkumu se dá ale předpokládat, že vyjma nějakých možných drobných změn na venkovní fasádě zde k žádným zásadním změnám, týkajících se vnitřní dispozice, nedošlo. Výjimku tu tvoří pouze dům č. p. 347/IV, kde došlo v roce 1914 také k „menší“ rekonstrukci. O tomto faktu se mi doposud v literatuře nepodařilo najít jedinou zmínku, a i v plánové dokumentaci k rekonstrukci z roku 1910¹⁵⁸ bychom k nějaké další plánované změně u č. p. 347/IV nenašli jediný odkaz. Proto pro mně bylo překvapením, když jsem poprvé spatřil fotografie „Dělnického domu“ z roku 1940.¹⁵⁹

O rekonstrukci bylo zažádáno na městské radě roku 1914,¹⁶⁰ ale plánová dokumentace k této rekonstrukci¹⁶¹ pochází již z roku 1911. Proč tomu tak bylo, nedokážu bohužel ozřejmit, protože se mi k tomuto nepodařilo nalézt žádné vysvětlující informace. Rekonstrukce tedy spočívala v tom, že v podkrovním podlaží byly nově vystavěny dva vikýře a v prvním poschodí byl nad hlavním vchodem postaven malý výklenek, čímž se okno, které zde v chodbě bylo před i po této stavební úpravě, posunulo cca o 50 centimetrů vně nad půdorys domu. Tento výklenek plnil funkci spíše estetickou než praktickou.¹⁶²

Zatímco dispozice přízemního a prvního patra zůstala v podstatě zachována, tak v podkrovním poschodí došlo ke změnám většího rozsahu. Místo neobytného půdního prostoru zde vznikla centrální chodba, z které se po jejím obvodu vstupovalo do šesti menších a dvou velkých komor. Co bylo účelem těchto malých komor, se z plánové dokumentace bohužel vyčíst nedá. Podle jejich velikosti by se ale dalo soudit, že šlo o prostor k ukládání

¹⁵⁷ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, soubor plánů z roku 1910.

¹⁵⁸ Tamtéž, soubor plánů z roku 1910.

¹⁵⁹ Tímto děkuji Ivanu Rousovi za zpřístupnění detailního soupisu objektů ve vlastnictví firmy Johann Liebieg und Comp.: Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 209-210, 260.

¹⁶⁰ Státní okresní archiv Liberec, bude součástí Archivu města Liberec, stavební dokumentace – archivně nezpracovaná část fondu, č. p. 347, Liberec IV., žádost o rekonstrukci u městské rady z roku 1914.

¹⁶¹ Tamtéž, plánová dokumentace k rekonstrukci domu č. p. 347/IV z roku 1911.

¹⁶² Tamtéž, plánová dokumentace k rekonstrukci domu č. p. 347/IV z roku 1911, půdorysy prvního nadzemního a podkrovního patra.

všeho možného, co bylo třeba uskladnit mimo obytný prostor samotných bytů, kde k tomu již nezbývalo místo. Dvě zbývající místnosti jsou v plánové dokumentaci označené také jako komory, což může být zavádějící, protože označení „komora“ vyvolává pocit něčeho ne zrovna určeného k obývání. V tomto případě, soudě podle jejich velikosti, můžeme ale tyto místnosti bez obav definovat jako obytné. Německý výraz „Kammer“ měl totiž v tu dobu i český ekvivalent „komůrka“.¹⁶³ Z tohoto slova pak každý jistě cítí, že se sice nejednalo o nijak velké prostory, ale přeci jen o místnost obytnou. V plánové dokumentaci bohužel není zakresleno kudy vedl komín, jenž by komory vyhříval, takže skutečnost, že pokoje byly obytné není možné zaručeně potvrdit. Soudě ale podle toho, že velikostně byly tyto místnosti půdorysně takřka shodné s obytnými pokoji v přízemí a v prvním patře a mimo to byly ještě rozšířeny o prostor vikýřů,¹⁶⁴ tak je velice pravděpodobné, že sloužily také jako obytné pokoje. Oproti pokojům v nižších poschodích však nájemníci patra podkrovního neměli možnost využívání kuchyní. To může být také důvodem, proč jsou tyto prostory označovány jako komory a ne jako pokoje.

Další změna a zvýšení komfortu bydlení nastala ve dvoře za domem. Tam byly roku 1914 zbořeny dřevěné kolny za krajními domy č. p. 343 a 352 (kolny za ostatními domy zůstaly stát dál) a na jejich místě byla postavena společná lázeň a prádelna. Byly to stavby (ta za domem č. p. 343 se nám zachovala dodnes) obdélného půdorysu o šířce tří a délce pěti metrů. Střecha byla sedlová a do prádelny u domu č. p. 352 se vstupovalo po předloženém kamenném schodišti, zatímco u domu č. p. 343 pak byl vstup do prádelny v úrovni terénu.¹⁶⁵ V původním řešení byla střecha kryta pálenými taškami bobrovkami (dnes plechem), které prostupoval vysoký komín.¹⁶⁶ Prádelna byla samozřejmě vybavena vlastními kamny. Společně se stavbou prádelen došlo také k jakémusi optickému uzavření prostoru dvora za

¹⁶³ Rank Josef, *Allgemeines Handwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache*, Prag 1920, s. 375.

¹⁶⁴ Státní okresní archiv Liberec, bude součástí Archivu města Liberec, stavební dokumentace – archivně nezpracovaná část fondu, č. p. 347, Liberec IV., plánová dokumentace k rekonstrukci domu č. p. 347/IV z roku 1911, půdorys podkrovního patra.

¹⁶⁵ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, plánová dokumentace ke stavbě prádelny z roku 1914.

¹⁶⁶ Šternová Petra, *Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II.*, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 22, karta č. p. 343, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

domem, protože s výstavbou prádelen byl jak z východní, tak západní strany dostaven i zděný plot se vstupní branou širokou 6,8 metru.¹⁶⁷

Komfort bydlení nájemníků byl, jak už bylo naznačeno, oproti původnímu řešení před rekonstrukcí v několika aspektech vylepšen. Začneme třeba tím, který je dle mého názoru nejvýznamnější. Byl to hlavně požadavek na velikost bytu, kdy některé z bytových jednotek již dále nesestávaly pouze z jedné místnosti, ale byly rozšířeny ještě o kuchyň, což přesně odpovídá Sitteho zmiňovaným požadavkům na moderní bydlení. To, že nové byty nesestávaly i nadále pouze z jedné místnosti, bylo v tehdejší Liberci něčím opravdu nadstandardním. Dokazuje nám to například již zmiňovaná Sitteho zpráva, která uvádí, že ještě v roce 1901 bydlelo 36 % všech obyvatel města, jak on říká, „středověkým způsobem“ v bytech o jedné místnosti. Zde se současně pracovalo, vařilo, spalo a to dokonce společně s uční, dělníky, nocležníky, kterým byl onen zbylý kousek v jedné místnosti ještě pronajímán a přes týden zde „žili“ společně s rodinou. Jak sám ale dodává, bylo ubytování pro tzv. nocležníky ve městech v porovnání s vesnicemi přilehlými k městu sice dražší, ale podmínky zde byly lepší.¹⁶⁸ Nové byty již tedy byly plánovány vesměs rovnou s kuchyní. Zde se snad nejvíce zrcadlí změna v požadavcích na komfort bydlení, které se za tu dobu padesáti let od doby plánování původního „Dělnického domova“ přece jen změnily. Tento fakt znamenal jak z hygienických, zdravotních a v neposlední řadě i prostorových důvodů diametrální posun, co se týká kvality bydlení.

Změnit se ale nedalo všechno a kupř. záchody zůstaly na svém původním místě na chodbě a to i u bytů ve dvou nově vzniklých patrech. Mimo 2., 3. a 4. nadzemního podlaží č. p. 343 mohly být na chodbách i nadále využívány spížní skříně, které tady byly zachovány.¹⁶⁹ To při skutečnosti, že některé druhy potravin mohly být skladovány přímo v nových kuchyních, byla výhoda dalšího úložného prostoru pro věci denní potřeby. Dalším, dle mého soudu, velkým skokem z pohledu hygieny, se stala výstavba dvou nových prádelen na dvoře za domem. Mimo toho, že zde bylo práno prádlo, mohla být prádelna využívána i jako lázeň. Bohužel z plánové dokumentace, ani z jiné literatury či pramenů nepodařilo zjistit, jestli pro

¹⁶⁷ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, plánová dokumentace ke stavbě prádelny z roku 1914.

¹⁶⁸ Sitte Camillo, Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 5.

¹⁶⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 343-352, půdorys 2. nadzemního patra a půdorys půdních pater.

nájemníky zůstala zachována možnost využívání půdních prostor. V původní dispozici z poloviny 19. století tomu tak bylo a z důvodů popisovaných v části věnující se výstavbě domu v tomto ranějším období by to bylo asi jediné negativum, které by se dalo rekonstrukci z roku 1910 vytknout.

Co se týká připojení domácností na vodovod, tak tato otázka zůstává otevřená v tom smyslu, jestli měli nájemníci možnost využívat vodovod již od doby, kdy byl dům postaven, nebo až později. Dochovaná původní plánová dokumentace totiž o tomto faktu neobsahuje jedinou poznámku. Ovšem vzhledem ke skutečnosti, že k výstavbě první etapy moderní vodovodní sítě v Liberci, zásobující zpočátku hlavně střed města, došlo až v roce 1902, je to velmi málo pravděpodobné, nebojím se říci takřka nemožné. Až do zmiňovaného roku 1902 totiž město využívalo nevyhovující vodovodní rozvody z 16. století z doby Albrechta z Valdštejna a Redernů sestávající z mnoha domácích studní a kašen.¹⁷⁰ Také podle dobového plánu tehdejší vodovodní a kanalizační sítě,¹⁷¹ který značí na rohu domu č. p. 352 pouze jeden odpadní kanál a vodovod zde zakreslen vůbec není, je zřejmé, že v původní zástavbě „Dělnického domu“ vodovod zaveden nebyl. To, že domy na vodovod napojeny byly, nám dokazuje až několik žádostí různého data od roku 1911-1915,¹⁷² kdy firma Johann Liebieg und Comp. žádala městskou radu o použití firmou zbudovaného rozšířeného vodovodu.¹⁷³

5.3.8 – „Zahradní města“

Pro celkový architektonický výraz „Liebiegova města“ je určující právě druhá a následně i třetí fáze. Tehdy vznikla největší a tím i pro celkový ráz charakterizující, část výstavby celého sídliště. Právě v těchto dvou fázích se ke slovu dostává jasný koncepční plán výstavby celého sídliště již formou zahradního města. O předešlé výstavbě z 19. století se sice nedá hovořit jako o bezplánovité, ale nějaká vyšší koncepce zamýšlející onu výstavbu spojit

¹⁷⁰ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 303.

¹⁷¹ Plán kanalizace a vodovodu města Liberce a přilehlých obcí, SOKA Liberec, sbírka map a plánů CH 40, Reichenberg před rokem 1906 – nedatováno.

¹⁷² Každý konkrétní dům ze všech deseti tvořících „Dělnický dům“ žádal vždy samostatně a v různém časovém období.

¹⁷³ Státní okresní archiv Liberec č. p. 347, Liberec IV., plánová dokumentace k rekonstrukci domu č. p. 347/IV z roku 1911, městskou radou potvrzená žádost firmy Johann Liebieg und Comp. o použití firmou zbudovaného rozšířeného vodovodu.

v jeden architektonický celek, jenž by působil jednolitým kompaktním dojmem, zde scházela. Spíše se vždy jednalo o samotné objekty, které ovšem nezapadaly do nějaké vyšší společné zastřešující koncepce. Tento tmelící prvek přichází až v období budování výše jmenované 2 a 3. fáze výstavby „Liebiegova města. Tyto dvě poslední fáze nejen, že objemem výstavby daleko převýšily stavební aktivitu let předešlých, ale hlavně dokázaly stmelit celý komplex jednotlivých objektů z 19. století s objekty nově budovanými. Díky těmto dvěma fázím udávajícím po své dostavbě architektonický ráz celému sídlišti můžeme mluvit o dnešním „Liebiegově městu“ jako o zahradním městě. Považuji tudíž za důležité si o tomto typu výstavby bydlení pro dělníky něco říci.

Myšlenka zahradních měst je velmi úzce spjata se snahami velkoměsta vytvořit v nově vzniklých částech obce, které se do budoucna stanou novými městskými čtvrtěmi, dle dnešní terminologie satelitních městech, centra nová. Tato nová centra by pak měla odlehčit původnímu starému centru města, které by již kapacitně nestačilo novým požadavkům stále rostoucího města, měnícího se již ve velkoměsto. Mělo by sem být přesunuto maximum veškerého občanského vybavení a to jak administrativního, obchodního, nákupního, tak pracovního rázu a mělo by se ve většině ohledů stát soběstačným. Zahradní město je tedy vlastně produktem velkoměsta. Tento proces přerodu velkých měst na velkoměsta můžeme datovat právě hlavně do časů 19. století. Liberec v té době sice velkoměstem nebyl, ale rozhodně byl dynamicky se vyvíjejícím průmyslovým městem, které mělo budoucnost. Hlavně díky tomu, že členové rodiny Liebiegů byli hodně scestovalí a někteří příslušníci rodiny dokonce žili v západních velkoměstech, např. Heinrich Liebieg vlastnil dům ve Frankfurtu nad Mohanem,¹⁷⁴ tak měli k těmto myšlenkám uplatňujícím se v západních velkoměstech velmi blízko, znali je z vlastní zkušenosti a rozhodli se je uplatnit i v podmínkách tehdejšího Liberce.

Předchůdcem zahradních měst jsou vlastně dělnická sídliště, zakládaná továrníky v blízkosti svých továren. Ti chtěli své dělníky připoutat právě dopravní dostupností svých továren, které se, jak už bylo zmíněno, nacházely v těsné blízkosti obydlí jejich zaměstnanců. Podnikatelé budovali své továrny na dostupných pozemcích mimo město, i proto, aby ušetřili na koupi pozemků a měli možnost při rozšiřování svých továren i okolních ubytovacích kapacit dělnických sídlišť dále expandovat na okolní volné pozemky. To je také případ

¹⁷⁴ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 49.

Liebiegovy výstavby, jen s tím rozdílem, že v době, kdy Liebieg nechal stavět domovy pro své dělníky, tak pozemky, na nichž „Liebiegovo městečko“ stojí, už byly zařazeny v katastru města a to ve čtvrté městské čtvrti. To můžeme s jistotou tvrdit o stavu zařazení pozemků z doby výstavby „Dělnického domu“ z roku 1855 (evtl. 1861),¹⁷⁵ o následné mezifázi do konce 19. století, tak o výstavbě na začátku 19. století, o prostoru „Domoviny“¹⁷⁶ a nakonec i o poslední fázi výstavby „Liebiegova města z roku 1921-1923.“¹⁷⁷ Pozemky byly ale na samém okraji města a kolem nich bylo plno volného prostoru pro případnou stavební expanzi jak jeho továren, tak i bytové výstavby. K samotné bytové výstavbě tedy Liebieg využíval pozemky těsně sousedící s jeho továrnou, stranou veškerého městského dění. To také bylo základní myšlenkou projektu dělnických sídlišť a zahradních měst. Rodina Liebiegů měla ještě tu výhodu, že díky tomu, že se využívané pozemky nacházely ještě v katastru města, byla vzdálenost od centra města minimální.

Zřizováním nových a nových továren vzrůstá počet dělníků ve městech, ta se kvůli tomu rychle rozrůstají a to s sebou přináší mnoho problémů. Těmi problémy jsou např. nedostačující sociální, hygienická ale i dopravní vybavenost města, které je potřeba účinně a hlavně rychle řešit. V čele tohoto rozmachu stála Velká Británie. Myšlenka zahradního města vyplynula vlastně z odporu k velkoměstu s jeho přelidněnými byty a nehygienickými poměry. Je namířena proti bezplánovitému rozšiřování měst. Snahou je zastavit nekontrolovaný růst měst kolem jednoho centra a rozdělit obydlí do menších center, satelitů, v nichž bude zároveň postaráno o práci. Běžným zjevem velkoměsta je, že obyvatelé jinde bydlí a jinde pracují, čímž vzniká časová ztráta. Je to město o omezené rozloze určené ke zdravému bydlení v příznivých hygienických podmínkách.¹⁷⁸

Decentralizační snahy, jejichž vznik je spjat s rychlou industrializací a výstavbou zahradních měst, vedou po válce k většímu pochopení úlohy urbanismu. U nás se rozběhla výstavba zahradních čtvrtí v okolí velkých měst na plné obrátky až po první světové válce.

¹⁷⁵ Anschiringer Anton, Adress Buch der Stadt Reichenberg, SOkA Liberec, Reichenberg 1858, 69 s. s přílohou Plan der Stadt, nach der neuesten Regulierung 1858.

¹⁷⁶ Plan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/3a, Reichenberg asi rok 1910-nedatováno.

¹⁷⁷ Stadtplan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/9, Reichenberg 1939.

¹⁷⁸ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 5-6, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

Byla to kupř. „Ořechovka“ v Praze, ale stavělo se i na periferii jiných průmyslových center jako např. v Opavě, Kolíně, Písku i jinde. Účastní byli přední architekti první avantgardy, kteří v zahradním městě viděli ideál bytové reformy. I dle datace výstavby 2. a 3. fáze „Liebiegova města“ (1906–1923) zřetelně stylizované již jako zahradní město, je patrné, nakolik významným a pokrokovým projektem Liebiegovo sídliště bylo. Výtvarný ráz jimi navrhovaných domů vycházel ze severského pojetí strmých sedlových střech, kombinace omítky a cihlového režného zdiva, kamenné podezdívky, pálené střešní krytiny. Trvalým pozitivem, které tato výstavba zahradních čtvrtí přinesla, bylo zdůraznění činitele zeleně v městském celku, umožněné malou hustotou zástavby. V některých případech docházelo ke vzniku samotného ideálu myšlenky budování zahradních měst a vznikalo urbanistické pojetí vytvářející společenská centra čtvrtí s veřejnými budovami, obchody a výtvarně zdařilým řešením sadové a uliční zeleně.¹⁷⁹

I já se plně ztotožňuji s názorem Jiřího Technika, který ve svém návrhu na zařazení „Liebiegova městečka“ do památkové zóny říká, že: „Uvažované obytné celky nelze většinou považovat za díla vyžadující památkovou ochranu v celé úplnosti až do technického detailu vnitřního zřízení atd. U většiny staveb tohoto druhu je možné připustit nutnou výměnu prvků krátkodobé životnosti, pokud se zásadně nezhorší estetická hodnota budovy. Přitom je však nutné chránit na místě existenci takových součástí původní architektury jakými jsou např. dekorativní plastiky, štukové výzdoby a obklady stěn a stropů, vitráže, výtvarně cenná kachlová kamna atd.“¹⁸⁰

5.4 - „Domovina“

Podobný, i když ve výrazu skromnější, urbanistický návrh uplatnil Jacob Schmeissner na odvrácené straně Skřivánčího kamene na Monstrančním vrchu. Tady v letech 1916–1921 vznikla skupina menších domů pro válečné poškozence (v dnešní terminologii bychom je spíše nazvali válečnými invalidy). Byli to bývalí vojáci Rakousko-uherské armády, kteří kvůli zraněním v bojích 1. světové války či z jiných důvodů nemohli vykonávat svá povolání a

¹⁷⁹ Tyto aspekty jsou velmi typické i pro výtvarné pojetí „Liebiegova města“ v Liberci.

¹⁸⁰ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 8-9, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

návrat do vlasti jim byl tímto způsobem usnadněn. Jednalo se o 25 rodinných domků, většinou izolovaných, nebo sdružených do dvojdomků. 21 z nich nechal postavit Theodor Liebieg, syn Theodora Liebiega nejst., tj. třetí generace v řadě, která vedla společnost nesoucí Liebiegovo jméno. Čtyři zbývající domky nechalo postavit město. Akci podporovala též Liberecká spořitelna (Reichenberger Sparkasse), Obecní spořitelna (Gemeinde Sparkasse) a konečně i Spolek vlastníků domů ze severních a východních Čech (Hausbesitzerverein von Nord- und Ostböhmen). Theodor Liebieg daroval po kompletním dokončení výstavby v roce 1921 všech svých 21 domků městu.¹⁸¹

Pro tuto zástavbu se vžil název „Domovina“, který přímo koresponduje s českým překladem původního německého označení sídliště „Heimstätte“. Je zajímavé, že jak širší obvodová ulice obepínající ve tvaru osmičky celé sídliště, tak i užší uličky zajišťující příjezd k jednotlivým domům, měly ještě před 2. světovou válkou stejný název a to „Heimstättenstrasse“.¹⁸² Dnes už však mají tyto ulice různé názvy. Alespoň dvě z nich si ale zachovaly označení, které dobu výstavby sídliště alespoň připomínají a to „U Domoviny“. Ostatní ulice proplétající se původním sídlištěm nás už upomínají na dobu současnou. Jsou to ulice „U Energetiků“, „U krematoria“ a „U Černého dolu“.

„Domovina“ není přímou součástí „Liebiegova města“, ale považuji za nutné se o ní zmínit hned z několika důvodů. Jednak ji s naším komplexem spojuje společný architekt a její výstavba je datována do stejného období jako poslední fáze výstavby „Liebiegova města“. Sousedí s ním, ba dokonce bych řekl, že na něj přímo navazuje a stejně tak jako „Liebiegovo město“ je typickou ukázkou secesní architektury. Poslední paralelou je pak skutečnost, že výstavbu jak „Domoviny“ tak „Liebiegova města“ iniciovala stejná osoba a to továrník Theodor Liebieg.

Válečný poškozenec s rodinou dostal domek nejprve na jeden rok bezplatně, čímž se zavázal k tomu, že bude dům udržovat v bezvadném stavu na svoje náklady. Pokud bylo toto po dobu jednoho roku skutečně splněno, tak mu byl domek i s pozemkem přenechán.¹⁸³

¹⁸¹ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 298.

¹⁸² Stadtplan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/9, 1939.

¹⁸³ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 298.

Zpravidla celý domek obývala vždy pouze jedna rodina. Domy jsou přízemní, podsklepené, s využitým podkrovím. V jednotlivých domech bychom se v přízemí setkali s jednou obytnou místností, s obytnou kuchyní a místností pro mytí nádobí a prádelnou, která byla nejspíše využívána i jako koupelna. V obytném podkroví pak s ložnicí a půdou. Jak již bylo řečeno, k domu patřil ještě sklep, kůlna, malý chlívek pro drobné zvířectvo a zahrada.¹⁸⁴ Téměř typové objekty kryté sedlovou střechou s taškovou krytinou mají štíty z hrázděného zdiva (kombinace dřevěných trámů s výplní).¹⁸⁵

Od roku 1917 tu stála i budova, kterou bychom dnes asi označili jako centrum služeb s byty. V té byli ubytováni rovněž váleční poškození - obchodníci a řemeslníci s tím, že jim zde bylo umožněno provozovat jejich živnost či řemeslo. Objekt byl postaven Spolkem vlastníků domů ze severních a východních Čech (Hausbesitzerverein von Nord- und Ostböhmen) za podpory továrníka Theodora Liebiega. Roku 1922 byla pak i tato budova předána městu.¹⁸⁶ Tato budova obsahovala v suterénu lázně se sprchami pro obyvatele „Domoviny“ a sklepy. V přízemí měla prodejnu tabáku s bytem, holičství, prodejnu smíšeného zboží s bytem a dílnu ševce s bytem. V patře se nacházel byt holiče, byt obsluhy lázní a byt krejčího s dílnou. Tedy téměř základní vybavení sídliště. Co se týká zařízení pro děti, využívali obyvatelé „Domoviny“ vybavení sousedního „Liebiegova města“.¹⁸⁷

Domky jsou seskupeny vtipným způsobem podél křivolakých komunikací sledujících úsporně průběh vrstevnic. Širší, obvodová ulice obepíná celé sídliště, užší uličky zajišťují příjezd k jednotlivým domkům. Po dokončení v roce 1921 převzalo sídliště do své správy město.¹⁸⁸ Nyní je původní ráz tohoto sídliště místy narušen většinou neodborně prováděnými stavebními úpravami, různými přístavky a doplňky, čímž byl dle mého soudu jeho architektonický ráz v detailech narušen.

¹⁸⁴ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 298.

¹⁸⁵ Typický prvek Schmeissnerovy romantické architektury, velmi hojně rozšířen v celé popisované oblasti výstavby nejen „Domoviny“ ale i samotného „Liebiegova městečka“.

¹⁸⁶ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 299.

¹⁸⁷ Technik Svatopluk, Stavební památky města Liberce, Liberec 1981, s. 40.

¹⁸⁸ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 298.

Během válečných let stavební aktivita, až na výjimky výše popsané „Domoviny“, která byla realizována jako přímá reakce právě na válečný konflikt, stagnovala. Přístup k urbanistickým otázkám se radikálně změnil až po roce 1918, kdy na magistrátu vzniklo územně plánovací oddělení, v jehož čele stál architekt Karel Kerl.¹⁸⁹ Kromě otázek spíše technického rázu, podchycení zdrojů pitné vody a jejího rozvodu do domácností, úprava kanalizační sítě apod., čekaly na vyřešení de facto stále stejné problémy: nedostatek bytů, volných stavebních parcel, relativní nedostatek parkových a odpočinkových ploch atd.

5.5 - 3. fáze výstavby (1921–23)

Jak jsme již naznačili v části věnující se 2. fázi výstavby „Liebiegova města“, tak poslední 3. fáze výstavby Liebiegova zaměstnaneckého sídliště nebyla ve své době již tak zcela ojedinělým projektem. Řekli jsme si, že na začátku druhého desetiletí 20. století už začala vznikat některá soukromá stavební družstva, která si vytyčila, že se budou zabývat řešením bytové otázky pro méně majetné. Se skutečnou stavební činností začala tato družstva ale až po skončení první světové války, což je období, které se kryje s dokončením celého komplexu „Liebiegova města“. Mimo těchto soukromých společností se o výstavbu nových ubytovacích kapacit starala i obec. Ta byla k tomuto kroku motivována mimo jiné i nově vzniklým Československým státem, který výstavbu nových bytů podporoval i některými stavebními zákony. V roce 1919 byl v Liberci založen bytový úřad (Wohnungsamt), který měl působnost nejen v samotném městě Liberci, ale i ve dvanácti tehdy ještě samostatných přilehlých obcích.¹⁹⁰ Můžeme tedy říci, že zhruba od dvacátých let minulého století se začala bytová situace nejen v Liberci, ale i v obcích k němu přilehlých konečně pozvolna obracet k lepšímu. Na této skutečnosti je vidět o kolik let dokázali Liebiegové v této otázce předběhnout svou dobu, tím že začali s výstavbou svého zaměstnaneckého sídliště již o 70 let dříve, než ji začali řešit i ostatní.

¹⁸⁹ Mimo jiné architekt a autor významné publikace věnující se problematice rozvoje našeho města s názvem „Reichenberg“, z které jsem také čerpal.

¹⁹⁰ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 286.

Vyjmenujme si tedy proto nejprve některé z těchto soukromých projektů výstavby levného bydlení, které se v katastru budoucího „velkého Liberce“ začaly postupně objevovat. Úkolem těchto společenství bylo za prvé zajistit dělníkům finančně dostupné ubytování a za druhé poskytnout zdejším stavebníkům a řemeslníkům práci. Tím nejvýznamnějším soukromým projektem byla aktivita společnosti nesoucí označení „Die deutsche gemeinnützige Bau- und Wohnungsgenossenschaft für Reichenberg und Umgebung“ („Německé obecně prospěšné stavební a bytové společenstvo pro Liberec a okolí“), která je vedle „Liebiegova města“ jedinou takto rozsáhlou soukromou stavební akcí na území „velkého Liberce“. Ačkoliv bylo toto společenstvo založeno již v roce 1912, tak jeho samotná stavební aktivita začala až v roce 1923 v oblasti na dnešním Jeřábu (tehdy Kranich). Na základě výběrového řízení byl projektem i stavbou nového sídliště pověřen liberecký architekt a stavitel Ernst Schäfer. V rozmezí let 1923 až 1925 zde vzniklo postupně sídliště o 18 domech nájemních a 22 domech v osobním vlastnictví. Celkově zde bylo vybudováno 17 bytů o čtyřech místnostech a kuchyni, 16 bytů o třech místnostech a kuchyni, 62 bytů o dvou místnostech a kuchyni a 19 bytů o jedné místnosti a kuchyni, což bylo dohromady 114 bytů. Do těchto nově zbudovaných bytů se mohlo nastěhovat odhadem něco kolem tisícovky obyvatel.¹⁹¹

Ostatní projekty soukromých společností již bohužel nebyly takového rozsahu, ale i přesto můžeme jmenovat některé z nich. Byly to např. firmou „Neumann a synové“ („Neumann und Söhne“) pro své zaměstnance zbudované domy na dnešním Monstrančním vrchu či aktivity dalšího „stavebního a bytového společenství pro státní úředníky a soukromé zaměstnance v Liberci“ („Gemeinnützige Bau- und Wohnungsgenossenschaft für Staatsbeamte und Privatangestellte in Reichenberg“), které bylo aktivní na více místech „velkého Liberce“ a další.¹⁹²

Obec se pak zasloužila o výstavbu mnoha domů v katastru Liberce, ale kvůli tomu, že se v rámci města nenacházelo už tolik volných nezastavěných ploch, tak se vždy jednalo pouze o několik domů na jednom místě. Mezi těmito můžeme jmenovat např. některé domy na dnešním Tržním náměstí (tehdy Leipziger Platz), v dnešní Luční ulici (tehdy

¹⁹¹ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 298-299.

¹⁹² Tamtéž, s. 298-302.

Wiesengasse), jež přímo sousedí s již výše zmiňovanou dnešní ulicí Sluneční, kde bylo v roce 1871 vybudováno Libereckou stavební společností 140 bytů aj. Mimo to se také podílela na výstavbě sídliště, v tomto případě ovšem vystavěného městem, na výše jmenovaném Jeřábu, vystavěla sídliště na území dnešního Králova Haje (tehdy Königsbusch), sídliště v dnešní Horově ulici (tehdy Corda Weg) v blízkosti ZOO atd.¹⁹³

V letech 1922–1923 tedy probíhala poslední fáze výstavby dnešního Liebiegova sídliště a to znovu pod vedením architekta Jacoba Schmeissnera a stavitele Richarda Wojatschka. Objednavatelem byl opět továrník Theodor Liebieg. Na východní straně podél Andělčiny ulice a v jejím blízkém okolí přibýlo ke zhruba 80 předválečným domům dalších 30, většinou rodinných, takže celková kapacita sídliště vzrostla již na 610 bytů. Vzniklo zde malebné parkové náměstí, dnešní Příbramské (dříve Mariaplatz, podle manželky Theodora st., Marie Idy),¹⁹⁴ jež je nejmenším náměstím v Liberci. Zatímco náměstí „Pod branou“ je jakýmsi centrem druhé etapy budování sídliště, náměstí „Příbramské“ je takovýmto centrem etapy třetí, a také poslední. Jeho východní stranu utváří třípodlažní „Dům pro mladé dívky“ spolu s přiřazeným obytným domem čp. 509-IV. Budova internátu „pro mladé dívky“ je vlastně jediným větším objektem 3. fáze výstavby.

Označení tohoto prostoru jako náměstí je ovšem viditelně nadnesené. Tato plocha je spíše jakousi parkově upravenou plochou nepravidelného tvaru, kterou zcela vyplňují přerostlé rododendrony (symboly města Liberce). Dobová plánová dokumentace dokazuje, že tomu tak bylo i v době výstavby a i tehdy se skutečně jednalo o upravenou víceméně parkovou plochu. Pouze snad s tím malým rozdílem, že tehdy ještě náměstí rododendrony zcela zaplněné pravděpodobně nebylo. V plánech se sice s výstavbou keřů počítá, ale že by byly vysazovány již tak vrostlé keře, které by zcela zaplnily náměstí, se asi kalkulovat nedá. Dobová dokumentace¹⁹⁵ neodkazuje ani na to, zda se jedná právě o (pro Liberec tolik typické) rododendrony, ale rovnalo by se to logickému úsudku. Vzhledem ke skutečnosti, že tento keř roste velmi pomalu je totiž velice pravděpodobné, že dnešní tak rozrostlé keře rododendronů jsou těmi původními z roku 1922.

¹⁹³ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 286.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 296.

¹⁹⁵ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 509, situace.

Stavby provedené v tomto období již zřetelně vykazují snahu o zjednodušení fasád a svědčí o úspornosti,¹⁹⁶ i když si stále zjevně udržují charakteristické znaky secesní architektury. Těmito typickými znaky jsou např. tvary střech, materiály střešních krytin, omítky, štuková výzdoba ale i drobné kovové detaily jak v exteriérech, tak interiérech a to nejviditelnější u architektů Schmeissnera a Schäfera celá patra případně štíty z hrázděného zdiva. Právě na nich, značně jednodušších oproti stavbám předválečným, se projevuje mistrovství jejich tvůrce, který se velmi jednoduchými prostředky dovedl vypořádat s obtížností situace. Citlivé a ohleduplné zacházení se specifikou území a vhodné zapojení zeleně daly vzniknout stavebnímu celku, který je možno označit za příkladný.¹⁹⁷

Dispoziční řešení obytných domů „Liebiegova města“ odpovídá tehdejšími požadavkům a představám na moderní bydlení. U rodinných domů se na půdorysu navíc znovu promítaly specifické požadavky stavebníka i jeho společenské postavení. Nájemní domy bychom tedy dle těchto požadavků na komfort bydlení mohli rozdělit opět do dvou skupin a to na základě toho, jak se jednotlivé byty v těchto domech vzájemně liší co do velikosti a vybavení. Na jedné straně jsou to tedy domy s byty malometrážními, které byly určeny pro obyvatele s nižším profesním postavením ve firmě, a na straně druhé pak domy s byty s většími, a komfortnějšími určené pro obyvatele, kteří měli v Liebiegově společnosti vyšší postavení. Výrazným stavebním a architektonickým prvkem u obytných domů secese jsou střechy lomené, mansardové, kryté ponejvíce pozitivně působícími červenými pálenými taškami. Fasády dostávaly štukové ozdoby s figurálními i rostlinnými motivy. U mnohých domů, zejména u těch, které projektovali architekti Schmeissner a Schäfer, se objevuje patro, případně štíty z hrázděného zdiva.

Významnými a charakteristickými architektonickými prvky jsou i u liberecké secese kovové stavební prvky i s jejich detaily. Jedná se o výrobky v exteriéru i interiéru, o zábradlí balkonů, venkovní oplocení pozemku, zamřížování oken, kování vnější i vnitřní atd. Zajímavým prvkem uplatňujícím se hlavně v interiérech obytných domů jsou např. barevné vitráže zdobící nejčastěji prostor haly či schodiště. Z hlediska celkové architektury domů jsou potom nepřehlédnutelné konstrukce kamenné, prováděné většinou z liberecké žuly. Kámen se

¹⁹⁶ Karpas Roman, *Kniha o Liberci*, Liberec 2004, s. 259-260.

¹⁹⁷ Technik Svatopluk, *Stavební památky města Liberce*, Liberec 1981, s. 39.

využíval zejména při stavbě podezdívek, při orámování vstupů a na nárožích domů. Velká péče, zejména u rodinných domů, byla věnována úpravě vchodů. Vstupní dveře byly prováděny řemeslně pečlivě. Byly zde použity kvalitní materiály a jejich kování, nejčastěji z mosazi, mělo téměř umělecké ztvárnění. Ploty byly realizovány povětšinou tak, že podezdívka a sloupky byly z kamene, z hrubě opracovaných kvádrů liberecké žuly, a pole mezi jednotlivými sloupky byly doplněny dřevěnými latkami nebo zdobnými kovovými výplněmi. U těch kovových se opět objevuje typické secesní tvarování s použitím stylizovaných stonků, listů a květů.¹⁹⁸ Není bez zajímavosti, že stavební kámen, ona liberecká žula, se těžil přímo v místě „Liebiegova města“ a to v prostoru nad bývalou požární zbrojnicí.¹⁹⁹

5.5.1 – „Domov pro mladé dívky“ č. p. 498/IV

Domov pro mladé dívky č. p. 498/IV. Tento název užívám z toho důvodu, že je uváděn ve veškeré české novodobé literatuře, což je asi jako ve většině případů týkajících se výstavby „Liebiegova města“ označení přejaté od již několikrát zmiňovaného Svatopluka Technika. Ten se totiž jako první v poválečné historii věnoval popisu architektonických památek města Liberce a to včetně „Liebiegova města“. Toto pojmenování je také přesným překladem původního německého označení „Mädchenheim für die Firma Johann Liebieg u. Co. in Reichenberg“.²⁰⁰ V překladu tedy „Dívčí domov pro firmu Johanna Liebiega a spol. v Liberci“. Domov byl tedy rozhodně určený dívkám, samozřejmě pouze těm, které pracovaly v Liebiegově firmě a je nasnadě, že dívky, které zde bydlely, nebyly vdané či alespoň zajištěné, aby si mohly dovolit vlastní bydlení. Proto bydlely v domově, kde se o každodenní organizaci provozu ubytovny staraly řádové sestry.

Tento „domov“ byl umístěn na nově vzniknuvším Příbramské náměstí (původně Mariaplatz – podle manželky Thoedora Liebiega - Marie Idy), jehož celou východní stranu tento dům uzavírá. Je to dvoupatrová budova obdélného půdorysu, kterou po delších stranách zdobí, jak z čelního tak zadního pohledu, dva dvoupodlažní trojúhelníkové štíty. Zde je myslím důležité zmínit, že k tomuto objektu existují dvě různé plánové dokumentace, které

¹⁹⁸ Technik Svatopluk, *Stavební památky Liberce: secese a meziválečná architektura*, Liberec 1992, s. 10-11.

¹⁹⁹ Za tuto informaci děkuji Petře Šternové z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci.

²⁰⁰ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 498/IV., titulní list plánové dokumentace.

jsou obě shodně datovány na květen roku 1921. Jedna původní, podle níž měly být v tomto objektu byty, nakonec realizována nebyla. Ta druhá, podle které byl nakonec dům postaven, plánovala výstavbu „Dívčího domova“. V obou případech byl projektem pověřen architekt Jakob Schmeissner a samotnou realizací Richard Wojatschek.²⁰¹ Proč byl původní záměr pozměněn, se mi však bohužel nepodařilo zjistit ani na základě literatury ani na základě dostupných pramenů. Můžeme tedy pouze spekulovat, zda byl důvodem velký počet neprovdaných dívek v Liebiegových továrnách, které bylo třeba nějakým způsobem zaopatřit, či tuto změnu způsobilo něco úplně jiného. Objekt je částečně podsklepen, má tři podlaží a obytné podkroví. Prostranství před ubytovnou bylo parkově upraveno a zahrada obklopující objekt z jižní a východní strany se nachází v mírně svažitém terénu.²⁰²

Podsklepení u nerealizované bytové výstavby bylo původně plánováno tak, že ve sklepních prostorách bylo zamýšleno 16 jednotlivých sklepů a prádelna, která byla přístupná pouze z venkovního schodiště. Ta měla nejspíše sloužit i jako umývárna, protože v ostatních patrech se v plánové dokumentaci neobjevují žádné další místnosti, které by snad mohly sloužit tomuto účelu. Podle původní verze měl být celý objekt podsklepen.²⁰³ Tuto dokumentaci nerealizované bytové výstavby popisují pro další možnou ilustraci toho, jak se plánovala bytová výstavba v nejranější fázi výstavby „Liebiegova města“. V pozdější realizované plánové dokumentaci byl objekt podsklepen již pouze částečně. Severní část tohoto jen z části podsklepeného domu pak byla využita pro skladování koksu a byl zde umístěn kotel centrálního vytápění. V jižní části pak nebyla realizována původně plánovaná umývárna, ale tyto prostory byly využívány pro skladování dřeva. Mezi těmito dvěma částmi domu se v prostoru pod úrovní hlavního vstupu nacházely tři sklepní místnosti.²⁰⁴ Zajímavostí tohoto objektu je i to, že na konci 2. světové války byl v prostoru, kde bylo skladováno dřevo,

²⁰¹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 498/IV – jak původní tak realizovaná verze, půdorys přízemního patra.

²⁰² Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 58, karta č. p. 498/I, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

²⁰³ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 498/IV. – původní verze, půdorys podzemního patra.

²⁰⁴ Tamtéž - realizovaná verze, půdorys podzemního patra.

zřízen protiletecký kryt. Mimo to byla z jedné sklepní místnosti vytvořena místnost pro domovníka.²⁰⁵

V úrovni přízemí byl po kamenném schodišti uprostřed delší západní strany zpřístupněn vyvýšený hlavní vstup. Dodnes je zdoben dvěma kamennými sloupy podpírajícími valbovou stříšku. V původní plánové dokumentaci plánující výstavbu bytů se v přízemí nacházela vstupní hala, proti ní schodiště do ostatních vyšších pater a na ní kolmá centrální chodba. Po jejím obvodu bylo umístěno 5 kuchyní, 6 jednotlivých obytných pokojů a záchody se 4 kabinkami. Z centrální chodby bylo možno vstoupit ještě na vedlejší schodiště vedoucí pouze do sklepa.²⁰⁶ Podle plánové dokumentace k „Dívčímu domovu“ by se dal celý objekt rozdělit podle pater na denní část v přízemí a noční v patrech.²⁰⁷ Po vstupu do objektu bychom se ocitly v centrální příčné chodbě, z níž se dalo vlevo od hlavního vchodu vejít do dvou místností určených řádovým sestrám, kaple, dvou pracovních místností a na záchody se čtyřmi kabinkami. Vpravo od hlavního vstupu bychom se potom z centrální chodby dostali do společné jídelny, rozprostírající se po celé šíři pravého křídla, dvou spižiren a kuchyně. Obě schodiště, jak to hlavní prostupující první, druhé, třetí i poslední podkrovní patro, tak vedlejší spojující přízemí se sklepními prostorami, se nacházela na stejném místě jako v původní nerealizované verzi výstavby bytů.²⁰⁸ Do roku 1940 pak došlo ke zrušení dvou pokojů řádových sester a kaple a všechny tyto tři místnosti byly proměněny v pokoje pro hosty. Pracovní místnosti pak byly přestavěny na další dvě kuchyně.²⁰⁹

²⁰⁵Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 676-678.

²⁰⁶ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p.498/IV. - původní verze, půdorys prvního nadzemního podlaží.

²⁰⁷ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 58, karta č. p. 498/IV, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

²⁰⁸ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p.498/IV. - realizovaná verze, půdorys prvního nadzemního podlaží.

²⁰⁹Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 676-678.

V nerealizované plánové dokumentaci k výstavbě bytů bylo první a druhé patro dispozičně naprosto identické. Byla zde tedy také centrální chodba, která byla ostatně ve všech patrech i ve sklepe umístěná dispozičně zcela shodně. Vlastně by se dalo říci, že se první i druhé nadzemní podlaží umístěním kuchyní, jednotlivých pokojů a toalet od toho přízemního nijak nelišilo. Jediný rozdíl spočíval pouze v tom, že tam, kde byla v přízemí vstupní hala a vedlejší schodiště vedoucí z přízemí do sklepa, se v prvním a druhém podlaží objevily tzv. kabiny.²¹⁰ Na toto označení jsme narazili už v souvislosti s popisem objektu „Hasičské zbrojnice“, kde jsem konstatoval, že se jednalo o běžné obytné pokoje, ovšem menší půdorysné plochy. Jestli tomu tak ale opravdu bylo, je otázkou. Dobový německo-český slovník²¹¹ nám ale říká, že jsou to mj. pracovny či malé pokojíky, což by můj úsudek potvrzovalo. Znovu se tedy přikláním spíše k druhé variantě, kdy mohly být tyto kabiny levnější variantou běžných obytných pokojů. Vzhledem k jejich vysokému počtu, bych jejich využití neviděl ani ve smyslu prostor sloužících nějakým vzdělávacím účelům, tak jak je dnes toto označení obvyklé.

V objektu realizovaného „Dívčího domova“ bylo druhé i třetí nadzemní podlaží také téměř totožné. Okolo centrální chodby, do které se vcházelo z centrálního schodiště, se v prvním nadzemním podlaží nacházelo 11 ložnic, záchody se čtyřmi kabinkami a pokojem pro nemocné. Druhé nadzemní podlaží se oproti tomu prvnímu lišilo skutečně pouze v pár detailech. Ložnic zde bylo také 11, protože jedna příčka mezi dvěma pokoji byla vybourána, čímž vznikla jedna ložnice větší. Na místě pokoje pro nemocné byla ovšem další ložnice, čímž se počet ložnic v druhém podlaží v porovnání s tím prvním vlastně vyrovnal.²¹²

Podkrovní podlaží bylo dispozičně velmi podobné předchozím nižším poschodím, jen celková půdorysná plocha patra se po obvodu trochu zmenšila. Bylo to proto, že stěny tohoto podlaží již dál nebyly vystavěny z cihel či kamene, ale ze dřeva. Z důvodů izolačních, i když z estetického hlediska tu mohl být také jistý záměr, bylo proto nutné obložit stěny dřevěným bedněním.²¹³ Tloušťka takového bednění je samozřejmě větší než tloušťka běžné zdi, a proto

²¹⁰ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 498/IV., - původní verze, půdorys prvního a druhého nadzemního podlaží.

²¹¹ Rank Josef, Allgemeines Handwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache, Prag 1920, s. 372.

²¹² Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p.498/IV. - realizovaná verze, půdorys druhého a třetího nadzemního podlaží.

²¹³ Tamtéž - původní i realizovaná verze, půdorys podkrovního podlaží.

došlo ke zmiňovanému zmenšení půdorysné plochy celého poschodí právě o tloušťku onoho bednění. Toto se týkalo jak původní plánové dokumentace k výstavbě bytů, tak i k zrealizované výstavbě „Dívčího domova“. V nerealizované plánové dokumentaci podkrovního patra se po obvodu centrální chodby nacházelo sedm obytných pokojů, šest kuchyní, jeden kabinet a toalety se čtyřmi kabinkami.²¹⁴ Podle plánové dokumentace „Dívčího domova“ bychom do centrální chodby vstoupili znovu z centrálního schodiště. Odtud se vcházelo po obvodu do 8 ložnic, na záchod se čtyřmi kabinkami a nově do prádelny, sušárny a místnosti určené k žehlení (Bügelzimmer).²¹⁵ Do roku 1940 došlo pouze k tomu, že „žehlárna“ byla zrušena a nahrazena další ložnicí.²¹⁶

Z původní ubytovny se do dnešních časů dochoval dvěma sloupy zdobený hlavní vstup do budovy, jenž je zastřešen valbovou stříškou. Okna se dochovala taktéž v původním stavu a jsou převážně špaletová čtyřkřídllová s dělením do kříže. Vstupní dveře se bohužel nedochovaly, ale dochovaly se dveře na východním průčelí ze dvora. Jedná se o dveře svlakové s nadsvětlíkem s prosklenou oválnou částí opatřenou kovovou mříží v jejich horní třetině. V interiéru se dochovalo především centrální schodiště a některé vstupní dveře do jednotlivých místností. Zahradu bohužel necitlivě přetnulo vedení parovodu pro nedaleké panelové sídliště „Broumovská“.²¹⁷ Po roce 1945 sloužila budova jako ubytovna zaměstnanců podniku Textilana. V současnosti je objekt využíván pro běžné bydlení, kdy jsou jednotlivé místnosti dle aktuální potřeby přepřičkovány, nebo naopak spojovány.²¹⁸

²¹⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p.498/IV - původní verze, půdorys podkrovního podlaží.

²¹⁵ Tamtéž - realizovaná verze, půdorys podkrovního podlaží.

²¹⁶ Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 676-678.

²¹⁷ I podle pojmenování novodobého sídliště „Broumovská“ je patrné, jak velký odkaz i do dnešních časů nám zanechala osobnost Johanna Liebiega. Toto označení je totiž odvozeno od města Broumova, z kterého zakladatel slavného libereckého rodu pocházel. Jak už bylo zmíněno v části věnované 2. fázi výstavby „Liebiegova města“, nacházel se na náměstí „Pod branou“ hostinec „U města Broumova“ a ne náhodou je celé toto nové sídliště postaveno na vrchu, který přímo navazuje na náměstí „Pod branou“.

²¹⁸ Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, nevydaný katalog č. 58, karta č. p. 498/IV, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

U tohoto objektu není časový odstup mezi samotnou výstavbou a stavem z roku 1940, ze kterého se nám dochoval detailní soupis obytných domů v majetku firmy od Ing. Artura Corazza, obsahující mj. fotodokumentaci „Domova pro mladé dívky“, tak velký. V porovnání s „Dělnickým domovem“, kdy rozdíl mezi dobou výstavby a dobou rekonstrukce činil 45 let, je těchto 18 let, kdy došlo u domu č. p. 498/IV. ke jmenovaným změnám, příliš málo, než abychom pozorovali nějak zásadní změny. Jisté změny tu samozřejmě ale patrné jsou. Tím hlavním rozdílem je ale bezesporu účel stavby. „Dívčí domov“ již totiž v roce 1940 nebyl dále „Dívčím domovem“, ale stal se běžným obytným domem s byty.²¹⁹ To je také dalším důvodem, proč jsem popisoval představy architektů z dvacátých let, kdy byl objekt původně plánován jako běžný obytný. V praxi to patrně znamenalo také to, že se o chod domu již dále nestaraly řádové sestry.

Dalšími drobnými změnami bylo například to, že z podkroví zmizela „žehlárna“ a z této místnosti vznikla standardní ložnice. To bylo možná zapříčiněno za prvé nedostatkem obytného prostoru a za další skutečností, že oproti dvacátým rokům minulého století byla v letech třicátých žehlička již finančně běžně dostupnou záležitostí. Speciální místnost určená k žehlení, která zde byla ve dvacátých letech zřízena asi proto, že zde bylo k dispozici několik žehliček pro všechny, které si tak nikdo nemusel kupovat, tudíž pozbyla na významu. V přízemí pak byly dva pokoje pro řádové sestry a kaple nahrazeny pokoji pro hosty. To odráží skutečnost a nejspíše potvrzuje předpoklad, že se o chod domu v této době již dále nestaraly řádové sestry, a tak nebylo třeba těchto třech místností, jež byly využity pro „světské“ účely. Další s tím související změnou je fakt, že ve sklepních prostorech byla v plánové dokumentaci z roku 1940 označena jedna místnost jako prostor pro domovníka-správce domu. Poslední drobnou změnou, která ovšem vyplývá z potřeb válečného stavu za druhé světové války je zbudování protiletického krytu ve sklepních prostorech.

Nad Liebiegovou továrnou tak v rozmezí dvanácti let vznikl pozoruhodný areál, který i s předchozí výstavbou z 19. století čítal více než 110 domů. Pokusme se nyní zhruba spočítat, kolik lidí mohlo asi tak v tehdejší nově dostaveném Liebiegově městě bydlet.

²¹⁹ Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 676-678.

Budeme-li se držet faktu, že se zde nacházelo něco okolo 610²²⁰ bytů, a budeme-li odhadovat, že každý byt obývala pouze jedna rodina (nebudeme-li brát v potaz nájemníky, kteří zde přebývali pouze v době pracovního týdne, čímž by se toto číslo ještě zvýšilo), a stanovíme-li, že každá rodina měla v průměru 7 členů,²²¹ tak se dostaneme k číslu 4270 obyvatel. K tomu je nutno připočíst ještě obyvatelky „Domova pro mladé dívky“. Budeme-li odhadovat, že v pokojích bydlely v průměru po dvou, tak jich bylo 60. K nim pak ještě připočteme řádové sestry starající se o chod několika sociálních zařízení, kterých mohlo být také kolem 60. Osobně bych do tohoto sčítání zařadil ještě obyvatele „Domoviny“, kteří služeb „Liebiegova města“ taktéž využívali a svým způsobem sem také patřili. Odhadneme-li jejich počet na základě stejných kritérií, tak se dostaneme k číslu 175 v izolovaných domech či dvojdomcích a k tomu odhadem tak 30 v domě, jenž jsme označili jako „dům služeb“. Celkově se tedy dostáváme k počtu cca 4600 obyvatel. Vezmeme-li v potaz, že tehdejší celé město Liberec mělo, podotýkám včetně „Liebiegova města, 35500 obyvatel,²²² bez něho tedy necelých 31000, pak Liebiegovo sídliště tvořilo prakticky šestinu celého města, což je dalším důvodem, proč ho označujeme jako město. Nejen tedy pro svou soběstačnost, ale i pro svou velikost a s tím spojený význam. Zde se nabízí i srovnání se sídlištěm v oblasti dnešního Jeřábu, které bylo vedle „Liebiegova města“ jediným větším sídlištěm o jehož výstavbu se v oblasti „velkého Liberce“ postarala soukromá společnost a kde mohlo bydlet něco kolem tisícovky lidí. Dalším zajímavým faktorem je, že se Liebiegům podařilo pokrýt potřeby svých zaměstnanců, nejen co se týká jejich ubytování, ale částečně i v oblasti sociální (některé školy, kostel atd.).

Na „Liebiegově městě“ jako na celku je potřeba ocenit především jeho secesní ráz, uvolněnost zástavby, vhodnost začlenění a ohleduplnost ke krajině. Areál je cenný i vzhledem k jeho jednotnému řešení. Charakterem zástavby sídliště nejvíce připomíná anglická zahradní města, ale díky těsné blízkosti obchodního centra je „Liebiegovo městečko“ ušetřeno jeho typických nedostatků. Za pozornost také stojí provedení komunikací. Středem sídliště

²²⁰ Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 296.

²²¹ Nedovedu si totiž představit, že by jich snad v té době mělo být méně a i když dobové statistiky hovoří o čísle zhruba něco kolem 4,5 obyvatele na jeden byt, tak já bych toto uváděné číslo viděl jako velmi nepravděpodobné. Tuto statistiku stačí konfrontovat s počtem dětí, které měl např. Theodor Liebieg st., jenž měl 5 dětí a jak je obecně známo, tak chudší rodiny mívali většinou ještě více dětí než rodiny bohaté.

²²² Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, s. 68 tab.

prochází jako hlavní páteř ulice „Klicperova“, spojující továrnu s náměstím „Pod branou“ a hřebenovou komunikací Broumovskou. Zde si všimněme a uvědomme, že hlavní komunikace celého sídliště byla orientována na továrnu a nikoliv na město. Tahle priorita je velmi důležitá při uvažování o účelu a vazbě celého Liebiegova města na továrnu, pro jejíž účely bylo zbudováno. Podobně jako ostatní ulice i „Klicperova“ sleduje velmi citlivě konfiguraci terénu. Z ní odbočují do stran spojovací ulice a uličky vedoucí k domům po stranách této páteřní ulice.

Celé sídliště, obzvláště Náměstí Pod branou, původně nazývané po Theodoru Liebiegovi (Theodorplatz), které je bezesporu centrálním bodem sídliště, je zajímavé nejen pro svou kompaktnost tohoto městského prostoru, ale i pro celkové uspořádání budov projektovaných i stavěných jako jeden stavební celek. „Liebiegovo město“ je nejvýraznější ukázkou bytové výstavby v období pozdní secese v Liberci.²²³

²²³ Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří II., Liberec 1993, s. 29.

6. TYPOLOGIE OBJEKTŮ „LIEBIEGOVA MĚSTA“

Na základě podrobného rozboru objektů se pokusím o zachycení určitých typů výstavby. Oproti základnímu rozčlenění objektů, které ve své práci použil Jiří Technik²²⁴, používám trochu pozměněnou kategorizaci. Drobná odlišnost Technikova a mého rozdělení spočívá v tom, že k souhrnnému označení první skupiny „obytné domy“ jsem dodal přídomek „rodinné“. Považuji to totiž za výstižnější, neboť objekty, jenž budeme do této skupiny řadit byly určeny opravdu hlavně rodinám a ne pouze jednotlivcům. Můžeme říci, že bylo v podstatě jedno – zakázané to nebylo, jestli zde bude bydlet sama žena či muž, nebo společně žena a muž ale bez dětí.²²⁵ Hlavním cílem této výstavby ale bylo, jak už bylo řečeno, poskytnout střechu nad hlavou hlavně rodinám, rozuměj rodinám s dětmi. Opakem toho byl např. „Domov pro mladé dívky“ č. p. 498/IV, který byl určen pouze dívkám, rozhodně ne rodinám a už v žádném případě ne mužům. Zde už existovala pravidla a striktní selekce toho, kdo tento dům obývat může a kdo ne. Z toho důvodu jsem oproti Jiřímu Technikovi druhou skupinu rozdělil na objekty jednoúčelové obytné, což je právě případ „Domova pro mladé dívky“ č. p. 498/IV, který už z důvodů výše uvedených, nemůže náležet do první skupiny rodinných obytných domů a jednoúčelové objekty sloužící jinému účelu než k obývání (Dívčí škola pod náměstím „Pod branou, Kostel sv. Vincence, Obecná škola...).

Rozdíl tedy spatřuji v kombinaci toho, komu byla výstavba určitých objektů určena a jak byly jednotlivé objekty architektonicky zpracované. Tato kapitola se bude od Technikova zpracování lišit, hlavně ale v tom, že se jednotlivým vybraným objektům, které jsou charakteristické pro určitou skupinu rozčlenění objektů, budu zabývat více podrobně a to na základě konkrétní plánové dokumentace. Shrňme-li tedy toto dělení dle účelu stavby a architektonického zpracování, můžeme objekty vyskytující se v „Liebiegově městě“ rozdělit na 1) rodinné obytné domy: a) domy izolované, dvojdomy a trojdomy; b) domy patrové; 2) jednoúčelové objekty: a) obytné; b) sloužící jinému účelu než k obývání.

²²⁴ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 16, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci: 1. obytné domy a, rodinné domy izolované b, rodinné domy dvoj- a trojdomy c, obytné domy patrové 2. jednoúčelové objekty.

²²⁵ Soužití muže a ženy v té době tzv. „na hromádce“, aniž by nebyli manželé a neočekávali potomstvo, je čistě hypotetická kalkulace, protože v té době to rozhodně nebylo zvykem.

6.1 – Rodinné obytné domy

Rodinné obytné domy byly tím hlavním cílem výstavby Liebiegova sídliště, protože Liebiegové potřebovali poskytnout svým zaměstnancům možnost bydlení. Proto také tvoří absolutní většinu v tomto projektu Liebiegovy firmy. Vedle patrových domů s malometrážními byty jako byl např. „Dělnický dům“ se zde setkáváme i s rodinnými domy o více či méně sdruženém počtu domů pro lépe situované zaměstnance Liebiegovy firmy. V těchto domech byly byty větší a i kultura bydlení o poznání vyšší. Mimo toho jsou tu také patrové domy se službami (např. s pekařstvím, obchody, hostincem atd.) umístěvanými v přízemí těchto obytných domů. Tyto domy se nachází hlavně na centrálním náměstí „Pod branou“.

6.1.1 – Domy izolované, dvojdomy a trojdomy – č. p. 427/IV a 446/IV.

Při srovnání půdorysů rodinných domů zjistíme, že se vlastně jedná o dva různé modely. Na první pohled je totiž zřejmý rozdíl v dispozicích obou variant domů. První typ rodinných domů s malometrážními, standardizovanými byty byl budován pro dělníky (Arbeiterwohnhäuser).²²⁶ Ten druhý s byty většími, atypickými, stavěnými na zakázku, byl určen také pro zaměstnance Liebiegovy továrny, ale již významnějšího postavení v Liebiegově podniku (Beamtenhäuser).²²⁷

Tyto domy s většími byty byly koncipovány výhradně jako rodinné domy jedno- nebo dvougenerační a byly umístěvány do zahrad mezi ostatní původní výstavbu, která ovšem nebyla součástí „Liebiegova města“ a o jejíž výstavbu se nezasloužil nikdo z rodiny Liebiegů. Některé z nich vznikaly přestavbou původních, již zmiňovaných domků postavených před rokem 1900. Půdorysně odpovídají době svého vzniku. Byty jsou rozděleny do dvou horizontálních úrovní na noční a denní provoz. V přízemí se většinou nachází obývací pokoj s pracovním, hala se schodištěm do patra, kuchyň, spíž, komora a záchod. V podkroví pak ložnice, pokoj pro služebnou, koupelna, záchod a podkrovní komory. Domy bývají

²²⁶ Např. Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 427/IV., úvodní list plánové dokumentace.

²²⁷ Např. Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 446/IV., kompletní plánové dokumentace.

podsklepené a našli bychom zde prádelnu či sklep. Půdorysná zastavěná plocha těchto domů je zhruba 10-krát 10m a obytné pokoje mývají plochu kolem 20m².²²⁸

U domů s malometrážními byty určenými pro dělníky bylo používáno jakéhosi typu, který se neustále opakoval, a to jak v izolovaných rodinných domech, tak i dvoj- a trojdomech dokonce až po obytné patrové domy. Půdorysná dispozice vychází z centrální vstupní chodby se schodištěm, ze kterého byl možný přístup do patra či podkroví. Z chodby se pak vstupovalo do jednotlivých bytů, a to buď přímo nebo ze zádveří se záchodem. Bytová jednotka sestávala standardně z obytné kuchyně, nebo z kuchyně a pokoje, popř. z kuchyně a dvou pokojů. Základní půdorysná plocha objektů byla taktéž zhruba 10x10m ale vždy se dvěma bytovými jednotkami na jednom patře. Pokoje bývají menší a to kolem 15 - 20m², kuchyně 15m². U malometrážních bytů pro dělníky zcela scházela koupelna. Komory byly navrhovány jen výjimečně, aby bylo dosaženo maxima možné obytné plochy. Díky nerovnému terénu byla většina domů částečně podsklepena. V suterénu je umístěna místnost prádelny a sklepů. Při větší svažitosti terénu byla část sklepa, vystupujícího nad terén, využita pro bydlení a podzemní část byla opět využívána jako sklep či prádelna.

Pro srovnání jsem vybral záměrně domy č. p. 427/IV. a 446/IV. a to hned z několika důvodů. Oba domy byly totiž postaveny zhruba ve stejnou dobu, tudíž ve stejné fázi výstavby „Liebiegova města“, jejich projektanty však byly různé osobnosti, pocházející z jiných oblastí. Autorem domu č. p. 427/IV byl norimberský architekt Jakob Schmeissner a autorem domu č. p. 446/IV. se stal liberecký architekt Oskar Rössler. Dům č. p. 427/IV. se nacházel v podstatě na rovině, oproti tomu dům č. p. 446/IV. naopak v kopci. Oběma těmito domům zastupujícím své kategorie jsou věnovány samostatné části věnující se druhé fázi výstavby „Liebiegova města“ (5.3.1 – dům č. p. 427/IV a 5.3.2 – dům č. p. 446/IV.).

6.1.2 – Domy patrové - „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici a „Dům s branou“

Mezi tyto domy bychom mohli zařadit např. „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici, který je velmi charakteristickou ukázkou tohoto typu objektů. Jmenuji ho i proto, že byl vlastně prvním objektem celého dělnického sídliště, čímž se od ostatních objektů této skupiny

²²⁸ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 16, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

poměrně liší. Tento dům je pak velmi podrobně popsán jak v části věnující se první fázi výstavby celého sídliště (5.1 „Dělnický dům“ ve Svatoplukově ulici), tak i v části věnující se již druhé fázi výstavby sídliště „Liebiegova města“ (5.3.7 Rekonstrukce „Dělnického domu“ v roce 1910). Dalšími typickými objekty jsou patrové obytné domy umístěné po obvodu náměstí „Pod branou“. Ty zmiňuji z důvodu transparentního srovnání s původním „Dělnickým domem“, protože ačkoliv jsou všechny objekty součástí sídliště, tak je rozdíl mezi datem jejich výstavby víc než století.

Patrové domy kolem náměstí „Pod branou“ mají půdorysnou dispozici, v patře podobnou jako malometrážní byty po celém sídlišti. Byty byly přístupné od centrálního schodiště a to po jeho obou stranách. Tyto byty byly bez koupelen, se záchodem umístěným buď na společné chodbě nebo vedle schodiště s přístupem ze zádveří. V přízemí byly umístěny provozní místnosti, jako byly pekárna, hostinec, obchod se skladovými a prodejními místnostmi. Nad hostincem bylo v patře 5 hostinských pokojů bez příslušenství s bočním samostatným schodištěm. Záchod bychom našli na chodbě společný, jak pro muže, tak ženy. Koupelna tu pak nebyla vůbec.²²⁹ Původní dispoziční rozvržení, jež bylo použito při návrhu malometrážních bytů, jasně ukazuje snahu o co největší využití prostoru i na úkor vybavenosti, která zde byla minimální.

V současné době je v mnoha případech původní dispoziční rozvržení narušeno všemožnými přestavbami. V mnoha případech došlo ke spojení jednotlivých bytů do jednoho bytu většího, čímž vznikl prostor k vybudování sociálních zařízení dle dnešních hygienických standardů. Byly nově zbudovány koupelny a splachovací záchody byly včleněny do přímo do bytů.

6.2 – Jednoučelové objekty

Výstavba obytných domů, což bylo také hlavním cílem výstavby celého sídliště, dosáhla takových rozměrů, že zde bez obav můžeme mluvit o samostatném „Liebiegově městě“, prakticky takřka o celé soběstačné městské čtvrti. Z důvodů jmenovaných v části věnující se „zahradním městům“ (mělo sem být přesunuto maximum veškerého občanské

²²⁹ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 437/IV., 438/IV., 439/IV., 440/IV., 441/IV., 442/IV.

vybavení a to jak administrativního, obchodního a jiného rázu a mělo se ve většině ohledů stát soběstačným) bylo nutné, i když to nebylo prioritním záměrem investorů, pro takové sídliště vybudovat i objekty s jasnou konkrétní speciální užitnou funkcí. Tyto objekty byly budovány jako nezbytný doplněk k budovám obytným a dotvářely tak sociální vybavenost celého sídliště.

Tomu, mohlo by se zdát, se trochu vymyká objekt „Domova pro mladé dívky“, který do této skupiny také počítám. Ono zdání je způsobeno tím, že tento dům byl také obytný. To, co však tuto stavbu odlišuje od ostatních obytných budov, je její specifický (jedinečný) účel. Jak už bylo řečeno, tento dům byl určen pouze dívkám, rozhodně ne rodinám a už v žádném případě ne mužům. Rozhodující je tedy jeho účel, který ho jednoznačně diskvalifikuje ze skupiny „rodinné“. Uznávám, že tato má specifikace může být nazírána z mnoha různých úhlů a ne všichni s ní musí souhlasit. Já ale např. budovu nějaké ubytovny v nějakém městě, která zde dle mého soudu plní podobnou funkci jako „Domov pro mladé dívky“ v zaměstnaneckém sídlišti, klasifikuji také jako jednoúčelovou. Proto také tento dům řadím do skupiny jednoúčelových staveb. Klasifikace je to problematická a to také kvůli tomu, že mezi jednoúčelovými stavbami musíme tomuto objektu vyhradit zvláštní samostatnou podskupinu, protože se od ostatních jednoúčelových objektů zase liší právě oním faktem, že je obyvatelný. I když se může zdát, že je toto členění moc komplikované, je ale rozhodně přesné a zohledňuje veškerá kritéria.

6.2.1 – Objekty obytné - „Domov pro mladé dívky“

Tento objekt je velmi podrobně popsán v části věnující se třetí a poslední fázi výstavby celého sídliště „Liebiegova města“ (5.5.1 „Domov pro mladé dívky“). Již z důvodů v této části zmiňovaných je tento objekt svým způsobem ojedinělý a jeho zařazení do určité skupiny typologie objektů výstavby firmy Liebieg und Comp. je poněkud komplikované a v mnohém i možná diskutabilní. Typologie je ale věc tak trochu subjektivního rázu, proto je mu zde vymezena tato speciální podskupina.

6.2.2 – Sloužící jinému účelu než k obývání - Dívčí škola pod náměstím „Pod branou

Chronologicky shrnuto, není jich mnoho, proto je možné je vyjmenovat. Jedná se o následující objekty: Škola sv. Josefa (1865), kostel sv. Vincence z Pauly (1887),

„Vincentinum“ (1893), Obecná škola (1898), „Dívčí škola firmy Johann Liebieg und Comp.“ (1913), Dětské jesle (1906), Hasičská zbrojnice (1929) a Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“ (1914). Těmto objektům jsme se věnovali velmi podrobně v předchozích kapitolách, proto postačí pouze konstatovat to, co již vyslovil Jiří Technik. Dovolím si zopakovat jeho tezi, že: „Dispozičně byly tyto objekty dobově dokonale zvládnuty a měly veškeré příslušné technické vybavení.“²³⁰ Soubor těchto objektů je skupinou poměrně velkou a tak jsem se z ní pokusil vybrat pouze jeden objekt, jakožto zástupce této skupiny, a to Dívčí školu pod náměstím „Pod branou“. Tento výběr je čistě náhodný, protože se nedá jednoznačně určit, který to objekt by snad měl být pro tuto skupinu tím nejtransparentnějším. Všechny dokonale splňují definici svého zařazení. Mimo jiné i budova Dívčí školy pod náměstím „Pod branou“ byla vcelku obšírně popsána již v jedné z předešlých kapitol a to v části věnující se druhé, vlastně nejvýznamnější, fázi výstavby „Liebiegova města“ (5.3.6 - Dívčí škola pod náměstím „Pod branou“).

²³⁰ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, s. 18, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

7. ARCHITEKTI A STAVITELÉ

O architektech a stavitelích, kteří se v průběhu celé historie spolupodíleli na budování výstavby sídliště „Liebiegova města“, toho zatím bohužel mnoho nevíme. Několik údajů sice dohledat možné je, ale není jich mnoho. O některých osobnostech tehdejšího okruhu lidí pohybujících se na Liberecku ve stavebním podnikání najdeme pouze velmi kusé informace. Možná je to zapříčiněno tím, že to byli lidé technického myšlení a psaní deníků jim nebylo nikterak vlastní, možná tím, že jich byla většina německy mluvících a údaje o nich se po 2. světové válce nedochovaly či byly převezeny jinam atd. Důvody mohou být různé, ale realita je na informace bohužel skoupá.²³¹

Anton Holub – stavitel (Baumeister), architekt a umělecký malíř (Maler). Narodil se 2. března 1810 v Domažlicích (tehdy „Taus“) jako syn tamnějšiho učitele Norberta Holuba. V Domažlicích navštěvoval nejdříve obecnou školu a v roce 1829 odešel do Prahy, aby se zde zapsal ke studiu na zdejší technice. Své vzdělání ukončil ve Vídni, kde pokračoval ve studiích na „Wiener Akademie der bildenden Künste“ (volným překladem „Vídeňská akademie výtvarného umění“). Na této škole se věnoval oboru zeměměřičství. Po studiu ve Vídni se vrátil do svého rodného města, protože tu získal místo zeměměřiče. Roku 1835 však přesídlil do Liberce, kde se stal postupně velmi zdatným architektem a stavitelem a díky své mnohostranné umělecké činnosti i význačným měšťanem města Liberec.²³² Byl zde také jmenován profesorem technického kreslení a stavitelství na místní reálce. Mezi jeho díla patří např. v „Liebiegově městě“ výstavba původního nejspíše celého „Dělnického domu“. V roce 1860 se úspěšně spojil se svým budoucím zetěm architektem Gustavem Sachersem, který se právě vracel ze studií v Mnichově a záhy mu svůj, do té doby samostatný podnik, předal. Poté se začal úspěšně věnovat svým zálibám a to uměleckému malování a hudbě.²³³

²³¹ Tímto bych chtěl poděkovat Janu Mohrovi, kurátoru sbírkových fondů oddělení užitého umění a výtvarné fotografie v Severočeském muzeu v Liberci, který mi byl svou radou při mém výzkumu této kapitoly nápomocen.

²³² Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 240.

²³³ Tamtéž, s. 240.

Byl znám nejen jako výtečný malíř, ale i jako skvělý pořadatel tzv. „Matinee“, což byla pro úzký okruh přátel v soukromých prostorách konaná umělecká představení. Zde je nutno zmínit, že jeho dcera Amálie byla taktéž umělkyní, která v Praze absolvovala profesionální školu hry na klavír a na „Matinee“ často hrávala. Tato pravidelná představení díky stále častější účasti i jiných pozvaných umělců potom nabývala na významu kulturního života Liberce. Dům č. p. 7 na dnešním Sokolovském náměstí (dříve Neustädter Platz), kde rodina Holubů žila, se tak postupně proměnil na malou uměleckou síň. Anton Holub byl také členem „Prager Verein patriotischer Kunstfreunde“ (Pražský spolek vlasteneckých přátel umění). Jako jeho zástupce pořádal v Liberci mnohá představení dávající šanci mladým talentům, ale i jemu samotnému poskytovaly tyto produkce příležitost být neustále v kontaktu s uměleckým okolím.²³⁴

Gustav Sachers – stavitel (Baumeister) a architekt se narodil roku 1831 v Liberci. Jak už bylo řečeno, po návratu ze studií z Mnichova, si vzal dceru architekta, stavitele a uměleckého malíře Antona Holuba a stal se jeho zetěm. Krátce na to převzal i jeho podnik. V samotném „Liebiegově městě“ byl autorem nerealizovaného projektu výstavby vily Johanna Liebiega na místě pozdější školy a azylu sv. Josefa na „Janském kameni“, což dokazuje skutečnost, že s Liebiegy spolupracoval. Zajímavostí je, že Franz Gärtner (spolumajitel stavební firmy Gustavova bratra Heinricha) byl na zdejší reálce žákem Gustava Sacherse.²³⁵ To ukazuje na fakt, že Gustav Sachers vyučoval na této škole, kde byl profesorem jeho tchán Anton Holub, ale i na skutečnost, že obec zdejších architektů a stavitelů byla velmi provázaná a to nejen rodinými vztahy. 7. prosince roku 1874 Gustav Sachers v Liberci umírá.

V libereckém stavitelství působil, jak už jsem naznačil, ještě Gustavův mladší bratr Heinrich Sachers. Ten měl ale vlastní firmu, kterou spojil s firmou již zmíněného Franze Gärtnera, čímž vznikla firma „Sachers und Gärtner“, která se spolupodílela na výstavbě liberecké radnice, městského divadla, firma vytvořila projekt k dnes již zbořenému evangelickému kostelu na náměstí Českých bratří, projekt k rohové novorenesanční budově na dnešním Sokolovském náměstí, kde je dnes v přízemí všem obyvatelům města Liberce

²³⁴ Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902, s. 241.

²³⁵ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 286-7.

dobře známá hospoda „U žabáka“, (tehdy to byl dům mistrů soukeníků, „Genossenschaftshaus der Tuchmacher“), postavila objekt dnešní Československé obchodní banky (tehdy Rakouský úvěrový ústav pro obchod a průmysl, „Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe“), stavěla i budovu dnešního krajského soudu (tehdy taktéž krajský soud, „Kreisgerichtsgebäude“) a několik dnes již neexistujících domů jako např. bývalé kino „Sofia“ atd.²³⁶

Ferdinand Scholze – stavitel (Baumeister), který se narodil 6. června 1854 v Liberci. Pocházel z rodiny, která měla dlouhou stavitelskou tradici. Již jeho děd byl zednickým mistrem. V roce 1885 si Ferdinand Scholze postavil v dnešní ulici „U Besedy“ (tehdy Wehrgasse 8)²³⁷ vilu, ve které sídlila nejen jeho firma, ale bydlel zde i on sám se svou rodinou. Tento stavitel byl ve druhé polovině 19. století pro Liebiegy pravděpodobně významným partnerem. O tom svědčí i jeho aktivita v období mezi 1. a 2. fází výstavby „Liebiegova města“, kdy zde byl prakticky jediným činným stavitelem. Ferdinand Scholze zemřel 10. února roku 1922.²³⁸

Mezi jeho díla patří např. výstavba i přestavba tiskárny bratří Stiepelů (v dnešní ulici 8. Března, tehdy Herrengasse), trojboký dům „Anenský dvůr“ (tehdy Annahof) hned vedle dnešní Fügnerovy ulice (v budově nyní sídlí mimo jiné Česká pojišťovna). Dům č. p. 383/I. na dnešním Nerudově náměstí²³⁹, vesnické domy v Lidových sadech (tehdy Waldviertel) a několik domů na dnešním Keilově vrchu.²⁴⁰ V „Liebiegově městě“ je to především „dětský azyl a škola sv. Josefa“, kostel sv. Vincence na „Jánském kameni“ „ubytovna řádových sester sv. Vincence z Pauly“ a „Vincentinum“, které projektoval další liberecký stavitel Adolf Bürger.

²³⁶ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 131, 146, 166, 183, 223, 259, 262, 296, 585.

²³⁷ Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 6.

²³⁸ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 286-7.

²³⁹ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 215, 219, 256-258, 279, 291, 293, 301, 314, 592.

²⁴⁰ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 286-7.

Richard Jordan – architekt narozený 6. března 1847 ve Vídni. Vystudoval architekturu na vídeňské akademii mj. u prof. Friedricha von Schmidta.²⁴¹, u kterého po studiích pracoval jako stavbyvedoucí na stavbě „Brigittenauer Pfarrkirche“, kterou prof. Schmidt projektoval. Po svém profesním osamostatnění pracoval většinou jako stavební mistr na realizaci nebo rekonstrukcích mnoha kostelů.²⁴² Zde si tedy Liebiegové vybrali opravdu jednoho z nejpovolanějších odborníků, který se rámci monarchie nabízel, což vypovídá mimo jiné o jejich evropském rozhledu a kontaktech. Mezi jeho díla, která v drtivé většině případů i projektoval patří např. klášterní kostel – „Klosterkirche der Töchter der göttlichen Liebe“ v „Jacquingasse“ ve Vídni atd., restaurace starších staveb jako např. kostel v Lichtenwörthu aj. Je také autorem vybavení sakristie v oddělení pro větší dřevěné předměty na výstavě církevního umění ve Vídni v roce 1912.²⁴³ V „Liebiegově městě“ pak svůj architektonický pomník zanechal v podobě kostela sv. Vincence na „Jánském kameni“, na kterém spolupracoval s dalším renomovaným vídeňským architektem Josefem Schmalzhoferem.

Josef Schmalzhofer – architekt a dvorní stavitel (Hofbaumesiter). Narodil se 22. ledna 1835 v Altheimu (Horní Rakousy). Pocházel ze skromných poměrů. Byl synem krejčovského mistra, ale vyučil se nejprve zedníkem a později složil zkoušky na zednického mistra. Byl jedním z posledních, kteří museli své vzdělání podložit i praxí. Začátkem 50. let 19. století přišel do Vídně, kde byl roku 1868 zapsán jako zednický mistr, což ho zmocňovalo k tomu, aby vedl malé stavby. Roku 1875 je zapsán již jako stavitel a to ho opravňovalo již k výstavbě tzv. monumentálních staveb, čímž byly myšleny hlavně kostely. Postupem času získal velmi dobré kontakty v katolické církvi, která si v monarchii stále udržovala vedoucí postavení. To mu dávalo příležitost stát se jedním z největších stavitelů církevních objektů 19. století.

Ve spolupráci s dalšími význačnými architekty a staviteli z okruhu kolem již zmiňovaného prof. Schmidta jako např. Richardem Jordanem, staví a plánuje nespočet církevních budov. Vrcholem jeho kariéry se stala roku 1889 přestavba loveckého zámku korunního prince Rudolfa v Mayerlingu, který musel být po sebevraždě následníka trůnu rychle přestavěn na karmelitánský klášter. Za příkladné splnění tohoto úkolu byl

²⁴¹ Autorem mnoha významných vídeňských památek jako např. Vídeňská radnice, Brigittenauer Pfarrkirche atd. ale i třeba původní plánové dokumentace k přestavbě hradu Karlštejn z roku 1887-1889.

²⁴² Vollmer Hans, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart: begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, Band 19, Leipzig 1936, s. 161.

²⁴³ Tamtéž, s. 161.

Schmalzhoferovi udělen roku 1889 řád dvorního stavitele (Hofbaumeister). Nebylo to ovšem jeho poslední vysoké vyznamenání. V následujících letech jich přibývalo a našli bychom mezi nimi např. řád „Ritterkreuz des Kaiser-Franz-Josefs-Ordens“²⁴⁴ aj. Josef Schmalzhofer byl tedy další stavitelskou osobností, kterou dokázala rodina Liebiegů přivést do Liberce, aby zde zanechala svůj architektonický pomník našemu městu. Jak už bylo řečeno, tak v „Liebiegově městě“ projektoval spolu s dalším renomovaným vídeňským architektem Richardem Jordanem kostel sv. Vincence na „Jánském kamení“.

Adolf Bürger – stavitel (Baumeister), jehož firma sídlila v Lerchenfeldgasse 16²⁴⁵ (dnešní „Rumjancevova“ ulice). Narodil se 7. října 1839 v Pertolticích (tehdy Berzdorf) u Frýdlantu v Čechách. 12 let sloužil u ženijního oddílu rakouské armády, se kterou se roku 1866 se účastnil ostřelování Verony. Po návratu z Itálie zamířil rovnou do Liberce, kde se nejdříve živil jako zednický předák. Po čase se stal zednickým mistrem a natrvalo se usadil v Liberci. Roku 1876 složil úspěšně zkoušky a stal se z něj stavební mistr. V roce 1894 byl svolavatelem a ředitelem schůze stavitelů, která se konala v Liberci. 14. května 1901 v Liberci umírá.²⁴⁶

Mezi jeho díla patří např. stavba budovy dnešní Obchodní akademie (původně roku 1887 vystavěna jako tkalcovská škola, ale po jejím přesunutí do dnešní budovy Textilní školy se sem přemístila již Obchodní akademie). V roce 1897 začal pro Theodora Liebiega s výstavbou první fáze jeho již zmiňované vily v dnešní Jablonecké ulici. Projektoval také budovu dnešní sokolovny v Jablonecké ulici (1893), postavil hlavní budovu dnešní střední průmyslové školy strojní a elektrotechnické (tehdy „Staatsgewerebschule“) a kostel v Ruprechticích (tehdy samostatná obec). Je také autorem projektu k budově, které dnes občané Liberce přezdívají „klášter“ (tehdy klášter voršilek, „Ursulinenkloster“, 1896), několika domů v dnešních ulicích Jablonecké, Frýdlantské, Moskevské a zajímavou informací

²⁴⁴ www.architektenlexikon.at.

²⁴⁵ Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 5.

²⁴⁶ Technický obzor, Orgán spolku architektů a inženýrů v království Českém, 30. 11. 1894, s. 283.

je i to, že se jeho firma postarala o zbourání staré radnice města Liberce.²⁴⁷ V „Liebiegově městě“ pak projektoval „Vincentinum“ a dům č. p. 120/IV v dnešní Hašlerově ulici.²⁴⁸

Na základě stavební dokumentace se mi sice nepodařilo prokázat, že firma rodiny Mikschů byla na výstavbě „Liebiegova města“ přímo účastna, ale i přesto se jí budeme zabývat, protože dobová literatura hovoří o tom, že tomu tak bylo. Konkrétně říká, že firma „Gust. und Ferd. Miksch“ postavila „eine Arbeiterhäuseranlage der Firma Johann Liebieg und Comp.“,²⁴⁹ volným překladem jeden objekt v Liebiegově zaměstnaneckém sídlišti. Gustav Miksch – stavitel (Baumeister), jenž se narodil 30. dubna 1865 v Liberci. Pocházel taktéž z rodiny, která měla silnou stavitelskou tradici a patřila mezi tradiční liberecké stavitelské rody. Již Gustavův otec, mimochodem také Gustav, byl stavitelem. Jeho strýc Johann byl libereckým městským stavitelem a jeho syn Hans, Gustavův bratranec se stal architektem, který projektoval např. kolonádu v Mariánských lázních. V letech 1883-1888 studoval Gustav stavitelství na vídeňské technice mj. u prof. Karla Königa. Gustav Miksch zemřel ve svém rodném městě 14. října 1920. Stavitelství se věnoval i Gustavův mladší bratr Ferdinand Miksch. Ten se narodil taktéž v Liberci 26. října 1867 ale zemřel již 31. července 1905. Ferdinand navštěvoval místní „reálku“ a po jejím úspěšném absolvování nastoupil do firmy jejich otce, kterou po otcově smrti vedl jeho bratr Gustav. Po Ferdinandově vstupu do rodinného podniku se firma přejmenovala na „Gust. und Ferd. Miksch“.²⁵⁰

Ze stavební činnosti této firmy můžeme jmenovat např. stavbu Živnostenské a obchodní komory (Handelskammergebäude) na dnešní Masarykově třídě (tehdy třídě císaře Josefa I.), dnešní Severočeské muzeum (tehdy průmyslové muzeum, „Gewerbemuseum“), v dnešní Zeyerově ulici budovu internátu (tehdy městský zaopatřovací ústav-starobinec, „Städtische Versorgungshaus“), dnešní kojenecké oddělení liberecké nemocnice (tehdy internát, „Studenten und Gesellenheim“), přestavbu hlavního vlakového nádraží a to včetně

²⁴⁷ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 28, 75, 163, 178, 183, 207, 212, 231-233, 259, 291, 554.

²⁴⁸ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 285.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 287.

²⁵⁰ Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV., Reichenberg 1938, s. 286-7.

staveb tunelů, budovu dnešní školy Na bojišti (tehdy také škola v dnešní liberecké čtvrti Na Jeřábu, „Kranichschule“)²⁵¹ aj.

Ernst Schäfer – stavitel (Baumeister) a architekt. Jeho firma sídlila v Giselagasse 3 (dnešní „Revoluční ulice“), jmenovala se „Ernst Schäfer und Comp.“²⁵² a u městského zastupitelstva měla velmi dobré jméno.²⁵³ Jestliže jsme Jacoba Schmeissnera a Richarda Wojatschka označili jako autory dnešní podoby „Liebiegova města“, tak musíme zmínit, že u zrodu výstavby zaměstnaneckého sídliště byl vlastně Ernst Schäfer. To on zde ještě před příchodem této dvojice projektoval a vystavěl několik objektů. Jeho domy pak do celkové koncepce pozdější Schmeissnerovy a Wojatschkovy zástavby zapadaly natolik, že je tato dvojice později nebyla nucena ani v sebemenších detailech upravovat. Firma Ernsta Schäfera byla činná i mimo město Liberec, což nám dokazuje např. její účast (1901) ve výběrovém řízení na stavbu gymnasia v Žatci. V této veřejné soutěži firma zvítězila a stavba jí byla zadána.²⁵⁴

V Liberci se pak stal autorem jak projektu, tak i výstavby „Tugemannovy výšiny“ („Tugemanshöhe“, 1898) nad botanickou zahradou, v liberecké čtvrti Harcov pak projektoval i stavěl vilu „Rollberghof“. Jeho dalším dílem je na pomezí dnešních Vratislavic a Nové Rudy zaopatřovací ústav pro staré bývalé zaměstnance továrny na koberce podnikatele Ginzkeye (1904).²⁵⁵ Další budovou v této oblasti, kterou Ernst Schäfer projektoval, byl tehdejší okresní chudobinec (dnes domov důchodců). Dalšími domy, které byly nejdříve exponáty výstavy českých Němců a později zůstaly na svém místě, byly Ernstem Schäferem projektované vily č. p. 127 a 129/V v oblasti dnešní Husovy ulice. (1905). Ernst Schäfer je i autorem projektu k nárožnímu domu v dnešní ulici 5. května č. p. 176/I., ústavu pro zvelebování živností (dnešní budovy „B“ Technické univerzity Liberec), budově vesecké základní školy (tehdy měšťanské) a jeho snad největšího projektu sídliště Na Jeřábu. Co byl ale dle mého názoru jeho ne sice největší, ale rozhodně nejzajímavější architektonický počín, byla výstavba bývalého horského

²⁵¹ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 212, 213, 228, 233, 239, 259, 330.

²⁵² Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, s. 6.

²⁵³ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 279.

²⁵⁴ Technický obzor, Orgán spolku architektů a inženýrů v království Českém, 20. 11. 1901, s. 294.

²⁵⁵ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 215, 219, 256-258.

hotelu Ještěd (1907), který ovšem v roce 1963 lehl popelem a v roce 1973 byl nahrazen nynější dominantou města.²⁵⁶ V samotném „Liebiegově městě“ se ujal projektu především Dětských jeslí v Klicperově ulici a několika domů v Gollově ulici.

Camillo Sitte – Jak už bylo řečeno v kapitole věnující se 2. fázi výstavby „Liebiegova města“, tak celý tento komplex zaměstnaneckého sídliště byl postaven v podstatě na základě Sitteho studie, která byla určena pro územní plánování celého města Liberec. Další rozvoj města Liberec se sice této studii neodržel, ale v rámci „Liebiegova města“ došla jeho idea téměř beze zbytku naplnění. Proto považuji za nutné říci něco i o tomto v první řadě urbanistovi, který sice nebyl na výstavbě „Liebiegova města“ účasten přímo, ale jeho vliv je zde velmi patrný. S jeho představami jsme se tedy seznámili již ve výše jmenované kapitole a nyní si povězme i něco o něm samotném.

Camillo Sitte byl architektem, projektoval městské plány (Stadtplaner), také odborným publicistou (Fachpublizist) a učitelem. 17. dubna 1843 se narodil ve Vídni jako jediný syn stavitele Franze Sitteho, jenž do Vídně přišel ze severních Čech.²⁵⁷ Pocházel tedy ze stavitelské rodiny. Jeho otec se věnoval církevním stavbám a podílel se např. na stavbě kostela „Altlerchenfelderkirche“ ve Vídni. Na vídeňské vysoké škole technické („Wiener Technischen Hochschule“) vystudoval Camillo architekturu. Přitom ale studoval ještě na vídeňské univerzitě („Universität Wien“) anatomii, archeologii a dějiny umění. Po studiích pracoval ve stavební kanceláři svého otce.²⁵⁸

V 70. letech 19. století odešel do Salzburgu, kde pracoval jako ředitel nově založené průmyslové školy. Zde mu ale bohužel nezbýval čas věnovat se projektantské profesi. V roce 1883 byl však povolán zpět do Vídně, kde nastoupil nejdříve jako učitel a později se stal i ředitelem zdejší státní průmyslové školy v „Schellinggasse“. Tuto funkci pak vykonával až do konce svého života. Za působení na této vídeňské škole se znovu vrátil k plánování a stal se autorem několika vídeňských činžovních domů a několika církevních staveb. Mimo jiné byl také členem centrální komise na ochranu památek. Byl člověkem mnoha profesí a tak nás nemůže udivit i množství jeho publikací věnujících se archeologii, malířství, anatomii a

²⁵⁶ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 279, 291, 293, 301, 314, 592.

²⁵⁷ Odkud přesně nemáme zprávy.

²⁵⁸ <http://www.architektenlexikon.at>.

zvláště hudby. Byl členem vídeňského spolku Richarda Wagnera („Wiener Richard Wagner-Kreises“) a sám byl velmi zdatným hráčem na čelo.²⁵⁹

Jeho hlavní profesí bylo ovšem plánování městských plánů, a proto bychom ho mohli označit za jednoho z prvních urbanistů. V tomto oboru patřil mezi špičku nejen v rámci monarchie, ale i celé Evropy, čehož důkazem je to, že zasedal v mnoha projektantských urbanistických komisích po celé Evropě. K tomuto tématu také publikoval velké množství materiálů, z kterých je snad nejvýznačnější kniha z konce 80. let 19. století „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen“ (volným překladem „O výstavbě měst podle jeho uměleckých zásad“). Společně s Theodorem Goeckem také vydával odborný časopis „Städtebau“ („Stavba měst“). Po Camillu Sittem je ve Vídni pojmenována jedna škola a jedna ulice,²⁶⁰ což bezesporu dokazuje jeho význam pro toto tehdy i dnes hlavní město.

Význam Camilla Sitteho pro architekturu spočívá především v jeho teoretických studiích, ve kterých se věnuje plánování a zásadám výstavby moderních měst. Nesmíme ale zapomenout i na jeho učitelskou profesi, kdy působil na celou jednu generaci budoucích architektů. Jeho přínos pro architekturu dokládá mimo jiné překlad jeho studií do mnoha jazyků a skutečnost, že v 60. letech 20. století, kdy ve Vídni došlo k dalšímu stavebnímu „boomu“, byly některé z jeho myšlenek znovu použity. Mezi jeho nejvýznačnější realizované stavby patří např. kostel „Mechitaristenkirche“ ve Vídni, kostel v Temešváru aj. U nás pak městské centrum včetně radnice, kostela a okolních domů v tehdejší samostatné obci Přívoz (tehdy „Oderfurt“), která je dnes již městskou čtvrtí Ostravy. Pro další tehdy ještě samostatné obce Moravská Ostrava, Hrušov..., dnes již také v katastru města Ostrava, vypracoval následně realizované územní plány. Pro naše potřeby je nutné zmínit hlavně jeho pro město Liberec zpracovaný ale nerealizovaný územní plán, který byl ovšem z velké části uskutečněn právě v „Liebiegově městě“. Mimo Liberce se stal autorem i několika jiných obdobných nerealizovaných akcí na území dnešní České republiky jako např. plán na rozšíření města Olomouce, či územní plán pro město Dubí v Krušných horách aj.²⁶¹

²⁵⁹ <http://www.architektenlexikon.at>.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Tamtéž.

Jacob Schmeissner – Nejvýraznější architektonickou osobností, která vtiskla „Liebiegovou městu“ jeho současnou charakteristickou tvář je bezesporu architekt Jacob Schmeissner. Ten pocházel z Norimberka a jeho působení v Liberci je spojováno především s rodinou Liebiegů. V literatuře je často označován jako jejich dvorní stavitel, s čímž rozhodně souhlasím. Pro Liebiegy navrhoval na začátku 20. století téměř všechny stavby od obytných až po provozní a průmyslové.²⁶² Zde je nutno zmínit i jeho dlouhodobou spolupráci s libereckým stavitelem Richardem Wojatschkem, se kterým, jak se zdá, jako jediným zde v Liberci spolupracoval. Jeví velmi pravděpodobné, že Jacoba Schmeissnera přivedl do Liberce prof. Josef Schmitz.²⁶³ Ten totiž pocházel rovněž z Norimberka a taktéž spolupracoval s rodinou Liebiegů. Josef Schmitz zde v Liberci v roce 1900 projektoval pro Heinricha Liebiega objekt, který je dnes znám pod označením „Liberecká výšina“ (tehdy nejprve „Hohenhabsburg“ a později se jí podle zadavatele stavby začalo říkat „Heinrichswarte“ „Jindřichova hláska“).

Díky této spolupráci s rodinou Liebiegů zaujal Jacob Schmeissner brzy mimořádné postavení i mezi architekty působícími v rámci města Liberec. Snad nejvýznačnějším architektonickým památkem, jenž v Liberci zanechal a který vytvořil ve spolupráci s někým jiným, než s rodinou Liebiegů, je budova Libereckého krematoria. Tu postavil pro město v letech 1915-1917. Bylo to v době, kdy tehdejší zákony Rakouska-Uherska nedovolovaly pohřeb žehem a až do vzniku samostatného Československého státu se tak i nadále museli zesnulí vozit ke kremaci do sousední Žitavy. Zato po roce 1918 byli do krematoria, tehdy jediného v ČSR, sváženi nebožtíci z celých Čech a Moravy.²⁶⁴

Jakob Schmeissner, se narodil 20. 1. 1874 v Markleutenu. Nejprve vystudoval stavební školu v Norimberku a později i Technickou univerzitu v Mnichově. Pravděpodobně byl žákem Georga Josepha Rittera von Hauberissera,²⁶⁵ který tu zde v této době vyučoval. Proslul stavbami v Markleutenu (např. hřbitovní budova s vojenským pomníkem,

²⁶² Karpáš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 256.

²⁶³ Tamtéž, s. 219 - Mimo jiné stavitel norimberského dómu.

²⁶⁴ Karpáš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 262.

²⁶⁵ <http://www.de.wikipedia.org>, <http://www.hrad-bouzov.cz> - Autor mnoha významných architektonických památek. Např. radnice v Mnichově, tamtéž chrám sv. Pavla, aj. U nás vypracoval projekt na rekonstrukci známého hradu Bouzov a byl jedním z devíti účastníků výběrového řízení na stavbu dnešní Liberecké radnice. Jeho projekt byl ovšem neúspěšný.

„Friedhofgebäude mit Kriegerdenkmal“), Fürthu (kupř. důstojnická kasárna, „Offizierskasino“) a především v Norimberku (mezi jinými poschodový dům v Laufertorgraben 41, „Etagenhaus in Laufertorgraben 41“). Působil mimo jiné i jako stavební rada v Norimberku²⁶⁶

S výstavbou „Liebiegova města“ úzce souvisí i výstavba sociálních bytů v Norimberku, která byla realizována dle Schmeissnerova architektonického návrhu. Konkrétně se jedná o sídliště „Loher Moos“ (Norimberk) z let 1919–1920, které je taktéž jako „Liebiegovo město“ projektem zahradního města a řešilo stejně tak velký nárůst počtu obyvatel ve městech v období industrializace. Dalším podobným projektem je sídliště „Buchenbühl“ (taktéž Norimberk) z let 1919–1922, které je zas obdobou liberecké „Domoviny“. Toto sídliště bylo vystavěno také v rámci podpůrného programu pro vojáky, kteří se vraceli z první světové války a kvůli zraněním nemohli vykonávat svá dřívější povolání. Sídliště „Buchenbühl“ tedy zrovna tak jako „Domovina“ pomáhalo válečným poškozcům zařadit se do běžného mírového života. I zde je Schmeissnerův „architektonický rukopis“ jasně patrný a přímo vybízí ke srovnání s „Liebiegovým městem“ v Liberci.²⁶⁷

Mezi liberecká díla Jacoba Schmeissnera patří např. projekt k dnešní budově „Lidových sadů“ (tehdy také „Lidové sady“, „Volksgarten“, 1901). Pro Heinricha Liebiega²⁶⁸ projektoval „Lesní vilu“ (tehdy „Waldvilla“, 1901) a pro Theodora Liebiega „Liebiegovu vilu“ č. p. 128/V. v dnešní Fučíkově ulici, která byla jedním z exponátů výstavy českých Němců v roce 1906, jenž zůstal i po konání výstavy na svém místě. Dále je pak autorem třetí fáze výstavby (1904) „Liebiegovy vily“ v dnešní Jablonecké ulici²⁶⁹ a „Domoviny“, která přímo sousedila s „Liebiegovým městem“. V „Liebiegově městě“ je pak projektantem převážné většiny objektů a jak už bylo zmíněno, zasloužil se i o výstavbu několika průmyslových objektů v Liebiegových továrnách.

²⁶⁶ Vollmer Hans, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart: begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, Band 30, Leipzig 1936, s. 128-129.

²⁶⁷ <http://www.baukunst-nuernberg.de>.

²⁶⁸ Roku 1904 ji Heinrich Liebieg předal městu na sociální účely.

²⁶⁹ Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 217, 218, 256, 258-260, 289.

Richard Wojatschek – stavitel (Baumeister). Jeho firma sídlila v dnešním Josefinině údolí 7 (tehdy také Josefinino údolí, „Josefinenthal“)²⁷⁰ v domě, jenž patřil firmě „Johann Liebig und Comp.“.²⁷¹ Liebigova firma byla zároveň i jeho zaměstnavatelem. Narodil se 9. června 1880 v dnešním Trutnově (tehdy Trautenau). Do Liberce přišel roku 1907 z Jihlavy (tehdy Iglau), kde měl předtím domovské právo.²⁷² Z toho by se dalo podle jeho věku předpokládat, že zde v Jihlavě také studoval.

Byl osobností, jež byla věrným pomocníkem Jacoba Schmeissnera. Jestliže se někdo o Jacobu Schmeissnerovi vyjadřuje jako o „otci“ Liebigova města, pak bych Richarda Wojatschka neváhal označit „matkou“ tohoto zaměstnaneckého sídliště. Richard Wojatschek byl stavitel, a tak realizoval plány Jacoba Schmeissnera a to už od samého začátku Schmeissnerova působení v Liberci. Mimo to se ale pravděpodobně spolupodílel na některých projektech objektů tohoto zaměstnaneckého sídliště. Stalo se tomu tak v případě domů č. p. 224/IV. a 459/IV. v Klicperově ulici a domu č. p. 506/IV. v ulici Andělčině. V případě „Hasičské zbrojnice“, vzniknuvší na části půdorysu zbořené plynárny z roku 1871 v Klicperově ulici,²⁷³ byl ale dokonce sám autorem projektu a objekt plánoval sám.²⁷⁴ Tito dva spolupracovali na výstavbě 2. i 3. fáze výstavby „Liebigova města“, kde se stal Richard Wojatschek stavitel mnoha, dalo by se říci většiny objektů, čímž se stal nepopiratelným spoluvůrcem dnešní podoby Liebigova zaměstnaneckého sídliště.²⁷⁵

Richard Wojatschek byl stavitel, který s Jacobem Schmeissnerem spolupracoval i mimo projekt „Liebigova města“. Proto si nyní vyjmenujme objekty, v rámci města Liberce, které projektoval Jacob Schmeissner a o jejichž výstavbu se postaral Richard Wojatschek. Prokazatelně to byly dva objekty a to již zmiňovaná „Liebigova vila“ č. p. 128/V. v dnešní

²⁷⁰ Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1921, Reichenberg 1920, s. 408.

²⁷¹ Tamtéž, s. 159.

²⁷² Státní okresní archiv Liberec, Archiv města Liberec IV. (nová evidence obyvatelstva) 1900–1938, 1992, karton č. 491.

²⁷³ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 224/IV., kompletní plánová dokumentace.

²⁷⁴ Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 224/IV., situace z roku 1928.

²⁷⁵ O působení Richarda Wojatschka mimo spolupráci s Jacobem Schmeissnerem se mi nepodařilo najít žádné zmínky a ani „Kniha o Liberci“, jež eviduje veškerou výstavbu na území dnešního města Liberec, nezaznamenává žádnou stavbu mimo „Liebigovo město, na které by byl Richard Wojatschek účasten.

Fučíkově ulici a třetí fáze výstavby (1904) „Liebiegova vily“ v dnešní Jablonecké ulici.²⁷⁶ Co se s Richardem Wojatschkem stalo po roce 1938 přesně nevíme, jisté ale je, že v tomto roce bydlel ještě v Liberci. V roce 1938 už ale na jiném místě v domě, který ovšem patřil stejně jako ten předchozí firmě „Johann Liebieg und Comp.“ a to v dnešní ulici Mlýnské (tehdy Mühlgasse).²⁷⁷

I podle uvedeného výčtu architektů a stavitelů, kteří se podíleli na výstavbě „Liebiegova města“ je patrné, že rodina Liebiegů spolupracovala opravdu s mnoha osobnostmi tohoto oboru. Nebyli to pouze architekti místní liberečtí či z nejbližšího okolí, ale objevují se zde i renomovaní odborníci zvučných jmen z evropských velkoměst. Těmi byli např. Richard Jordan, Josef Schmalzhofer z Vídně, ale i norimberští Jakob Schmeissner a. zmiňovaný prof. Josef Schmitz, který se sice přímo nepodílel na výstavbě „Liebiegova města“, ale s rodinou Liebiegů, hlavně Heinrichem Liebiegem, také spolupracoval. To dosvědčuje, jak důležitým podnikatelským rodem Liebiegové byli a jakého politického postavení nejen v rámci tehdejší monarchie evtl. pozdějšího Československa, ale i v rámci střední Evropy dosáhli. Abychom se ale dobrali úplného seznamu všech architektů a stavitelů, se kterými Liebiegové spolupracovali, museli bychom ke zmiňovaným autorům „Liebiegova města“ přičíst ještě architekty a stavitele, kteří se podíleli na výstavbě jiných objektů mimo „Liebiegovo město“. Byli by to odborníci budující pro rodinu a firmu rodu Liebiegů nejen v oblasti města Liberec, ale i v rámci celé monarchie, např. i v Německu. Jmen by to bylo opravdu mnoho...

²⁷⁶ Karpaš Roman, *Kniha o Liberci*, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, s. 258-260.

²⁷⁷ *Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1939, Reichenberg 1938*, s. 403.

8. ŽIVOT V PÉČI LIEBIGOVY FIRMY (ANEŽ VZTAHY MEZI MAJITELÝ TOVÁRNY A JEHO ZAMĚSTNANCÍ)

Na začátku této kapitoly si musíme naprosto jasně uvědomit, že Liebiegové, alespoň jejich mužská linie, která firmu vedla, byli v první řadě zdatní obchodníci a dobrý obchod byl alfou a omegou jejich počínání. Nebyli to žádní záměrní germanizátoři, ale byli pouze českými Němci, kteří žili v prostředí, jež bylo v naprosté většině také německé a podle toho se také řídil i zdejší život. Nedá se ani říci, že by snad byli nějakými dobrodinci, to také ne, spíše představovali určitou sociální skupinu a k té, ovšem nejen v jejich době, patřila určitá angažovanost kupř. v charitě i jinde. To, že svým zaměstnancům poskytovali takový sociální nadstandard, je také věcí čistě obchodní... Myslím tedy, že v jejich případě je prostě zapotřebí odprostit se jakýchkoliv klišé o bohatých a zlých německých továrnících a zároveň si uvědomit, že obchod a politika nemusí vždy a pro všechny přinášet pouze a jen pozitiva.

Např. skutečnost, že společnost „Johann Liebig und Comp“ dávala svým zaměstnancům příležitost pronajmout si firemní byt, poskytovala rodině Liebigů na jedné straně možnost pohrozit při případných neshodách svým zaměstnancům tím, že budou vypovězeni z firemního bytu. To by pak bylo zaměstnancům pádným důvodem, proč ustoupit od svých požadavků. To je ovšem pouze jeden z úhlů pohledu. Ten druhý, na nějž se rozhodně nesmí zapomínat, protože je neméně důležitý, je pak ten, že jsme si jasně ukázali na to, že bytová situace na Liberecku nebyla až do dvacátých let 20. století jemně řečeno nijak růžová. Z tohoto hlediska musíme konstatovat, že celý projekt výstavby Liebigova zaměstnaneckého sídliště musel být pro jeho obyvatele bezesporu velkou sociální pomocí. Nebýt této aktivity, museli by zaměstnanci Liebigovy továrny i tak někde bydlet, a to byl v Liberci, jak vidno, dlouhou dobu velký problém.

Dalším velmi bystrým obchodním tahem byl např. fakt, že Liebiegové pronajímali dělníkům z továrních bytů i kousek pozemku v nejbližším okolí domu pro pěstování brambor a jiných plodin.²⁷⁸ Tím vlastně vydělávali na zaměstnancích dvakrát, ve formě pachtovaného

²⁷⁸ Anschiringer A., *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammerbezirkes I.*, Reichenberg 1859, s. 5.

a zároveň i nižších mezd, protože peníze za pronájem jim byly strhávány přímo ze mzdy. Liebiegové si také velice dobře uvědomovali, že obděláváním pozemků byli dělníci připoutáni nejenom k určitému pronajatému kousku půdy, ale zároveň i k celé firmě, která jim tuto možnost poskytovala.²⁷⁹

V polovině šedesátých let (přesněji v roce 1865) předminulého století zřídila firma „Johann Liebieg und Comp.“ v Liberci tovární „Dětský azyl a školu Svatého Josefa“ pro sto padesát dětí ve věku od tří do šesti let.²⁸⁰ Jak již bylo v úvodu této kapitoly naznačeno, obdobně jako dnešní významné osobnosti hospodářského a politického života, tak i Johann Liebieg se tehdy, jak už bylo obvyklé, angažoval v charitě. Vždy na vánoce proto obdarovával děti, které chodily do tovární školky, a školáky, kteří navštěvovali jeho tovární školy. O tom svědčí např. poděkování rodičů Liebiegovi, které bylo otisknuto na počátku ledna roku 1869 v *Reichenberger Zeitung*. V této děkovné zprávě se uvádí, že Johann Liebieg přivezl 24. prosince 1868 pro 96 malých dětí různé dárky (šaty, obrázkové knížky, hračky, pamlsky). Na Nový rok 1869 dostaly děti tovární obecné školy od pana továrníka boty a školní potřeby.²⁸¹

Pro své liberecké zaměstnance postavila firma „Johann Liebieg und Comp.“ i stravovnu, která byla uvedena do provozu dne 1. prosince 1856. Tato jídelna potom zpracovávala především produkty Liebiegových potravinářských závodů,²⁸² přičemž denně poskytovala na dva tisíce porcí polévky, řadu porcí masa, zeleniny a to vše za velmi nízké ceny (např. masová polévka stála 2 krejcary, mísa zeleniny 4 krejcary).²⁸³ Pro srovnání si uveďme, jaké byly ceny základních potravin na Liberecku v šedesátých letech 19. století. Libra (tj. 0, 56 kg) hovězího masa stála 23 krejcary, libra vepřového 36 krejcarů, půl kilogramu chleba 7 a houska o hmotnosti 10 dkg 2 krejcary, za měřici brambor (tj. asi 47 kg) se zaplatilo od 2 zlatých 36 krejcarů do 3 zlatých 20 krejcarů.²⁸⁴

²⁷⁹ Kořalka Jiří, *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956, s. 79.

²⁸⁰ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, s. 18.

²⁸¹ *Aus Reichenberg und Kammerbezirke*, *Reichenberger Zeitung* č. 2, 3. 1. 1869, s. 3.

²⁸² Mlýnu a velkopekárny v Haraticích i zdejšího menšího mlýnu v dnešní ulici Na bídě (tehdy Sorgegasse) atd.

²⁸³ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, s. 17.

²⁸⁴ Karausová Marie, Svárovská stávka, Ústí nad Labem 1980, s. 17.

Tím si firma zajišťovala prodej svých výrobků, pomáhala svým zaměstnancům, ale ještě na tom dokázala vydělávat, protože potřebné suroviny vlastnila sama. Dalším tentokrát nejen pro firmu, ale i pro zaměstnance, pozitivním faktorem bylo i to, že se tímto firma starala o jejich zdravou výživu. To se pak odráželo nejen na vyšších pracovních výkonech, ale i na samotném zdraví zaměstnanců. Pro obě strany byla velmi výhodná i značná úspora času, která mohla být využita jak pro firmu tím, že bylo víc vyrobeno, tak pro zaměstnance zase tím, že si tak stihli vydělat více peněz.

Jak již bylo zmíněno, tak firma zřídila v budově „Dětského azylu a školy Svatého Josefa“ v roce 1868 i školu obecnou, která pak v roce 1898 získala novou budovu v dnešní ulici Na Perštýně. V továrně bývalo zaměstnáno, poměrně hodně dětí a zpráva uvádí, že firma uznala za potřebné, aby se tyto děti i dále vzdělávaly, a proto zřídila v prostorách obecné školy na „Jánském kameni“ tzv. „Sonntagsschule“ (Nedělní školu). Tato škola byla určena pro děti, které měly školní docházku již za sebou a nyní pracovaly v Liebiegově továrně. Jednalo se vlastně o zvýšení jejich kvalifikace. Děti ji navštěvovaly pouze v neděli, protože v týdně pracovaly. Údajně se zde konaly přednášky obecného charakteru.²⁸⁵ O výhodách bezplatné výuky ve všech svých školních zařízeních, kterou firma dětem svých zaměstnanců poskytovala jsme se již výše zmiňovali, a proto bych k tomu dodal jen to, že o všech těchto svých investicích uvažovali Liebiegové jako o návratných, a to v podobě spokojenějších, pracovitějších a v neposlední řadě i vzdělanějších zaměstnanců.

Další formou, kterou na jedné straně Liebiegové dostávali zaměstnance své firmy do její závislosti a na straně druhé jim dával možnost levného nákupu a dával tím i práci několika z nich, byly např. nákupy v jejich továrních prodejnách. V Haraticích měli Liebiegové například mlýn a velkopekárnou, v níž se pekli chléb, který musely povinně kupovat všechny malé pekárny z Haratic, Svárova, Železného Brodu a dokonce i z Liberce. Jen pro ilustraci, ve Svárově bylo zaměstnáno 1300 dělníků, v Haraticích 500 a v Železném Brodě 300 lidí. Jenom z těchto měla velkopekárna kolem 2100 odběratelů. Navíc mohli všichni, a to i liberečtí zaměstnanci firmy, odebírat z haratického mlýna kromě chleba i mouku.²⁸⁶

²⁸⁵ Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, s. 18

²⁸⁶ Tamtéž, s. 17.

Při výplatě, a to je zajímavé, jim pak nejen za odebrané potraviny ale i např. za nájem bytů aj. kancelář strhla peníze ze mzdy, takže se někdy stávalo, že dělníkovi ze mzdy nezbylo vůbec nic.²⁸⁷ Tento způsob ale není možné vidět jako nějaké vykořisťování či něco podobně pejorativního rázu. Byla to naopak forma sociální pomoci celým rodinám. V dané době totiž bylo docela časté, že muž, jakmile dostal výplatu, zamířil s penězi ihned do hostince, kde ji byl schopen celou propít. Tento obyčej Liebiegových podniků byl proto naopak velmi pozitivním jevem, jenž podporoval spokojené živobytí celých rodin zaměstnanců Liebiegovy firmy, kteří tak vydělané peníze alespoň nepromarnili v hostincích, ale měli za ně co jíst a kde bydlet.

Dále pak nesmíme opomenout, že například poskytování lékařského ošetření s léky zdarma a to, že firma zajišťovala podporu při nemoci a úmrtí byly postupy tehdy zcela ojedinělé a velmi pokrokové. Již od roku 1842 bylo např. firmou „Johann Liebieg und Comp.“ zajištěno pro všechny zaměstnance, kteří byli u podniku zaměstnáni minimálně po dobu jednoho roku, bezplatné ošetření a v případě dlouhodobého léčení i polovina platu po dobu jejich nemoci. Bezplatná lékařská péče byla zajištěna i všem dětem, které od roku 1906 navštěvovaly „Dětské jesle“. Jednou ročně, nebylo-li třeba z důvodů úrazů či něčeho podobně akutního častěji, tam totiž docházel lékař, aby všechny děti komplexně prohlédl.²⁸⁸

Projektů, které se věnovaly sociální otázce zaměstnanců firmy, bylo opravdu mnoho a vyskytovaly se u všech výrobních podniků v celé tehdejší monarchii a později i mimo území tehdejšího Československa, kde byli Liebiegové i po rozpadu Rakousko-Uherské monarchie nadále aktivní. V podstatě sledovaly vždy stejný cíl: pokrýt veškeré životní aktivity svých zaměstnanců. Přesto jim byly, jak zde již bylo mnohokrát řečeno, prioritou prakticky vždy obchodní zájmy. V Liberci, jakožto sídle centrály, jich bylo ale logicky nejvíce.

K těmto všem činům, které ani není účelem všechny jmenovat, vedla Johanna Liebiega a jeho následovníky hlavně jeho obchodní prozítnost, velice dobře promyšlený a uvážený podnikatelský záměr, který se postaral o rozvoj jeho továren, velkostatků a pekáren. Dělníci se tímto, někdy vnuceným ale v drtivé většině pro ně opravdu výhodným požíváním

²⁸⁷ Kadlec Miloš, Průmyslové podnikání Johanna Liebiega, Diplomová práce, Praha FF KU 1984, s. 122-125, uloženo v SOkA Liberec.

²⁸⁸ 100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 70-71.

takových sociálních vymožeností, ovšem opravdu postupně dostávali do velké závislosti na továrně a jejím majiteli.

9. NOVODOBÁ SNAHA O ROZŠÍŘENÍ MĚSTSKÉ PAMÁTKOVÉ ZÓNY HISTORICKÉHO STŘEDU MĚSTA LIBERCE

Historický střed Liberce byl v říjnu 1992 prohlášen Ministerstvem kultury ČR za městskou památkovou zónu. Na jeho seznamu je v současnosti zapsáno více než čtyřicet památkově chráněných objektů a přes tři sta objektů v památkovém zájmu.²⁸⁹ Již v roce 1993 byla Jiřím Technikem, zastupujícím Národní památkový ústav, vypracována nevydaná studie²⁹⁰, která se stala podkladem pro žádost o rozšíření městské památkové zóny v Liberci. Do té doby představovalo „Liebiegovo město“ pro magistrát bohužel hlavně užitkovou hodnotu a nebylo s ním nakládáno jako s dílem vyžadujícím památkovou ochranu. Právě kvůli tomuto zde mohly v průběhu let vyrůst několikrát řadové garáže, přístavby, docházelo zde k rekonstrukcím a v tom nejhorším možném případě i demolicím.²⁹¹

Po předložení této studie Jiřího Technika na magistrát města Liberec, bylo radou města odsouhlaseno zařazení celého komplexu podnikové bytové výstavby „Liebiegova města“ do programu regenerace historického středu města.²⁹² V těchto odborných studiích, jež jsou vždy po nějakém období aktualizované, nalezneme hlavně technický stav památek a jejich eventuelní plánovaný rozsah oprav. Toto se týká ale pouze objektů, které jsou již v památkové zóně v Liberci zařazeny. Ve studii z roku 2002 byl k těmto obvyklým zprávám v příloze přiřazen návrh na rozšíření památkové zóny v Liberci o „Liebiegovo městečko“. To dokládá, že rada města tento návrh podpořila a dále počítala s tím, že bude na Ministerstvo kultury podán požadavek o rozšíření památkové zóny v Liberci o „Liebiegovo městečko“.

Zde se ale dostáváme k tomu, proč celá věc lidově řečeno „usnula“. Šlo o nedorozumění, kdy nebyla vyjasněna otázka kompetencí a dalšího postupu. Jak už bylo

²⁸⁹ Jaklová Šárka, Program regenerace městské památkové zóny Liberec, 3. aktualizace pro období let 2006-2008, Liberec 2005, s. 61.

²⁹⁰ Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, Liberec 1993, 115 s., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci.

²⁹¹ Tamtéž, s. 25.

²⁹² Drdová Hana, Program regenerace městské památkové zóny, aktualizace do roku 2005, Liberec 2002, příloha.

řečeno, ve studii z roku 2002 se objevil návrh na rozšíření památkové zóny v Liberci, který byl posléze radou města schválen. V další studii z roku 2005²⁹³ se již o „Liebiegovu městu“ neobjevuje žádná zmínka. Nynější zástupci města mi tedy vysvětlili, že pokud se v novější aktualizaci neobjevuje jediná zmínka, pak to znamená, že se o původním návrhu z roku 2002 dále neuvažuje. Odkázali mně tedy na autorku studie z roku 2005 paní Jaklovou, která již v současné době na Magistrátu města Liberec nepracuje. Ta mi vysvětlila, že kompetence k podání takových návrhů na Ministerstvo kultury je věcí Národního památkového ústavu, což také nejspíše zapříčinilo i to, že se již s návrhem do budoucna nepočítá. Veškeré nové informace, které jsem získal, jsem tedy prokonzultoval s autorem původního studie Ing. Jiřím Technikem, zastupujícím Národní památkový ústav, a ten mně ujistil, že se bude v celé věci dále angažovat.

Kdyby byl tedy tento návrh odsouhlasen, pak by se „Liebiegovo město“ zařadilo k ostatním městským památkám, jako jsou např. hrázdné tzv. Valdštejnské domky, Liberecký zámek, novorenesanční radnice, kostely sv. Kříže a sv. Antonína Velikého, divadlo, spořitelna, Severočeské muzeum, bývalá obchodní komora, městské lázně či horský hotel na Ještědu, zapsaný na seznam teprve nedávno.²⁹⁴

²⁹³ Jaklová Šárka, Program regenerace městské památkové zóny Liberec, 3. aktualizace pro období let 2006-2008, Liberec 2005, s. 61.

²⁹⁴ *Rozšíření památkové zóny o Liebiegovo městečko*, Krkonoše č. 1 2003, s. 34 nebo <http://www.krkonoše.krnap.cz>.

10. ZÁVĚR

Hlavním cílem této práce bylo předložit komplexní obraz budování tovární čtvrti firmy Johann Liebieg und Comp. Mezi jednotlivé úkoly patřilo objasnění podmínek vzniku a výstavby jednotlivých etap i záměry vlastníků firmy na straně jedné z pohledu péče o zaměstnance a jejich připoutání k podniku, a na druhé straně z hlediska architektonicko-urbanistických představ, vycházejících z výběru architektů a stavitelů. Dalším úkolem bylo zpracování rozvoje firmy a záměru budování tovární čtvrti. Výběr a podrobný popis jednotlivých objektů na základě dobové plánové dokumentace i analýza celkového urbanistického záměru měly poskytnout poznatky pro obecné závěry. Celá práce se pak měla stát příspěvkem k obrazu městské zástavby v průmyslovém centru od poloviny 19. století a v první čtvrtině 20. století.

Cíl mé práce, jež se jeví jako hlavní, jsem se snažil naplnit mimo jiné např. začleněním a propojením jednotlivých událostí do kontextu více kapitol (viz bytová situace v oblasti „velkého Liberce“, péče o zaměstnance ve vztahu k jejich postupnému připoutání na firmu atd.). Nejen s tím úzce souvisí i další vytyčený a splněný úkol, jímž bylo objasnění podmínek vzniku a výstavby jednotlivých etap i záměry vlastníků firmy. Tento úkol je vztažen hlavně na dva nejdůležitější aspekty: za prvé na péči o zaměstnance a jejich připoutání k podniku, na druhé straně na hledisko architektonicko-urbanistických představ, vycházejících z výběru architektů a stavitelů.

První aspekt se vine jako tenká červená niť téměř celou prací a jako takové resumé tohoto úkolu by snad mohla být považována kapitola Život v péči Liebiegovy firmy (aneb vztahy mezi majiteli továrny a jeho zaměstnanci). Druhý aspekt jsem se pak pokusil zmapovat z části v podkapitole věnující se 2. fázi výstavby „Liebiegova města“, kde jsou objasňovány urbanistické vize Camilla Sitteho, podle nichž je Liebiegovo sídliště prakticky vybudováno a z části v kapitole věnující se architektům a stavitelům.

Dalším úkolem bylo zpracování rozvoje firmy, který měl na postupnou výstavbu „Liebiegova města“ bezesporu velký vliv a jenž popisuje první kapitola této studie tovární čtvrti Liebiegova podniku. Záměry budování tovární čtvrti jsou pak poměrně jasně patrné z celého kontextu této práce a jsou úzce svázány např. s již zmiňovanou péčí o zaměstnance a jejich těsném připoutání k podniku.

Výběr a podrobný popis jednotlivých objektů je realizován v nosné části vlastní práce věnující se celé chronologii výstavby tovární čtvrti, potažmo v části zabývající se typologií jednotlivých objektů zaměstnaneckého sídliště. Obecnými závěry, které měly vyplynout ze studia dobové plánové dokumentace i analýzy celkového urbanistického záměru se zabývám taktéž v rozsahu celé práce, a to jak při podrobném popisu jednotlivých objektů, tak i v úvodních či závěrečných pasážích k jednotlivým fázím výstavby „Liebiegova města“.

Jedním z výsledků této práce mělo být i to, že se tato studie stane příspěvkem k obrazu městské zástavby v průmyslovém centru od poloviny 19. století a v první čtvrtině 20. století. „Liebiegovo město“, tovární čtvrť atd. je sice, jak už jsme si v této práci mnohokrát dokázali, samostatným komplexem, který by klidně mohl být samostatnou městskou čtvrtí, ale nikdy tomu tak nebylo a toto zaměstnanecké sídliště bylo již od samého začátku vždy pouhou, součástí města Liberec. Vždy proto bylo a i nadále je svázáno se sousedící městskou zástavbou a je její nedílnou součástí, protože by se také mohlo uskutečnit navrhované rozšíření městské památkové zóny historického středu města Liberce, která s tímto komplexem přímo sousedí. Přes veškerou moji snahu jsem si jist, že spousta otázek zůstala ještě otevřena, některé jsem touto prací možná sám otevřel, ale i tak doufám, že se mi podařilo splnit hlavní cíl a to poskytnout charakteristiku a celkový obraz tovární čtvrti firmy „Johann Liebieg und Comp.“

Diplomová práce sledující nejen vlastní výstavbu „Liebiegova města“, ale částečně i život jeho obyvatel a vůbec stavební růst Liberce v období jeho největšího rozmachu může být využita při výuce Dějepisu na ZŠ i na SŠ (kupř. Střední průmyslová škola stavební v Liberci) jako doplňkový materiál při hodinách věnovaných nejen libereckému regionu. Může být ovšem využita i ve výuce jiných předmětů věnujících se např. demografii, ekonomii aj. Neváhal bych jí ostatně použít ani na hodinách výuky Německého jazyka, který je mým druhým aprobačním předmětem. Vzhledem ke skutečnosti, že v popisované době bylo naše město převážně německé, se tedy hodí do hodin reálií Německého jazyka. Doufám tedy, že ji budu moci v rámci svého pedagogického působení využít, protože poskytuje širokou škálu možností didaktického využití a kombinací s dalšími předměty.

11. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

11.1 - Prameny

Státní okresní archiv Liberec (SOkA Liberec)

Státní okresní archiv Liberec, Archiv města Liberec IV. (nová evidence obyvatelstva) 1900 – 1938, 1992

Státní okresní archiv Liberec, bude součástí Archivu města Liberec, stavební dokumentace – archivně nezpracovaná část fondu, č. p. 347, Liberec IV.

Státní okresní archiv Liberec, fond evid. č. 133, Jan Liebieg a spol. 1799–1946, 1963

Státní okresní archiv Liberec, fond evid. č. 115, Rodinný archiv rodu Liebiegů 1821 -1944, 1962

Státní okresní archiv Liberec, Obchodní a živnostenská komora Liberec 1841-1949, firemní rejstřík, č. 88 index Reichenberg, č. 87 společenstva, č. 85 jednotlivci

Stavební archiv magistrátu města Liberce

Stavební archiv magistrátu města Liberce, dle č. p. 120, 147, 154, 155, 162, 206, 207, 224, 316, 317, 343-352, 356, 384, 394, 414, 415, 419, 420, 421, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461-462, 463-464, 465-466, 467, 468, 469, 470-471, 472-473, 474-475-476, 477, 478, 479-480-481, 482, 483-484, 485-486, 487, 488, 489-490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 512, 526-527, 533, 544, 568, 576, 587, 635

Stavební úřad Magistrátu města Liberec

Jaklová Šárka, Program regenerace městské památkové zóny Liberec, 3. aktualizace pro období let 2006-2008, Liberec 2005, 61 s.

Drdová Hana, Program regenerace městské památkové zóny, aktualizace do roku 2005, Liberec 2002, 37 s.

Stavební úřad Magistrátu města Liberec, č. p. 646-652

V soukromém držení

Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, 897 s. s přílohami (v soukromém držení Ivana Rouse - dokumentátor oddělení dokumentace a informatiky Severočeského muzea v Liberci)

Vydané

Anschiringer Anton, Adress Buch der Stadt Reichenberg, SOkA Liberec, Reichenberg 1858, 69 s. s přílohou Plan der Stadt, nach der neuesten Regulierung 1858

Anschiringer Anton, Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer – Bezirks., Namhafteste Fabriks-etablissemments und Gewerbsunternehmungen der Kreise Bunzlau, Gitschin, Königrätz, und Leitmeritz, Hrsg. Reichenberg 1858, Praha – Reprint: Národní technické muzeum 1981, 103 s.

Bayer Franz, Die Wohnungsverhältnisse in Reichenberg im Jahre 1909: eine statisch hygienische Betrachtung/von Franz Bayer, Reichenberg 1909, 8 s.

Bayer Franz, Die Volksbewegung die Wohnungs-Verhältnisse und Gesundheitswesen Reichenbergs im XIX. Jahrhundert / Franz Bayer, Reichenberg 1901, s. 122

Bonté Gustav Adolf, Jahresbericht über die Wirksamkeit des Stephanhospitals zu Reichenberg: nebst einer medizinisch-topographischen Skizze dieser Stadt, Reichenberg 1852, 137 s.

Die industriellen Etablissemments von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867

Dressler Josef Franz, Wohnungs- und Geschäftsanzeiger der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1901, 571 s.

Franz Liebieg, Wien 1873, nestr.

Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1895, Reichenberg 1894, 494 s.

Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1921, Reichenberg 1920, 556 s.

Jahrbuch und Wohnungsanzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1939, Reichenberg 1938, 601 s.

Johann Liebieg: Ein Arbeiterleben geschildert von einem Zeitgenossen, Leipzig 1871, 210 s.

Pisling Theophil, Nationsökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen, Prag 1856, 148 s.

Plán kanalizace a vodovodu města Liberce a přilehlých obcí, SOkA Liberec, sbírka map a plánů CH 40, Reichenberg před rokem 1906 - nedatováno

Plan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/3a, Reichenberg asi rok 1910-
nedatováno

Polack Otto, Mineralogisch-Geognostische Mittheilungen: aus den Reichenberger
Kammerbezirke, Tetschen 1873, 16 s.

Rank Josef, Allgemeines Handwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache, Prag
1920, 888 s.

Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902,
679 s.

Sitte Camillo, Erklärungen zu dem Lageplan für Reichenberg, Reichenberg 1901, 32 s.

Stadtplan von Reichenberg, SOkA Liberec, sbírka map a plánů A/9, Reichenberg 1939

Statuten des Reichenberger Kohlenbau-Vereines, Prag 1852, s. 16

Tobisch Eduard, Die Wohnungsfrage im Bezug auf Reichenberg, Friedland 1871, 24 s.

Tobisch Eduard, Der Gewerbeverein der Stadt Reichenberg : Eine Skizze Seiner Thätigkeit,
Reichenberg 1875, 135 s.

Übersichtsplan über den Besitzstans der Firma Johann Liebieg & Comp., nedatováno, SOkA
Liberec, fond map a plánů, A/6

Periodika

Allgemeine Verkehrs-Zeitung für die öster.-ungar. Textil-Industrie 1890-1897

Aus Reichenberg und Kammerbezirke, In: Reichenberger Zeitung č. 2, 3. 1. 1869, s. 3

Barák Josef, *Milionář Liebieg a novomódní otrokářství*, In: Svoboda. Politický časopis roč. 4,
č. 13, 1870, s. 23

Deutsche Blätter aus Böhmen 1889–1891

Deutsche Volkszeitung 1885–1907

Industrie- und Gewerbeblatt der Reichenberger Zeitung 1884–1889

Nordböhmisches Feuerwehrzeitung : Organ des Reichenberger Feuerwehr-Verbandes 1876-
1877

Reichenberger deutsche Volkszeitung 1908-1919

Reichenberger Zeitung 1860-1923

Von Nowicki Konstantin, *Die Reichenberger-Pardubitzer Bahn. Volkswirtschaftliche Betrachtungen*, In: Reichenberger Wochen-Blatt, č. 47, 25. 11. 1854, s. 2

Technický obzor, Orgán spolku architektů a inženýrů v království Českém 1893 - 1918

11.2 – Literatura

Vydaná

Carl Schorske, Vídeň na přelomu století, Brno 2000, 354 s.

Herout Jaroslav, Slabikář návštěvníků památek, Praha 1980, 317 s.

Hrabák Zdeněk, 100 let automobilu v Českých zemích: Theodor von Liebieg průkopník motorismu, Liberec 1994, 32 s.

Hrabáková Lud'ka, Česko–německý a německo–český slovník názvů libereckých čtvrtí, Liberec 1995, 6 s.

Hrůza Jiří, Zajíc Josef, Vývoj urbanismu II., Praha 1996, 373 s.

Joza Jaroslav, Příspěvek k dějinám firmy J. Liebiega za 1. světové války, s. 7

Procházka Jiří, K některým otázkám sociální demagogie firmy Liebieg, s. 24

Karausová Marie, Svárovská stávka, Ústí nad Labem 1980, 89 s.

Karpaš Roman, Kniha o Liberci, 2. dopl. a rozš. vyd. Liberec 2004, 704 s.

Karpaš Roman, Kvaček Robert a kol., Stalo se na severu Čech 1900/2000, Liberec 2001, 307 s.

Karpaš Roman, Mohr Jan, Vursta Pavel., Kouzlo starých pohlednic Liberecka, Liberec 1997, 159 s.

Kerl Karl, Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper Band 1., Berlin - Deutscher Kommunal-Verlag Ges. 1929, 340 s.

Klein Dieter, *Vlivy vídeňské a mnichovské architektury na liberecké stavby*, In: Fontes Nissae č. 2, 2001, s. 23-29.

Kořalka Jiří, Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku, Liberec 1956, 357 s.

Lug Viktor, Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen, Band IV, Reichenberg 1938, s. 560

Melanová Miloslava, *Zrod a vzestup libereckých podnikatelů - Liebiegové*, In: Osobnosti v dějinách regionu, 1. přednáškový cyklus, Liberec – Technická univerzita 2004, s. 65-76

Ruda Vladimír, Počátky textilního průmyslu v Liberci 1973, 32 s.

Roubík František, Časopisectvo v Čechách 1848–1862, Praha 1930

Rozšíření památkové zóny o Liebiegovo městečko, In: Krkonoše č. 1 2003
nebo <http://www.krkonoše.krnep.cz>

Seibt Ferdinand (Hrsg.), Böhmen im 19. Jahrhundert – vom Klassizismus zur Moderne, Frankfurt am Main 1995, 485 s.

Šťovíček Jan, *Uhlí v počátcích báňského podnikání Liebiegů 1872-1914*, In: Sborník severočeského muzea – Historia 7, Liberec 1984, s. 89-102

Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří I., Liberec 1992, 62 s.

Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří II., Liberec 1993, 63 s.

Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří III., Liberec 1993, 63 s.

Technik Svatopluk, Liberecké domy hovoří IV., Liberec 1997, 63 s.

Technik Svatopluk, Liberecká náměstí, Liberec 1996, 47 s.

Technik Svatopluk, Ruda Vladimír, Liberec minulosti a budoucnosti 1. vyd., Liberec 1961, 318 s.

Technik Svatopluk, Ruda Vladimír, Liberec minulosti a současnosti 2. přeprac. vyd., Ústí nad Labem 1980, 308 s.

Technik Svatopluk, Stavební památky města Liberce, Liberec 1981, 220 s.

Technik Svatopluk, Stavební památky Liberce - secese a meziválečná architektura, Zprávy České besedy, č. 71., Liberec 1992, 34 s.

Technik Svatopluk, Ruda Vladimír, Stavební vývoj Liberce v době průmyslové revoluce, Sborník Severočeského muzea 2, Liberec 1959, s. 269

Tobolka Zdeněk Václav, Textiláci: první průkopníci dělnického hnutí v Čechách, Praha 1923, 49 s.

Vlček Pavel, Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, 761 s.

Vollmer Hans, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart: begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, 37 Bände, Leipzig 1907-1950, cca 23 500 s.

Vybíral Jindřich, Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejů o devatenáctém století, Praha 2002, 301 s.

100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, 80 s.

Nevydaná

Glosová Ivona, Výstavba Liberce ve druhé polovině 19. století, strojopis, Liberec bez uvedeného data, 54 s., uloženo v SOkA Liberec

Kadlec Miloš, Průmyslové podnikání Johanna Liebiega, Diplomová práce, Praha FF KU 1984, 220 s., uloženo v SOkA Liberec

Kadlec Miloš, Sociální postavení dělnictva u firmy Liebieg, strojopis, Praha FF KU 1983, 50 s., uloženo v SOkA Liberec

Pabištová Věra, Průmyslník Johann Liebieg, Diplomová práce, Praha PF KU 1982, 153 s., uloženo v SOkA Liberec

Randáček Jan, Liberecká architektura v letech 1895 – 1945, Diplomová práce, Olomouc FF Univerzita Palackého 1998, 115 s., uloženo v SOkA Liberec

Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, textová část 14 s. ostatní nestránkováno, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci

Technik Jiří, Liebiegovo městečko v Liberci. Návrh památkové zóny v Liberci, NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 1993, 115 s., uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci

Webové stránky

<http://www.architektenlexikon.at>

<http://www.archiv.lib.cz>

<http://www.baukunst-nuernberg.de>

<http://www.biblio.hiu.cas.cz>

<http://www.de.wikipedia.org>

<http://www.hrad-bouzov.cz>

<http://www.kostelnaperstyne.info>

<http://www.krkonoše.krnap.cz>

<http://www.ogl.cz>

<http://www.slovník-cizich-slov.cz>

<http://www.uiv.cz>

<http://www.vincentinum.cz>

<http://cs.wikipedia.org>

12. SEZNAM OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1. Dobová fotografie Johann Liebieg (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
2. Dobová fotografie liberecké továrny firmy „Johann Liebieg und Comp.“ z roku 1868 (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
3. Situační plán zástavby „Liebiegova města“ (Šternová Petra, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20.století, Liberec – Liebiegovo město I. a II., NPÚ, ú. o. p. v Liberci, Liberec 2006, textová část 14 s. ostatní nestránkováno, uloženo v NPÚ, ú. o. p. v Liberci)
4. Nejstarší dochovaná dobová fotografie „Dělnického domu“ (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
5. Dobová plánová dokumentace „Dělnický dům“ (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
6. „Dělnický dům“ v roce 1940 (Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 277)
7. Dnešní stav „Dělnický dům“

8. Dobová fotografie „dětského azylu a školy sv. Josefa“ v pozadí „Dělnického domu“ (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
9. Dobová plánová dokumentace „Dětského azylu a školy sv. Josefa“ (Die industriellen Etablissements von Johann Liebieg & Comp., als manuscript gedruckt, Friedland 1867, nestránkovaná obrazová příloha)
10. Dnešní stav „dětský azyl a škola sv. Josefa“
11. „Dům s branou“ v roce 1940 (Corazza Artur, Versicherungstechnische Hochbau-Vorschätzung auf Grund der Geltenden Versicherungsbedingungen, verfasst durch Bauanwalt B.T.A. Ing. Artur Corazza Arch. Reichenberg. Anlage, bzw. Unternehmen Johann Liebieg und Comp., Reichenberg Woll und Baumwollwarenfabrik Wohnhäuser, Reichenberg 1940, s. 410)
12. Dobová plánová dokumentace „Domu s branou“ (Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV., půdorys prvního podzemního podlaží)
13. Dnešní stav „Dům s branou“
14. Dobová pohlednice náměstí Pod branou (Karpaš Roman, Mohr Jan, Vursta Pavel., Kouzlo starých pohlednic Liberecka, Liberec 1997, s. 98)
15. Dobová skica náměstí Pod branou (Stavební archiv Magistrátu města Liberec č. p. 440/IV.)
16. Dnešní stav náměstí Pod branou
17. Dobová fotografie „Liebiegovo město“, dnešní Klicperova ulice a náměstí Pod branou (100 Jahre Johann Liebig & Comp.: ein Gedenkbuch für jene, die nach uns kommen., Reichenberg 1928, s. 72)

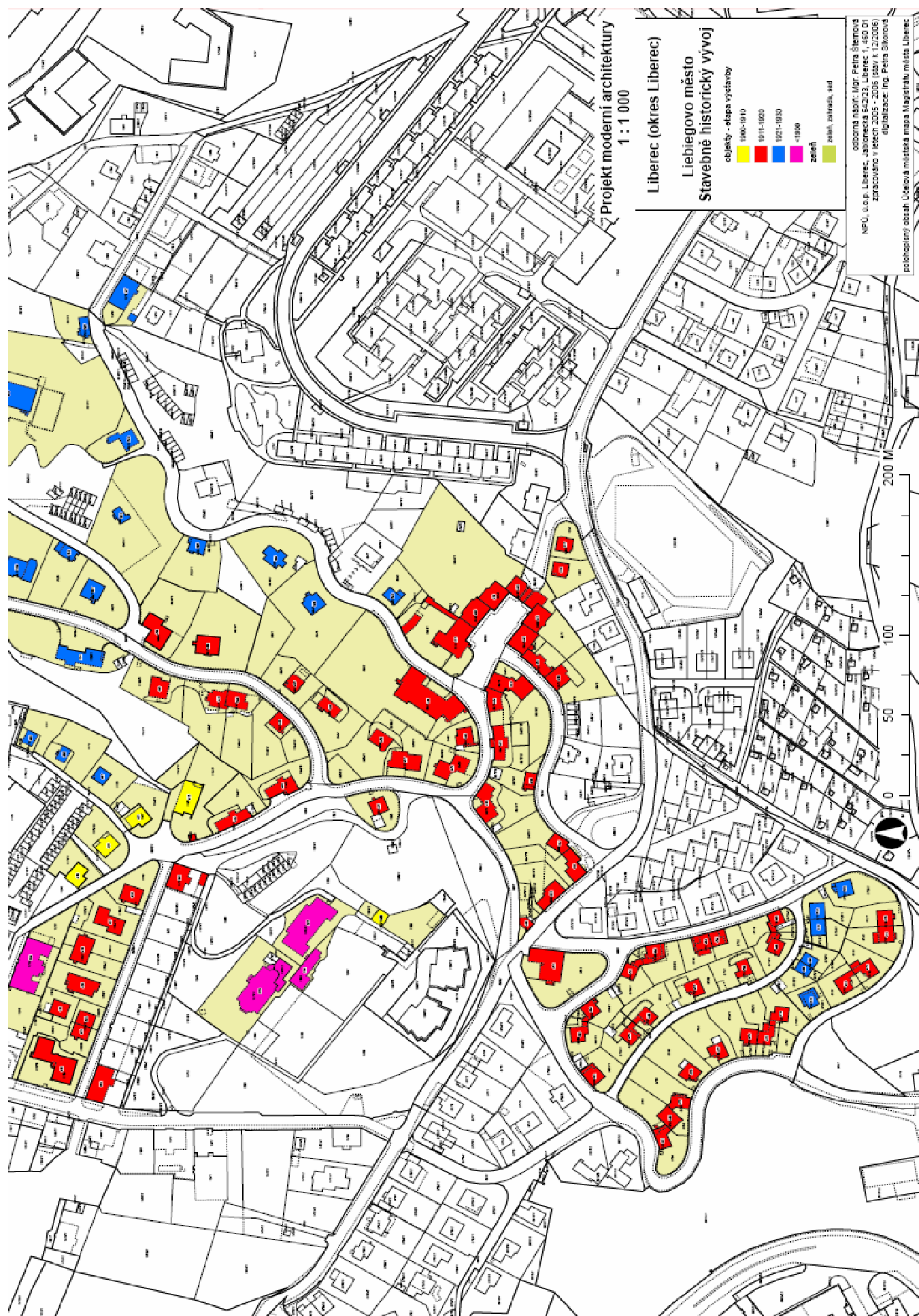
13. OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1.

2.

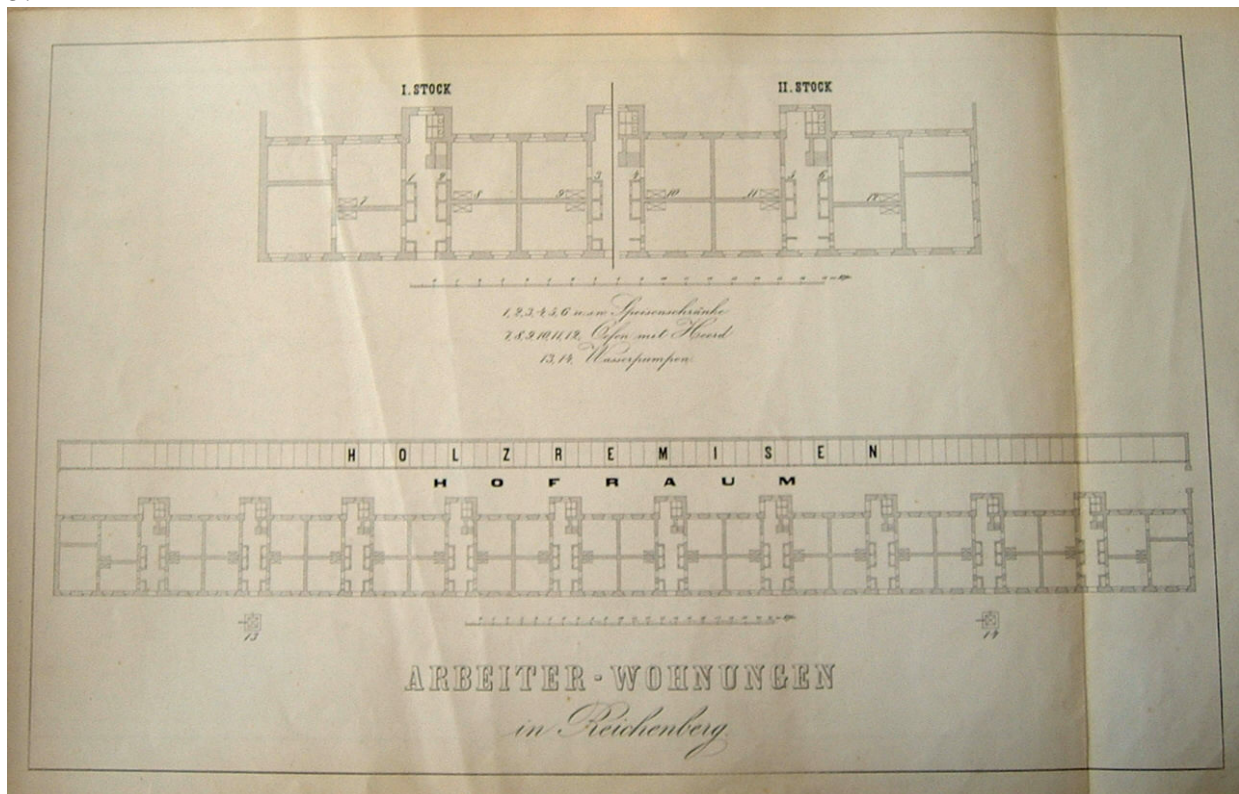

4.

5.

6.

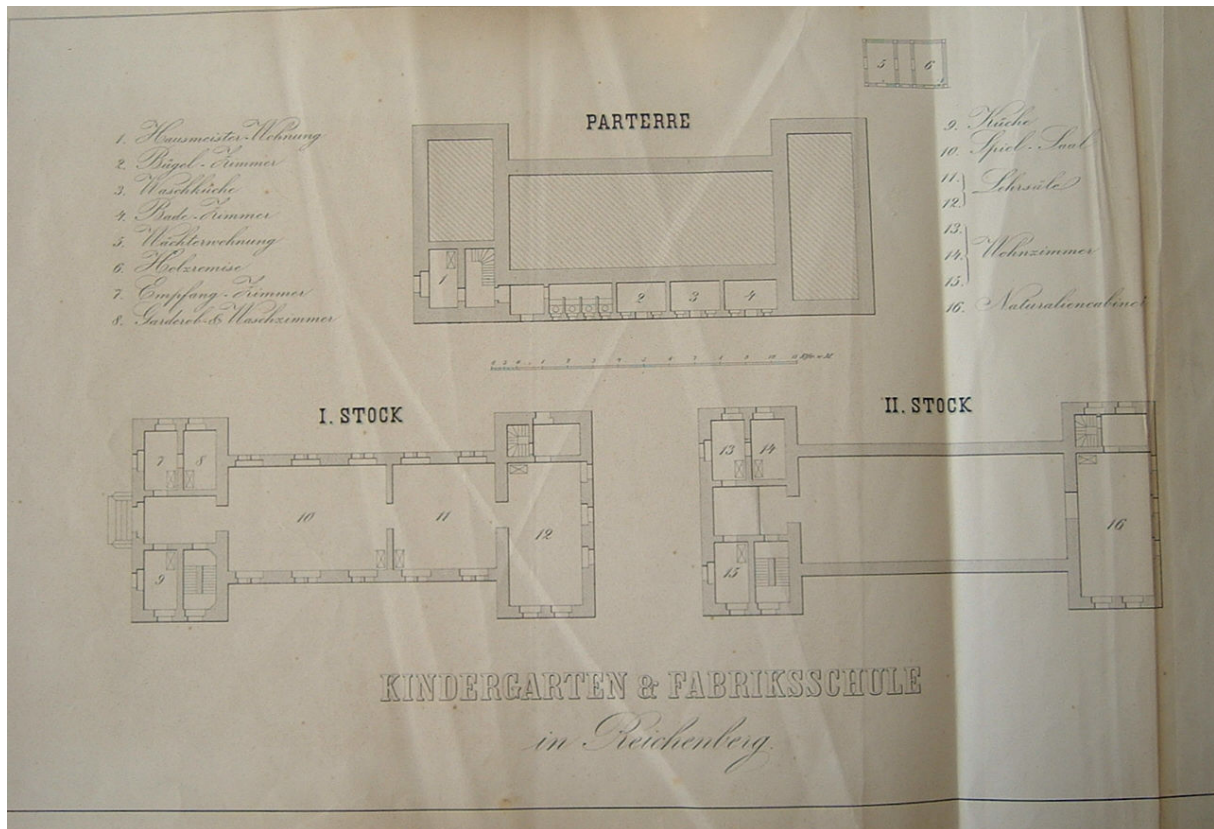
7.

8.

9.

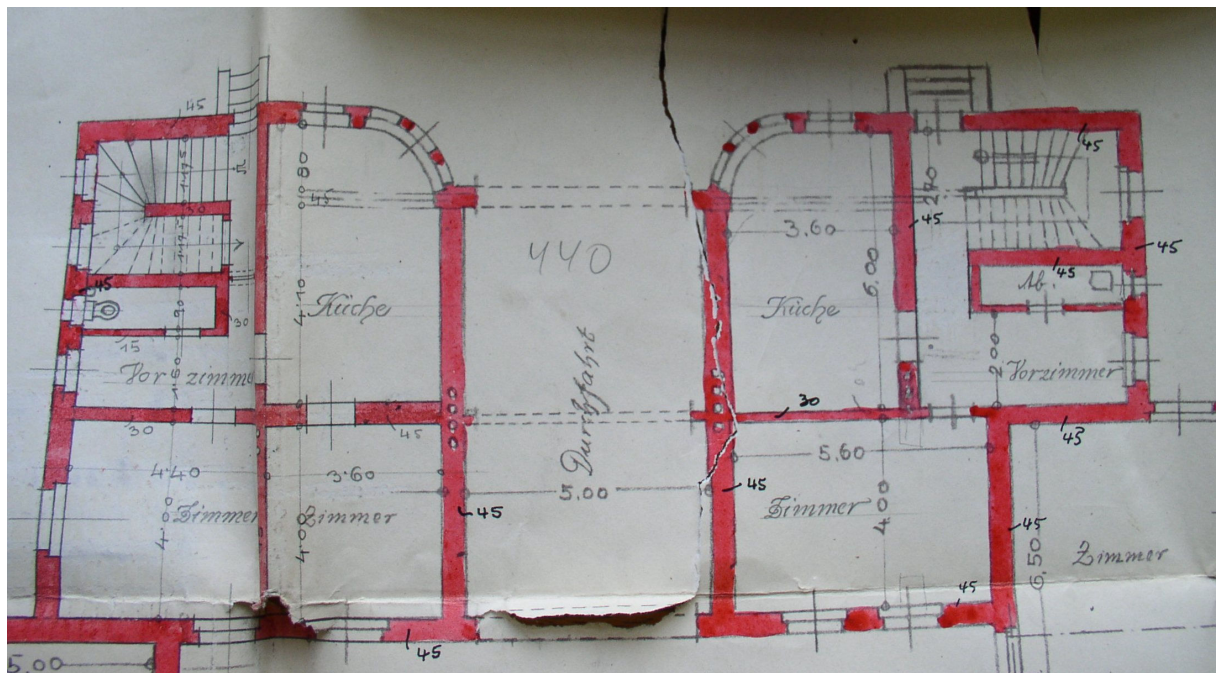
10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

